

Roma. Meer dan Roma.

Over narratief onderzoek met rolmodellen uit de Roma gemeenschap.

Kenniscentrum Mens en Maatschappij

Nathalie Van Ceulebroeck, Liese Berkvens en Lies Ferny

COLOFON

Titel: Roma. Meer dan Roma.
Over narratief onderzoek met rolmodellen uit de Roma gemeenschap.

Auteurs: Nathalie van Ceulebroeck, Liese Berkvens en Lies Ferny

Coverfoto: Mikhail Leshchanka (student fotografie AP Hogeschool)

Publicatiedatum: 2025

© APHogeschool 2025

Deze publicatie is een uitgave van AP Hogeschool.

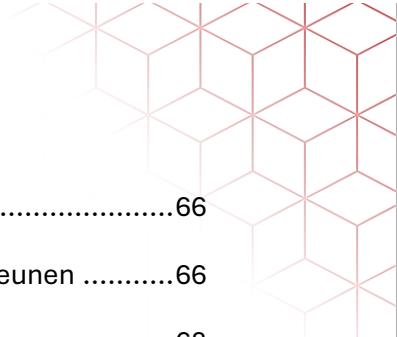
Het is de neerslag van het vierjarige PWO onderzoek 'Roma' (2017-2021). Het rapport complementeert eerdere output van het project: De webpagina <https://www.integratie-inburgering.be/nl/roma> op de website van het Agentschap inburgering en de reizende tentoonstelling i.s.m. POD Maatschappelijke Integratie, met steun van Europa.

Veel dank aan alle betrokken organisaties: CAW Antwerpen, Be-Reyn en Agentschap Integratie en Inburgering, de Roma stewards en het Agentschap Binnenlands Bestuur.

Meeste dank aan 9 prachtige mensen die ons toelieten in hun leven, ook als het even moeilijk ging.

Inhoudstafel

Inhoudstafel.....	2
Abstract.....	4
1. Inleiding: een krachtig perspectief	4
2. Context: Roma in België	6
3. Over het onderzoek.....	8
3.1 Inspiratie uit theoretische kaders.....	8
Quality of life als concept	9
Sociaal kapitaal als concept	12
Verwevenheid van Quality of life en Sociaal kapitaal	14
3.2 Verhalen centraal.....	15
Caseselectie: Participerende observatie als leermomenten.....	15
Narratieven over kwaliteit van leven en sociaal kapitaal	16
Belang van storytelling.....	19
9 rolmodellen, 9 verhalen	20
4. Een inkijk in 9 verhalen en bevindingen vanuit het onderzoek	30
4.1 Roma ben je	30
4.2. Diversiteit in de Roma gemeenschap: Heterogeniteit op verschillende assen	33
4.3. Complexe identiteit	39
4.4. Leven in verschillende domeinen.....	45
4.5. Beeldvorming.....	51
4.6. Ervaren van succes en rolmodel zijn.....	58
5. Opdracht voor de sociale professional.....	62
5.1 Inzetten op vertrouwen.....	63
5.2 Kennisgestuurd cultuursensitief werken	63
Eerst zien dan geloven	64
Familie eerst	65

Zet eens een Roma bril op.....	66
5.3 Ervaringskennis en capacity building vanuit de gemeenschap ondersteunen	66
6. Tot slot.....	68
7. Referenties	71

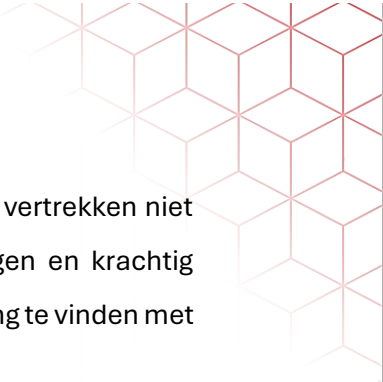
Abstract

Deze publicatie onderzoekt via een narratieve en participatieve onderzoeksbenadering hoe negen rolmodellen uit de Roma-gemeenschap in Vlaanderen hun identiteit, kwaliteit van leven en maatschappelijke participatie ervaren. In tegenstelling tot veel onderzoek dat vertrekt vanuit achterstelling, armoede en sociale uitsluiting, focust deze studie op kracht, kansen en succeservaringen van Roma die erin slagen een brug te slaan tussen hun gemeenschap en de bredere samenleving. De verhalen tonen de grote diversiteit binnen de Roma-gemeenschap, de complexiteit van identiteitsvorming en de voortdurende spanning tussen individuele ontplooiing, familieloyaliteit en maatschappelijke verwachtingen. Tegelijk bevestigen de getuigenissen de impact van discriminatie, stereotiepe beeldvorming en een historisch gegroeid wantrouwen tegenover instellingen. Onderwijs, werk, huisvesting, betekenisvolle relaties en vertrouwen blijken cruciale factoren voor inclusie en kwaliteit van leven. De studie benadrukt het belang van rolmodellen, ervaringskennis en versterking van de gemeenschap van binnenuit. Voor sociale professionals onderstreept het onderzoek de nood aan vertrouwen, cultuursensitief werken en samenwerking met sleutelfiguren uit de Roma-gemeenschap. De bevindingen pleiten voor een genuanceerder maatschappelijk beeld van Roma en voor beleids- en praktijkontwikkeling die inzet op inclusie als tweerichtingsverkeer en op empowerment vanuit de Roma gemeenschappen.

1. Inleiding: een krachtig perspectief

Ondanks de vele inspanningen sinds begin jaren '90, blijft er een duidelijke achterstelling en discriminatie van Roma in Vlaanderen en bij uitbreiding Europa (FRA, 2016; FRA, 2020; FRA, 2025). Heel wat onderzoeken brengen deze achterstelling in kaart en verwijzen hierbij naar culturele en/of sociaaleconomische oorzaken. De aandacht die Roma dus krijgen vanuit onderzoek, vertrekt veelal vanuit een deficit, vanuit de kloof tussen Roma en de rest van de samenleving. Ook in de publieke beeldvorming worden Roma meestal geportretteerd als 'problematisch'. Roma halen de krantenkoppen vooral gelinkt aan armoede en/of criminaliteit.

Ervaringen met Roma gaven echter (ook) een heel ander beeld: dat van veerkracht, flexibiliteit, durven leven in het moment. Tegelijk zagen we ook schaamte of angst om naar buiten te komen als Roma omwille van het dominante beeld over deze doelgroep.

In dit onderzoek kiezen we bewust om die ‘andere kant’ van Roma te tonen. We vertrekken niet vanuit een kloof-denken of bestaande achterstelling, maar van wat Roma eigen en krachtig kunnen maken, van de kansen en drempels die ze ervaren in hun poging aansluiting te vinden met de samenleving.

Vanuit dat andere beeld hopen we bij te dragen aan een – genuanceerdere - beeldvorming en kennis over deze gemeenschap.

We vertrekken van verhalen van 9 rolmodellen uit de Roma gemeenschap en hebben oog voor verschillende contexten waarin zij kleine of grote successen ervaren. Onderwijs, huisvesting, tewerkstelling en gezondheid zijn beleidsmatig vier prioritaire thema’s waarvoor we ook in dit project aandacht hebben. We trekken het echter open naar alle andere contexten die betekenisvol zijn/waren voor onze Roma respondenten. Denk hierbij aan het sociaal-culturele, jeugdhulpverlening, informele netwerken, ...

Vanuit deze verhalen werkten we samen met sociale professionals aan ondersteuningsmateriaal dat hen versterkt in het werken met Roma. Zo ontwikkelden we samen met het Agentschap integratie en inburgering, CAW Antwerpen en Be-reyn een nieuwe website als ondersteuningsplatform voor sociale professionals die (samen-) werken met Roma (www.integratie-inburgering.be/roma). We stelden immers een grote handelingsverlegenheid vast in het werken met (specifiek) deze doelgroep.

Naast het versterken van professionals, ambieerden we met ons onderzoek impact te hebben op de globale beeldvorming over Roma. We gebruiken de verhalen om – samen met de respondenten – in te zetten op een meer genuanceerder beeld over Roma aan de hand van een reizende tentoonstelling (<https://www.mi-is.be/nl/themas/armoede/integratie-roma/belgisch-nationaal-roma-platform/werkingsjaar4-2019-2021>).

Dit rapport geeft eerst een woordje uitleg bij het opzet en het methodologische kader dat we hanteerden tijdens het vierjarige onderzoek. Vervolgens gaan we in de diepte in op centrale thema’s die naar voor kwamen tijdens de gesprekken: de betekenis van Roma zijn, de diversiteit in de gemeenschap, de complexiteit van identiteitsbeleving en -ontwikkeling, bepalende levensdomeinen, de beeldvorming over Roma, de betekenis van succes en het belang van op te staan voor je gemeenschap. Ons onderzoek bevestigt voorafgaand onderzoek over Roma. Wel vernieuwend is dit onderzoek vanuit de opzet. Door te kiezen voor narratief onderzoek, schuiven we onze respondenten expliciet als mede-onderzoekers naar voor. Hun afbakening van concepten, maar ook hun perceptie, ervaringen en netwerk, geven kleur aan het onderzoek. Hun verhalen bevestigen de zoektocht en de veerkracht, de warmte en soms de verstikking.

Heel het onderzoek verliep in nauwe samenwerking met de integratiesector en vooral, in samenwerking met onze negen rolmodellen. Onze dank aan hen is enorm. Het voelde een voorrecht om te mogen luisteren naar deze boeiende, sterke verhalen en te mogen samenwerken met deze inspirerende mensen.

2. Context: Roma in België

Roma zijn met 10 tot 12 miljoen de grootste minderheid in Europa. Het aantal Roma in België ligt tussen 10.000 en 30.000 (Petrova, 2003; Wauters et.al., 2012; Vlaamse Overheid, 2012:16), zowel Europese burgers als niet-Europeanen. Dat de aangegeven cijfers zover uit elkaar liggen, heeft te maken met het feit dat het moeilijk, of quasi onmogelijk, is om een precieze inschatting te maken. Enerzijds is ‘Roma’ een etniciteit en geen nationaliteit, wat maakt dat cijfers niet verzameld mogen en kunnen worden. De Statistiekwet verbiedt sinds 1985 om gegevens bij te houden die betrekking hebben op de persoonlijke levenssfeer, zoals ras of etnische afstamming: *“In geen geval zullen de statistische onderzoeken en studies van het Nationaal Instituut voor de statistiek betrekking hebben op de persoonlijke levenssfeer, onder meer op het seksueel gedrag, de overtuiging of activiteit op politiek, levensbeschouwelijk of godsdienstig gebied, het ras of de etnische afstamming.”* (artikel 24 quinquies, Belgische Kamer van Volksvertegenwoordigers). Wel is zeker dat het aantal migranten uit MOE-landen (Midden- en Oost-Europa), waaronder veel Roma, de laatste jaren is blijven stijgen (Wauters&Pauwels, 2012).

Anderzijds wordt op verschillende beleidsniveaus een andere begripsomschrijving van Roma gehanteerd wat leidt tot verschillen in cijfers. Europa hanteert een bredere omschrijving van Roma dan Vlaanderen. Volgens deze Europese omschrijving vallen vier verschillende groepen onder de definitie (Nationale strategie voor de integratie van Roma, 2012; Touquet&Wets, 2013; Hemelsoet, 2013a): een kleine groep Manouchen/Sinti die overwegend in woonwagens leven; Roms, in België vanaf de negentiende eeuw en semi-nomadisch; Voyageurs, die etnisch gezien niet tot de Roma zoals gedefinieerd op het World Romani Congress behoren, maar door hun geschiedenis als rondtrekkende ambachtslieden, worden hun culturele kenmerken vergeleken met die van Roma. De vierde groep zijn Roma volgens de ‘Vlaamse afbakening’: Roma uit Oost-Europa en de Balkan-landen die na de val van de Muur richting West-Europa en dus ook België migreerden. Door de toetreding van sommige van deze landen, heeft een aantal van de Roma Europees burgerschap. De mensen die onder deze groep vallen, leven niet nomadisch. Binnen

deze laatst beschreven groep zijn er nog grote verschillen qua nationaliteit, moedertaal, religie, opleidingsniveau, ...

Er mag vanuit gegaan worden dat de uitdagingen met betrekking tot de definiëring van Roma, mee leiden tot systematische onderrapportage van Roma.

In dit narratief onderzoek gingen we met 9 rolmodellen uit de Roma gemeenschap (volgens de ‘enge’ Vlaamse definitie) op zoek naar hun invulling van ‘kwaliteit van leven’ en bestaande verbindingen die invloed hebben op die kwaliteit van leven. In plaats van te vertrekken van de – veelvuldig aangetoonde – achterstelling en kwetsbaarheid van een groot deel van de Roma gemeenschap, luisterden we naar die Roma die wel hun weg hebben gevonden in de Belgische samenleving. Met vallen en opstaan. En die er daarnaast in slagen om stevig verankerd te blijven in de Roma gemeenschap. Zoals verderop zal blijken is die combinatie niet altijd evident.

Het onderzoek focust dus in de eerste plaats op het microniveau, op de individuele ervaring en beleving van enkele personen in/en hun persoonlijke netwerk. Niemand leeft echter in het luchtledige en de structurele (beleids- en maatschappelijke) context heeft ook impact.

Om te kijken naar het individu in die ruimere samenleving, gingen we uit van het concept ‘inclusie’, eerder dan de term ‘integratie’.

Inclusie kan omschreven worden als: *“de visie op participatie die uitgaat van gelijke mogelijkheden en kansen voor elk individu, ongeacht beperkingen, leeftijd, gender, sociaal-culturele achtergrond, etniciteit, enz. met volledige acceptatie en waardering van de samenleving; Inclusie staat ook voor het proces van inclusiever worden van een samenleving.”* (Ringersma et al. 2015)

Janssen et.al (2013) onderscheiden twee dimensies van inclusie, namelijk toebehoren en authenticiteit: *“Toebehoren geeft aan in hoeverre een individu waarneemt een belangrijk onderdeel van de groep te zijn; authenticiteit geeft de mate aan waarin een individu de ruimte ervaart om zichzelf te kunnen zijn binnen een groep”*. Ook zij omschrijven dat *“de primaire actor in inclusie is daardoor de groep en niet het individu”* (p3).

Inclusie is met andere woorden een relationeel begrip – het gaat over de relatie tussen een individu en een groep of samenleving. Hierbij is niet enkel een opdracht weggelegd voor het individu maar ook – en vooral - voor de samenleving.

We kiezen hierbij dus niet voor het gebruik van het begrip ‘integratie’, de term die beleidsmatig nochtans het meest gebruikt wordt. ‘Integratie’ suggereert de verwachting dat nieuwkomers zich aanpassen aan de samenleving waar zij naar migreren en wordt omgekeerd verwacht dat de

samenleving ruimte laat voor het cultuurbewoud van de nieuwkomer (Amitai, 2017). Schinkel (2008) formuleert hierbij de kritiek dat het integratiediscours inherent problematisch is. Het uitgangspunt bij integratie is immers a priori dat groepen ingesloten moeten worden in een vastomlijnde samenleving en dus eigenlijk buiten de samenleving staan. Integratie lijkt dus te vertrekken vanuit een kloof denken, namelijk een kloof tussen ‘de samenleving’ en ‘zij die geïntegreerd moeten worden’ (Schinkel, 2008).

Ook de term ‘inclusie’ is echter niet eenduidig. We zien vandaag twee botsende discours over inclusie. Het ene vertrekt vanuit een eerder instrumentele benadering van inclusie die past binnen de neoliberale samenleving. Inclusie staat in functie van het versterken van de economie en de samenleving. Beleid en samenleving moeten inzetten op inclusie om competenties niet verloren te laten gaan, om zoveel mogelijk mensen te activeren en (economisch) in te zetten. Investeren in menselijk kapitaal, brengt later op voor de gemeenschap. Met andere woorden, de uitkomst is belangrijk in het beschrijven van inclusie (Masschelein&Simons, 2007). Dit discours lijkt vandaag aan te sluiten bij het dominante beleidsdiscours.

Anderzijds beschrijft een kritisch perspectief inclusie in functie van de emancipatie en het versterken van het individu, niet in functie van het versterken van de samenleving en/of het economisch bestel. Deze benadering kent veel steun in het middenveld en bij eerstelijns werkers. Inclusie moet leiden naar succesvolle participatie die leidt tot meer mogelijkheden en kansen voor iedereen (Schraepen, 2009).

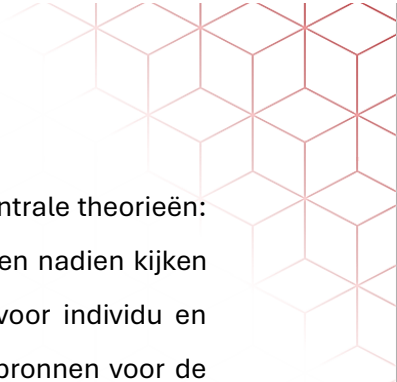
Tegen deze ambigue achtergrond van terminologie en invulling, moet de ontwikkeling en implementatie van (Roma) beleid gelezen worden.

3. Over het onderzoek

3.1 Inspiratie uit theoretische kaders

Centraal in het onderzoek staan onze Roma rolmodellen als actor, in samenspel met de gemeenschap en de samenleving. Het project vertrekt dus vanop microniveau en slaat vandaaruit bruggen naar meso- en macroniveau.

Het slaan van bruggen tussen actoren en maatschappelijke contexten wordt in dit onderzoek bestudeerd vanuit twee invalshoeken. Enerzijds vanuit een model van ‘Quality of life’ (QOL) en anderzijds vanuit een kijk gebaseerd op ‘sociaal kapitaal’. Beide theorieën werken aanvullend op elkaar vanuit een pedagogisch-psychologisch (QOL) en sociologisch perspectief (sociaal kapitaal).

De narratieven van onze respondenten werden geïnspireerd door deze twee centrale theorieën: vertrekkende van de beschrijving van Quality of Life (QOL) van respondenten en nadien kijken naar de aard van netwerken en de invulling en betekenis van het netwerk voor individu en gemeenschap (sociaal kapitaal). Sociaal kapitaal brengt de aard van de hulpbronnen voor de verschillende componenten van QOL en het vertrouwen en wederkerigheid die aan die hulpbronnen ontleend wordt in kaart. Terwijl ‘Quality of life’ vertrekt vanuit Roma zelf, wordt met sociaal kapitaal gefocust op vertrouwen en relaties met omgeving.

Quality of life als concept

De World Health Organization (WHO) omschrijft Quality of Life (QOL) als *“individuals’ perceptions of their position in life in the context of culture and value systems in which they live, and in relation to their goals, expectations, standards, and concerns”* (Rimaz et al, 2015, p1). Schalock et al. (2016) definiëren QOL als *“a multidimensional phenomenon composed of core domains that constitute personal well-being. These domains are influenced by personal characteristics and environmental factors.”* (Van Hecke et al., 2018, p3) We schuiven deze omschrijvingen, naast vele anderen, naar voor omdat ze, in het verlengde met ons onderzoeksopzet, aandacht hebben voor zowel de individuele ervaring als voor een culturele en interactieve component verbonden met die ervaring.

Het principe ‘Quality of Life’ (QOL), in het Nederlands aangeduid als ‘Kwaliteit van leven’, wordt gehanteerd op zeer verschillende niveaus, binnen zeer verschillende disciplines: van de evaluatie van het welbevinden van een gemeenschap tot de evaluatie van een specifieke situatie van een persoon. (Felce, et.al 1995) Er wordt gesproken over individuele Quality of Life, ‘Family QOL’ gericht op gezinnen of QOL gericht op gemeenschappen (Cummins, 2014).

De conceptualisering en definiëring van het begrip weerspiegelt deze variatie. Historisch gezien kent het concept dus heel wat variaties afhankelijk van de discipline waarin en de doelstelling waarvoor het ontwikkeld werd. In de sociale wetenschappen is het concept QOL nog in volle ontwikkeling. Het is vooral gericht op Kwaliteit van Leven van personen met een mentale beperking en op verandering in/van sociale dienstverlening. Het uitgangspunt is dat het concept QOL, hoewel het gaat over een perceptie van iemands persoonlijke welbevinden, ook relevante input kan geven voor het meso of organisatieniveau én voor marco niveau of het niveau van de samenleving (Schalock et al, 2005).

Binnen de variatie in invulling en de voortdurende ontwikkeling van het concept, is er consensus over een aantal principes (Cummins, 2005) (Maes et. al, 2006).

(1) QOL is **multidimensionaal**, de verschillende domeinen worden beïnvloed door zowel persoonlijke als door omgevingsfactoren en door de interactie tussen beide.

De domeinen van Kwaliteit van Leven verwijzen naar een set van factoren die samen het persoonlijk welbevinden van personen bepalen (Schalock, 2004). Cummins omschrijft dat elk domein op een unieke manier moet bijdragen aan een maat die 'life as a whole' weergeeft (Cummins, 2005).

Over de invulling van de dimensies bestaan echter verschillende ideeën. Felce (1995) omschrijft vijf domeinen waarover een grote eensgezindheid bestaat over hun relevantie voor QOL: fysiek welbevinden, materieel welbevinden, sociaal welbevinden, (zelf)ontwikkeling en deelname aan activiteiten, en tenslotte emotioneel welbevinden. De WHO ontwikkelt begin jaren negentig een meetinstrument om QOL internationaal in kaart te brengen. Ze hanteren hierbij 6 domeinen: fysieke, psychische, mate van onafhankelijkheid, sociale relaties, omgeving en persoonlijke overtuiging of geloof. De 'WHOQOL' evalueert een multidimensionaal concept dat peilt naar de individuele perceptie van gezondheid, psychosociale status en andere aspecten van het leven. (WHOQOL group, 1995) (WHO, 2002).

De meest gehanteerde opdeling in recent onderzoek en praktijk, is die van Robert Schalock. Hij omschrijft aan de hand van een metastudie van literatuur uit de disciplines onderwijs, gezondheid, mentale gezondheidszorg en geriatrie, 8 dimensies (Schalock, 2004): emotioneel welbevinden, interpersoonlijke relaties, materieel welbevinden, persoonlijke ontwikkeling, fysiek welbevinden, zelfdeterminatie, sociale inclusie en rechten.

Elk van de domeinen kan opgesplitst worden in een reeks van indicatoren. Het zijn domeinspecifieke percepties, gedragingen of condities die een idee geven van iemands persoonlijk welbevinden (Schalock, 2004). Op basis van een metastudie van 9749 artikels en abstracts, formuleren Schalock en Verdugo de drie meest geformuleerde indicatoren voor elk van de acht kerndomeinen van QOL (Schalock, 2004).

(2) De **basiscomponenten van QOL gelden voor alle mensen**, los van culturele, sociale, economische of medische status of context.

De impact van cultuur en context op QOL is veel bestudeerd. De vraag is of QOL een concept is met universele (etic) eigenschappen, dan wel cultuurgebonden (emic) eigenschappen.

Collinge, Rüdell en Bhui (2002) waarschuwen voor de veralgemening van het concept QOL: *"Culture influences the concept, construction and expression of 'quality of life'. Its subjective definition reflects the ideals embedded deep within the culture in which the individual belongs"* (Collinge et. Al. 2002, p213). QOL is een subjectief gedefinieerd construct. Waarden, attitudes en

gedachten van individuen zijn niet universeel (emic). Er bestaan dus culturele verschillen. Collinge et. al. (2002) benadrukken dat het gebruik van QOL in niet Westerse culturen kán, maar vraagt om een voldoende bewustzijn van de (culturele) beperkingen van het concept. Ze schuiven 3 aandachtspunten naar voor: ten eerste de betekenis en het belang van het concept en samenstelling van QOL, ten tweede de contextuele startpositie en mogelijkheden om QOL te verbeteren. Los van cultuur kan bijvoorbeeld een context van oorlog of honger de verwachting ten aanzien van QOL meebepalen. Ten derde kan het uiten van levenskwaliteit mee cultureel ingegeven zijn door gebruik van coping-strategieën, symbolen, gebaren of betekenissen of in welke mate een ervaren behoefte al dan niet cultureel aanvaard is.

Belangrijke noot bij het werk Collinge et. al. (2002) is dat ze zich vooral lijken te focussen op een objectieve, kwantitatieve invulling van QOL. Te onthouden valt minstens dat het een misvatting zou zijn om uit te gaan van universaliteit in de betekenis van wat het betekent om een “hoge” levenskwaliteit te hebben.

Schalock et. al. (2005) stellen vast dat er indicaties bestaan dat het concept QOL zowel emic als etic dimensies heeft. Het verschil tussen mensen bestaat niet uit de aard van de componenten. QOL als multidimensionale constructie, bestaande uit 8 domeinen, lijkt cultuur overschrijdend bevestigd te worden (etic). Maar culturele sensitiviteit (emic) is noodzakelijk voor wat betreft indicatoren en het gewicht en belang dat aan de verschillende componenten wordt gegeven. (Jenaro et. al. 2005; Schalock 2005). Of met andere woorden, de domeinen die de kern van het concept uitmaken, blijken cross-cultureel valide te zijn (Schalock, 2004). Cultuurverschillen zouden vooral een invloed hebben op (de samenstelling van) het construct en de manier waarop het concept meetbaar zal worden gemaakt (Jenaro, et al 2005).

(3) QOL bestaat in **twee vormen**, nl een objectieve QOL – meetbaar en objectiveerbaar in het publieke domein, en subjectieve QOL – namelijk de beleving van mensen.

Volgens de definitie van de WHO is Quality of Life een subjectief gegeven en meet het ontwikkelde instrument ‘*a subjective evaluation, which is embedded in a cultural, social and environmental context*’ (WHO, 1998, p11). WHOQOL focust op de ‘ervaren kwaliteit van leven’ van respondenten.

Schalock schuift een subjectieve en een objectieve invulling van QOL naar voor. Deze twee invullingen kennen meestal een zwakke relatie. Een hoge objectieve QOL betekent niet per se een hoge subjectieve QOL. Daarom moet een volledige inschatting van iemands QOL de twee componenten bevatten. (Cummins, 2005) (Schalock, 2004). Empirische resultaten moeten dus voorzichtig geïnterpreteerd worden als een inschatting van subjectieve of objectieve QOL. Een

subjectieve evaluatie van QOL geeft een indicatie van de levenstevredenheid van de doelgroep. Een objectieve evaluatie van kwaliteit van leven kan volgens Schalock gebuikt worden om hulpverleningsprogramma's en dienstverlening op af te stemmen (Schalock, 2004). We nuanceren graag deze invulling volgens Schalock. Dienstverlenende organisaties zoeken steeds vaker naar invulling vanuit de individu en diens beleving. Daarenboven brengt vermaatschappelijking van onder meer de zorg met zich mee dat individuele noden binnen een persoonlijk netwerk ingevuld worden. Vanuit die evolutie, lijkt ook de subjectieve Kwaliteit van Leven uiterst relevant om dienstverlening te ontwikkelen.

De niet-lineaire relatie tussen objectieve en subjectieve Kwaliteit van Leven, wordt volgens Cummins (2005) gemedieerd door enerzijds het ervaren tekort omwille van verwachtingen, wensen en dromen die iemand heeft. Als iemand bijvoorbeeld beroep kan doen op dienst A maar hoopt op dienst B, wordt er alsnog een tekort ervaren en zorgt het hebben van dienst A niet tot meer Kwaliteit van Leven. Anderzijds interfereert de invulling van een domein ook met de invulling van andere domeinen, die een ervaren tekort kunnen compenseren of net kunnen versterken. Er bestaat een voortdurende wisselwerking tussen een objectieve en een subjectieve invulling: de samenleving stelt objectieve criteria voorop, bijvoorbeeld over wat kwaliteitsvol wonen is, maar mensen beleven op een bepaalde, eigen manier ingegeven door cultuur en ervaringen.

In kaart brengen van Kwaliteit van Leven kan ons inzicht geven in noden en leefomstandigheden. Deze inzichten kunnen bijdragen tot verandering op persoonlijk, beleidsmatig en maatschappelijk niveau en op die manier bijdragen tot meer inclusie. Niet enkel voor kwetsbare groepen, maar voor iedereen.

Sociaal kapitaal als concept

Een tweede theoretisch kader dat vormgeeft aan onze onderzoeksvraag, is dat van sociaal kapitaal. Het is een even breed gebruikt en veel omschreven concept als Quality of Life, zowel in wetenschap als in beleid en praktijk. Niettemin, of net daardoor, is de gehanteerde definiëring niet altijd even duidelijk of correct. Algemeen wordt sociaal kapitaal omschreven als een geheel van elementen als 'netwerk', 'relaties', 'participatie', 'normen', 'sociaal vertrouwen', 'cohesie' en 'wederkerigheid' (Rimaz, 2015). In de literatuur wordt er voornamelijk verwezen naar 3 wetenschappelijke grondleggers van sociaal kapitaal: de sociologen Pierre Bourdieu en James Coleman, en de politicoloog Robert Putnam.

Bourdieu omschrijft sociaal kapitaal als één van de vier vormen van kapitaal in ons sociaal systeem, naast symbolisch kapitaal, cultureel kapitaal en economisch kapitaal (Bourdieu, 1987). Sociaal kapitaal zijn voor Bourdieu hulpbronnen die beschikbaar zijn dankzij relaties en

lidmaatschap van een gemeenschap. Bourdieu gebruikt het concept sociaal kapitaal in de eerste plaats om zijn sociologie van sociale stratificatie verder te duiden.

Net als Bourdieu, beschrijft ook Coleman sociaal kapitaal als een ‘individueel bezit’. Het duidt volgens Coleman (1988) op een kenmerk, een functie van een sociale relatie, namelijk de functie om een hulpbron te zijn voor een individu en actie mogelijk te maken. Volgens Coleman kan echter iedereen sociaal kapitaal bezitten, niet enkel de sociaal sterkeren zoals bij Bourdieu. Coleman beschrijft sociaal kapitaal als inherent aan de sociale structuur van menselijke relaties. Sociaal kapitaal kan drie vormen aannemen: vertrouwen ontleend aan sociale relaties en wederkerigheid van die relaties, sociale relaties als mogelijke informatiekkanalen en, ten derde, collectieve normen eigen aan de structuren. Deze laatste vorm maakt bepaalde acties niet enkel mogelijk, het kan andere acties in de weg staan (Coleman, 1988).

Sociaal kapitaal kende dankzij het onderzoek van Putnam in de jaren negentig een grote verspreiding in onderzoek en beleid. Hij beschrijft sociaal kapitaal als “*netwerken, normen en sociaal vertrouwen die coördinatie en coöperatie bewerkstelligen met het oog op wederzijdse voordelen*” (Knipprath et al 2011, p6). Putnam omschrijft in zijn onderzoek het verschil tussen ‘bonding social capital’, of sterke relaties in homogene groepen, en bridging social capital, zwakkere heterogene relaties.

Daarop verder bouwend, worden in de literatuur 3 ‘soorten’ van sociaal kapitaal benoemd die bijdragen aan sociale cohesie: ‘bonding’, ‘bridging’ en ‘linking’ social capital (Buffel 2009). Verbindend sociaal kapitaal (‘bonding social capital’) zijn relaties tussen mensen die elkaar goed kennen zoals familieleden of vrienden die een eerder gelijkaardige achtergrond (zoals sociaaleconomische status, opleidingsniveau, culturele interesses of demografische situatie) hebben. Overbruggend sociaal kapitaal (‘bridging social capital’) zijn relaties tussen heterogene groepen mensen met diverse sociale-demografische achtergronden (leeftijd, sociale klasse, etnische achtergrond, ...). Schakelend sociaal kapitaal (‘linking social capital’) tenslotte zijn sociale contacten die (groepen) individuen onderhouden met instellingen, maatschappelijke instituten of publieke voorzieningen (Buffel 2009).

Putnam meet sociaal kapitaal in de eerste plaats op niveau van de samenleving en gemeenschappen. Met andere woorden, een structureel gegeven met gevolgen voor het individu. Een gemeenschap of samenleving heeft al dan niet sociaal kapitaal, waardoor goederen en diensten al dan niet beschikbaar zijn. Hiermee wijkt hij af van Bourdieu of Coleman die sociaal kapitaal eerder benoemen als iets individueels met eventueel gevolgen voor structuren/de samenleving. Volgens de individuele visie op sociaal kapitaal zoals geformuleerd door Bourdieu en Coleman, zorgt sociaal kapitaal voor relaties die individuen toelaten toegang te krijgen tot diensten en kennis. (Hooghe, 2003) De ene benadering lijkt de andere echter niet uit te sluiten. In

beide ligt de sleutel in interpersoonlijke contacten en relaties, maar waar Bourdieu zich focust op individuele voordelen, bestudeert Putnam eerder de collectieve voordelen. In zijn artikel 'Social capital in the creation of human capital' geeft ook Coleman (1988) aan dat wijzigingen in sociaal kapitaal impact heeft op iedereen die deel uitmaakt van die bepaalde sociale structuur.

Sociaal kapitaal bestaat uit twee componenten: enerzijds een structurele component die verwijst naar sociale relaties, het netwerk dat een individu of gemeenschap heeft. En anderzijds een attitudinale of culturele component die gaat over dominante normen binnen de relaties. Voor Putnam gaan deze normen in de eerste plaats over vertrouwen en wederkerigheid in deze relaties (Buffel 2009) (Hooghe 2003).

Met deze invulling is sociaal kapitaal een uiterst relevant concept om de narratieven van onze Roma respondenten te voeden. Immers, zoals Hooghe (2003, p40) omschrijft: *“gemarginaliseerde groepen binnen de samenleving krijgen stelselmatig het stigma opgeplakt dat ze minder betrouwbaar zijn dan de dominante groepen. Omgekeerd hebben gemarginaliseerde groepen ook minder reden om veralgemeend vertrouwen te ontwikkelen.”* Op die manier geeft Hooghe aan dat 'vertrouwen' als deel van sociaal kapitaal de vinger legt op machtsongelijkheid: *“diegene met meer vertrouwen hebben objectief ook alle redenen om vertrouwen te hebben in een systeem waarin zij het voor het zeggen hebben.”* (Hooghe 2013, p41) Het hebben van sociaal kapitaal is niet per definitie positief. Hooghe (2003) omschrijft de kritiek op het werk van Putnam en de nuancering in verder onderzoek van o.a. Putnam dat sociaal kapitaal dat te sterk gericht is op de eigen homogene gemeenschap, integratie in de samenleving kan bemoeilijken. Hij verwijst hierbij naar het werk van Portes (1998 in Hooghe 2003, p30): *“Social ties can bring about greater control over wayward behavior and provide privileged access to resources; the can also restrict individual freedoms and bar outsiders from gaining access to the same resources through particularistic preferences.”*

Zo wordt sociale integratie mede bepaald door relaties. Een groot netwerk van heterogene relaties kan aanleiding zijn tot interessante hulpbronnen, bijvoorbeeld om werk te vinden.

Verwevenheid van Quality of life en Sociaal kapitaal

Een aantal, voornamelijk Iraanse en Pakistaanse, onderzoeken gaan in op de samenhang of verwevenheid van beide theoretische concepten.

Rimaz et. al. (2015) tonen een direct en positieve correlatie aan tussen Quality of Life en sociaal kapitaal in hun studie bij vrouwelijke gezinshoofden in Iran. De kwaliteit van leven van deze vrouwen is lager en hangt samen met een beperktere toegang tot sociale netwerken en functionele netwerken met overheden en diensten. Kwaliteit van Leven wordt versterkt door een

grotere toegang tot hulpbronnen en sociale netwerken, en omgekeerd heeft een grotere Kwaliteit van Leven een positieve impact op sociale relaties (Rimaz et al, 2015).

Ook ander Iraans onderzoek van Noghani et. al. (2009) onderzocht de impact en de relatie tussen sociaal kapitaal en Kwaliteit van Leven. Zij stellen vast dat sociaal kapitaal de belangrijkste verklarende factor is voor een subjectieve invulling van kwaliteit van leven. Inkomen is dan weer de belangrijkste verklaring voor objectieve kwaliteit van leven. Wat betreft de totale Kwaliteit van Leven, heeft sociaal kapitaal een grotere impact dan inkomen of onderwijs. (Noghani, 2009).

In een recente, systematische meta-analyse, bevestigden Buja & Akhtar (2025) de sterke relatie tussen Kwaliteit van Leven en Sociaal Kapitaal bij senioren. In het bijzonder de atitudinale dimensie van sociaal kapitaal, speelt een belangrijke rol bij het verbeteren van de levenskwaliteit en de tevredenheid met het leven.

Alle studies hanteren echter een verschillende invulling en/of operationalisering van beide concepten. Dat maakt een vergelijking of synthese van de onderzoeken onmogelijk. We onthouden vooral dat verschillende pistes werden onderzocht die de verwevenheid tussen Kwaliteit van Leven en sociaal kapitaal bevestigen.

3.2 Verhalen centraal

Ons eigen onderzoek maakt gebruik van een triangulatie aan methoden: participatieve observaties gaven zicht op de leefwereld van de respondenten; en interviews en een focusgroep met mensen uit het (sociale) werkveld zorgden voor een vertaling naar de beroepspraktijk. De centrale onderzoeksmethode zijn narratieve interviews met een tiental respondenten.

Caseselectie: Participerende observatie als leermomenten

Voorafgaand aan de narratieve interviews, deden de onderzoekers aan participerende observatie in verschillende settings waarin Roma aanwezig waren. De opzet hiervan was meervoudig: enerzijds meer inzicht krijgen in de leefwereld en context van Roma en anderzijds een netwerk versterken om uiteindelijk respondenten te selecteren. 5 contexten waarin met Roma gewerkt wordt en waarin de aanwezigheid van ‘derden’ niet hinderend werkt, werden geselecteerd. We kozen voor diversiteit in de contexten naar doelstelling en doelgroep (gender, leeftijd en land van herkomst). De onderzoekers namen als observant deel aan de activiteiten maar namen ook actief deel als de situatie zich daartoe leende.

De settings waaraan werd deelgenomen waren het A-tiem in Gent (ESF-project ArbeidsTeam Intra-Europese Migratie Gent), De Antwerpse Karavaan van Madame Fortuna (een samenwerking van Roma en niet-Roma muzikanten), Roma moedergroepen via De Schoolbrug Antwerpen

(verbonden aan school De Bever Deurne), Groep Intro Brussel (Groepsvormende processen met Roma jongeren aan het begin van het schooljaar) en de laagdrempelige ouderbijeenkomsten voor Roma van Kind en Gezin Sint-Niklaas. Elk van deze initiatieven trachte Roma te versterken in hun plaats in de samenleving en zijn erg toegankelijk en laagdrempelig. Roma geraken er naar eigen zeggen vooral ‘via via’.

Op basis van de observatie en deelname aan de verschillende initiatieven, werd gezocht naar respondenten die wilden meewerken aan de narratieve interviews. Potentiële respondenten zijn personen uit de Roma gemeenschap die zichzelf eerder als ‘hun weg gevonden’ of ‘succesvol’ zouden benoemen. Die personen staan met één voet in de Roma gemeenschap en één voet in de (lokale) samenleving. Ze wijzen dus geen van beide af. 15 respondenten met voldoende diversiteit naar gender, leeftijd en land van herkomst engageerden zich in het onderzoek voor een eerste kennismakingsgesprek. Met uiteindelijk 9 van de 15 rolmodellen werd het volledige traject doorlopen en samengewerkt voor de disseminatie van het onderzoek. De overige zes respondenten kozen zelf om af te haken omwille van diverse redenen of werden na het eerste gesprek niet weerhouden door de onderzoekers omdat ze toch minder aansloten bij het gezochte profiel dan ingeschat.

Bij het bepalen van ‘Roma zijn’ gingen we uit van zelfdefiniëring, in lijn met het onderzoeksopzet. Respondenten zijn geen onderzoekssubject maar co-creatief onderzoeker: zij geven betekenis en bakenen af. Identiteit is hoe iemand zélf haar/zijn eigen identiteit omschrijft. Enerzijds willen we niet in de valkuil trappen om een identiteit voor iemand anders te bepalen, anderzijds is iemands identiteit een belangrijk uitgangspunt voor hoe zij hun (leef)wereld benaderen. Daarbij komt dat de onderzoekers niet zelf uit de Roma gemeenschap komen waardoor het nog belangrijker is voor mensen om hen de kans te geven zichzelf te definiëren.

Narratieven over kwaliteit van leven en sociaal kapitaal

Het onderzoek zet de narratieven van de respondenten centraal. Onder narratieve interviews wordt begrepen dat verhalen van respondenten gebruikt worden als data (Sools, 2012). Mensen zijn verhalend en door verhalen maakt men de realiteit en de relaties waarin men leeft zichtbaar (Baldwin, 2005). Gemeenschappen, sociale groepen en subculturen vertellen verhalen op hun eigen manier, met eigen woorden die voor hen de eigen ervaring en kijk op het leven tonen. Door gebruik te maken van narratief onderzoek stelt het onderzoek menselijke ervaringen en verhalen centraal. De analyse van de verhalen die mensen vertellen in narratieve interviews geeft inzicht in strategieën die respondenten hanteren om hun wereld en hun eigen positie daarin te definiëren:

hun wensen en verlangens, hun problemen en oplossingsstrategieën, hoe ze hun identiteit op dat moment kaderen... Vanuit individuele narratieven, kan ook gezocht worden naar het collectieve.

Het verzamelen van narratieven behoudt de specifieke kijk op het leven in een meer originele vorm dan bijvoorbeeld een interview zou doen (Jovchelovitch & Bauer, 2000): *“Language as a medium of communication offers a multiplicity of ways of conveying social information beyond the immediate semantic meaning of the text”* (Polya et al, 2005, p12). Narratief onderzoek kan daarenboven een emancipatorische karakter hebben, *“gericht op stem geven aan ontbrekende of gemarginaliseerde verhalen of op het genereren van nieuwe of alternatieve verhalen. Verhalen worden dan ingezet als vehikel voor sociale of persoonlijke verandering”*. (Sools, 2012, p1). Squire, Andrews en Tamboukou (2013) omschrijven dat narratief onderzoek microsociale en micropolitieke effecten kan hebben, door de lokale kennis die geproduceerd wordt en door het versterken van de respondenten.

Dit emancipatoire karakter maakt dat narratief onderzoek zich in het bijzonder leent om onderzoek te doen met mensen uit kwetsbare groepen. Verhalenderwijs wordt betekenis gegeven aan je leven, word je (weer) auteur van je leven en word je gehoord. Door te vertellen over levensgebeurtenissen wordt er een gedeeld idee van identiteit vastgelegd: *“It is by telling stories about ourselves, and by observing the reactions of our audience that a shared and coherent sense of identity is established”*. (Polya, Laszlo & Forgas, 2005, p14). In narratief onderzoek kijkt men naar respondenten als mensen met een eigen verhaal, eerder dan als bronnen van informatie (Booth & Booth, 1996). De vrijheid die narratieve interviews geeft aan de respondent maakt dat er ruimte is om het verhaal te vertellen zoals de respondent dit verkiest. (Polya, Laszlo & Forgas, 2005).

Visse (2014) omschrijft een narratief als een verhaal, een ordening van ervaringen rondom een serie gebeurtenissen. Bijgevolg houdt het dataverzamelingsproces (bij narratieve interviews) in dat de respondent door middel van het vertellen van verhalen (in de ruime zin van het woord) – eerder dan het beantwoorden van vragen- een realiteit overbrengt naar de onderzoeker (Rosenthal & Fischer-Rosenthal 2004). Narratief interviewen bestaan uit zowel gebeurtenis-gecentreerde narratieven en ervarings-gecentreerde narratieven, waarbij de laatste eerder polst naar betekenissen en context (Jovchelovitch & Bauer, 2000).

Aangezien de gesprekken in dit onderzoek doorgaan in verschillende gespreksrondes, heeft de respondent met deze methode de ruimte zijn/haar verhaal doorheen het traject vorm te geven.

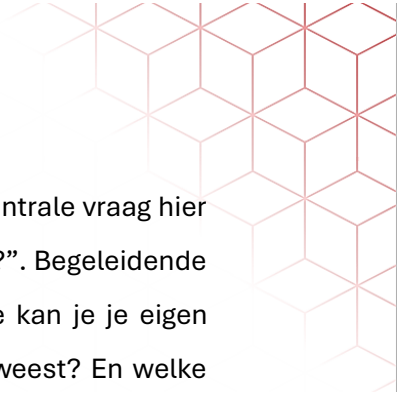
Elk van de gesprekken had een andere focus maar doorheen het traject vulden gesprekken elkaar aan. Het eerste gesprek was een kennismaking met de respondent en peilde naar de ervaringen en betekenis van respondenten met concepten als ‘rolmodel zijn’ en ‘succes hebben’ en wat het voor hen betekent om Roma te zijn.

In de volgende gesprekken stond telkens één van de factoren van Kwaliteit van Leven centraal. We baseerden ons hierbij op de opdeling van Schalock (zie tabel). De bestaande modellen rond QOL boden dus vooral het onderwerp van gesprek, de invulling van de factoren gebeurde vanuit de beleving van de respondenten. Nadien werd samen afgetoetst in welke mate die beleving overeenkomt met het bestaande model van Schalock (2008). We polsten dus uitsluitend naar hun eigen subjectieve interpretatie van de verschillende domeinen. Daarnaast werd in elk gesprek doorgevraagd naar netwerk en de betekenis van en vertrouwen in dat netwerk, hiermee peilend naar het sociaal kapitaal van de respondenten. Deze concepten zijn wat Jovchelovitch en Bauer (2000) benoemen als ‘exmanente’ onderwerpen die de onderzoeker aanreikt. Daaruit kunnen ‘immanente’ thema’s geformuleerd worden die door de respondent zelf tijdens het interview worden aangehaald.

Kwaliteit van leven	
Factoren	Domeinen
Welbevinden	- Emotioneel welbevinden - Lichamelijk welbevinden - Materieel welbevinden
Onafhankelijkheid	- Persoonlijke ontwikkeling - Zelfbeschikking
Sociale participatie	- Persoonlijke relaties - Sociale integratie (inclusie) - Mensenrechten

Tabel: schematische weergave kwaliteit van leven volgens Schalock

In de tweede gespreksronde was het onderwerp de factor ‘welbevinden’, de eerste factor van ‘Kwaliteit van Leven’ volgens Schalock (2008). Centrale vraag was “wat is er belangrijk voor u om u goed te voelen in het leven?”. Bij de start van het gesprek werden respondenten gevraagd om (ongeveer) vijf gebeurtenissen te formuleren waarop ze zich goed voelden in het leven. Vanuit die gebeurtenissen werd gepeild naar de ervaringen en aanleidingen gekoppeld aan die gebeurtenis en welke betekenis ze hebben voor de respondent.

Tijdens een derde ronde ging het gesprek over de factor ‘onafhankelijkheid’. Centrale vraag hier was “In welke mate kan je zijn en doen wie je wil zijn? En wat draagt daartoe bij?”. Begeleidende vragen in dit gesprek waren: Wat betekent identiteit voor jou? In welke mate kan je je eigen identiteit bepalen? Hoe uit je dat? Wat draagt daartoe bij? Is dat altijd zo geweest? En welke plaats/belang krijgt/heeft dat in de Roma gemeenschap?

In de vierde ronde stond de factor ‘sociale participatie’ centraal. Het gesprek startte met de vraag om in concentrische cirkels aan te geven welke actoren, instanties, voorzieningen, ... een bepalende rol hebben gespeeld in hun leven (positief of negatief). Begeleidende vragen waren: welke actoren zijn hierin belangrijk? Met welke heb je een sterke relatie en met wie een zwakke relatie? In wie heb je vertrouwen? Wie heeft meest bijgedragen of betekenisvol geweest om te komen tot het punt waar je vandaag staat? Kan je je stem laten horen? Wat met discriminatie en uitsluiting? Heeft het niveau van (mensen)rechten betekenis voor jou? Op welke manier, hoe wordt dan concreet?

Voor de analyse van deze gesprekken is geopteerd voor thematische analyse, zoals beschreven door onder andere Neuendorf (2017), Fereday en Muir-Cochrane (2006) en Anderson en Kirkpatrick (2016) en meer specifiek een mix tussen inductief en deductief thematisch analyseren (Fereday & Muir-Cochrane, 2006). Zowel in de deductieve als in de inductieve analyse is er gewerkt met ‘sensitising concepts’, concepten of thema’s waar je ‘gevoelig’ aan bent tijdens de analyse. Deductief werden die bepaald vanuit de theoretische kaders van Kwaliteit van Leven en Sociaal Kapitaal, aangevuld met de centrale vraag naar betekenis van Roma etniciteit. Inductief worden nieuwe concepten geformuleerd op basis van inzichten die zich via deze weg tonen en thema’s die naar voren kwamen tijdens de verschillende interviews.

Om de interne validiteit te waarborgen gebeurde, verdergaand op de inspiratie van Fereday en Muir-Cochrane (2006), de inductieve analyse met 2 onderzoekers om onderling af te toetsen wat de verschillende thema’s zijn die zich toonden in het grondig bestuderen van de data.

Doorheen de tekst staan quotes en uitspraken van respondenten. Om recht te doen aan hun verhalen, bleven we in de rapportage zoveel mogelijk trouw aan hun formulering. Waar nodig werden zinnen wat geherformuleerd om de leesbaarheid te verhogen.

Belang van storytelling

Naast een wetenschappelijke relevantie, heeft het optekenen van verhalen ook een persoonlijke en maatschappelijke relevantie. Voor veel van de respondenten is het uitzonderlijk dat er naar hun verhaal wordt geluisterd. Elk van onze rolmodellen gaf betekenis en zorgde voor afbakening

en nuance. Dit resulteert in verhalen die een bundeling zijn van ervaringen, overtuigingen, gevoelens en perspectieven van de deelnemers. Elk verhaal is complex en veelzijdig, er zit geen lineaire oorzaak - gevolg in. Voor de respondenten was het vaak confronterend maar ook bekrachtigend om hun verhaal te kunnen doen, en nadien ook nog verbeeld te zien worden in een tentoonstelling. Voor sommigen was het zelfs de hefboom om stappen te ondernemen waar ze al lang van droomden.

Als luisteraar en onderzoeker biedt het een rijke bron van informatie en anderzijds een uitdaging om de juiste/goede balans te vinden tussen persoonlijke betrokkenheid op de verhalen en voldoende afstand als onderzoeker.

Maatschappelijk hebben verhalen de kracht om mensen aan te spreken en om cijfers concreet te maken. Verhalen kunnen een betrokkenheid creëren daar waar cijfers dat minder kunnen. Op die manier kunnen verhalen een vehikel zijn voor sociale of persoonlijke verandering.

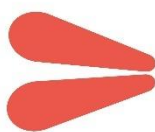
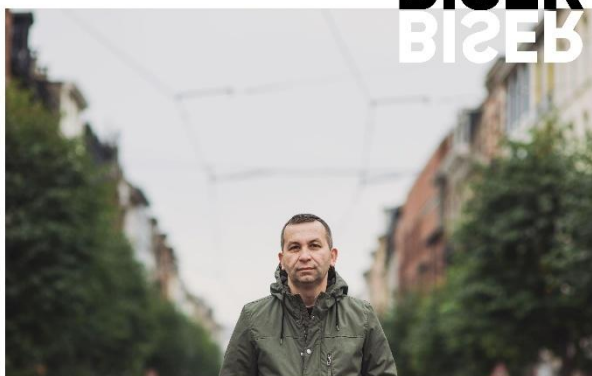
9 rolmodellen, 9 verhalen

Negen rolmodellen uit de Roma gemeenschap schreven mee hun verhaal. Alle gesprekken gingen door in de loop van 2018 en 2019. De informatie die hieruit verkregen werd, is dus een momentopname van het leven van onze respondenten. Niemands leven staat stil, ook dat van hen niet. Merima, Fatime en Diana hebben ondertussen een kindje gekregen; Biser, Diana, Romando en Frantishek zijn van werk veranderd; Fatima is gestart met haar masteropleiding, Biser aan een tweede doctoraat, enz.

• 40 jaar • Anderlecht • ° Bulgarije
 • Doctorandus in de pedagogie van de Roma-taal • maatschappelijk werker • actief burger in verschillende organisaties van de LGBTQIA-gemeenschap, jongeren en Europees Romanetwerk •

• 40 ans • Anderlecht • ° Bulgarie
 • Doctorant en pédagogie de la langue des Roms • travailleur social • citoyen actif dans diverses organisations de jeunes • de la communauté LGBTQIA et du Réseau rom européen •

BISER BIZEB

32 ans,
travaille à l'ASBL Foyer comme
interprète, puis comme
médiateur pour les Roms

« Je voulais en savoir plus sur
l'immigration et sur ses causes
fondamentales. »

24 jaar,
werkt als jeugdboordinator in
Integro vzw in Bulgarije

"We vroegen ons af waarom
er niet zoveel Roma in
middelbare scholen aanwezig
waren. Uiteindelijk werd
het duidelijk dat pesten de
belangrijkste reden was.
Wij hebben daarom samen
met de Roma-jongeren
een netwerk gecreëerd om
elkaar te ondersteunen. De
leerkrachten zijn zich bewust
geworden van het stereotype
gedrag in de les."

24 ans,
travaille comme coordinateur
de la jeunesse à l'ASBL Integro
en Bulgarie

« On se demandait pourquoi
il y avait si peu de Roms
dans les écoles secondaires.
Il s'est avéré que la raison
première de cette absence
était le harcèlement. C'est
pourquoi nous avons créé un
réseau d'entraide avec les
jeunes Roms. Les enseignants
se sont rendu compte du
comportement stéréotypé qui
régnait en classe. »

32 jaar,
werkt bij Foyer vzw als tolk en
daarna als Roma bemiddelaar

**"Ik wou meer
leren over
migratie en wat
daarvan aan de
basis ligt."**

34 ans,
achat d'un appartement

« Je viens d'un petit village en
Bulgarie. Je n'ai jamais habité
dans une capitale. Bruxelles
se caractérise par une grande
diversité. »

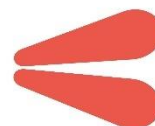
**J'aime cette
diversité et c'est
pourquoi j'ai
voulu m'installer
ici. »**

34 jaar,
eigen appartement gekocht

"Ik kom uit een klein dorp in
Bulgarije. Ik heb nooit in een
hoofdstad gewoond. In Brussel
is er een grote diversiteit.
Ik hou van de diversiteit hier
en daarom wou ik hier komen
wonen."

40 jaar,
"Voor de gemeenschap ben
ik een rolemodel omdat ik één
van de eerste ben die naar de
universiteit is gegaan. 20 jaar
later zie ik een grote groep van
jongeren die ook een hogere
opleiding volgt. We zien meer
en meer actieve burgers."

40 ans,
« Je fais figure de modèle
pour la communauté, car je
suis l'un des premiers à avoir
fait des études universitaires.
Aujourd'hui, 20 ans plus tard,
je vois beaucoup de jeunes
qui suivent une formation
supérieure. On voit de plus en
plus de citoyens actifs. »

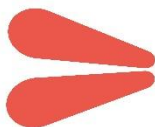

• 39 jaar • Schaarbeek • °Roemenië
 • Verzot op zijn vier kinderen • trajectbegeleider
 voor Brusselse werkzoekenden • fiere Brusselaar •

• 39 ans • Schaarbeek • ° Roumanie
 • Fou de ses quatre enfants • accompagnateur de
 parcours pour les chercheurs d'emploi bruxellois
 • fier d'être Bruxellois •

DARIUS DAVINIS

**19 jaar,
eerste zoon geboren**

‘De geboorte van mijn eerste zoon was heel belangrijk voor me. Ik was nog niet getrouwd met mijn vrouw en de komst van onze zoon heeft voor een stabielere toekomst gezorgd. Als papa de verantwoordelijkheid voelen, dat vind ik als man en nu vind ik macho-achtig wel belangrijk. Ik ben nu die verantwoordelijkheid ook gegrepen om dat als iets zingevend te zien. Het geeft me het gevoel dat ik iets belangrijk doe in mijn leven.’

**19 ans,
naissance de son premier fils**

« La naissance de mon premier fils a été capitale pour moi. Ma femme et moi n'étions pas encore mariés et l'arrivée de notre fils a ouvert la voie vers un futur plus stable. Sentir cette responsabilité de père, en tant qu'homme – je sais, ça fait macho – je trouve ça important. J'ai aussi grandi dans cette responsabilité, j'y ai trouvé du sens. Elle me donne l'impression de faire quelque chose d'important dans ma vie. »

**29 ans,
travaille en tant que
collaborateur à l'ASBL Foyer**

« Je connaissais toutes les mauvaises histoires, les histoires négatives, qui circulaient à propos des Roms. C'est pourquoi, au foyer, j'ai saisi l'opportunité de travailler sur la construction d'une perception positive. J'organisais plusieurs activités avec les jeunes que j'accompagnais, comme un flash mob par exemple. »

**Ils dansaient alors
en centre-ville
avec le slogan :
'Je suis Rom et
Bruxellois !' »**

**29 jaar,
werkt als medewerker bij
Foyer vzw**

‘Ik kende al de negatieve en slechte verhalen die er bestonden over Roma. Daarom heb ik bij de Foyer de kans gegrepen om rond positieve beeldvorming te werken. Met de jongeren die ik begeleidde, organiseerden we verschillende activiteiten zoals bijvoorbeeld een flashmob.’

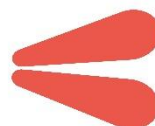
Zij dansten in het centrum van de stad met de slogan: 'Ik ben Roma en Brusselaar!'

**31 jaar,
appartement gekocht.**

‘Mijn papa was ernstig ziek geworden. Ik had beslist om mijn mama te helpen (...). Mijn broer zag dat er een appartement boven het appartement van mijn ouders te koop stond. Ik heb dat appartement onmiddellijk bezocht en meteen ook gekocht.’

**31 ans,
achat d'un appartement**

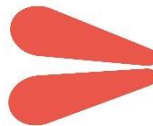
« Mon papa était tombé gravement malade et j'avais décidé d'aider ma maman. (...) Mon frère avait vu que l'un des appartements au-dessus de celui de mes parents était à vendre. Je l'ai immédiatement visité et acheté dans la foulée. »

- 20 jaar • Borsbeek • ° Italië • Servië
- (onduidelijkheid in de administratie)
- Trotse mama • sterke wil • blijft studeren
- helpende hand voor veel mensen rondom haar •
- 20 ans • Borsbeek • ° Italie • Serbie
- (ambiguïté dans l'administration)
- Maman fière • forte volonté • poursuit ses études • main secourable pour de nombreuses personnes autour d'elle •

DIANA DIVAN

"Ik heb een heel grote verandering mee moeten maken. En waar ik nu ben is voor mij succesvol. Van waar ik kom (...) het belangrijkste voor mij is dat ik mijn studies heb kunnen verderzetten, ook al had ik een kind."

20 ans, stage rémunéré auprès du Leerexpert, axé sur le soutien aux élèves

« Je crois que je peux vraiment apporter quelque chose aux jeunes. Par exemple, en leur faisant réfléchir à 'tiens, que fait une fille rom dans cette école ? Elle travaille ici ? Que fait-elle ici ? N'a-t-elle pas de mari ? Est-elle bien autorisée à travailler ?' Ainsi, vous leur donnez une autre image. Vous leur montrez qu'une fille rom peut, elle aussi, travailler. Que ce n'est pas interdit. Aujourd'hui, ces jeunes me voient sous un tout autre jour. »

15 ans, fuit la maison pour éviter un mariage arrangé et pour pouvoir vivre avec son petit ami. Interdiction temporaire d'entrer en contact avec sa mère

« Oui, c'était très dur pour moi. Et ça l'est encore aujourd'hui. Devoir garder ses distances avec les personnes qu'on aime parce qu'elles vous empêchent de suivre votre propre chemin. C'est rude. Mais dans ce cas, il faut être vraiment sûr de la voie qu'on veut suivre, hein. »

20 jaar, betaalde stage bij de Leerexpert met aandacht voor de ondersteuning van leerlingen

"Ik denk dat ik echt iets kan betekenen voor de jongeren. Bijvoorbeeld door te laten nadenken over 'huh, wat doet een Roma meisje hier op school? Ze werkt hier? Wat doet zij hier? Heeft zij geen man? Mag zij wel werken? Zo geef je een ander beeld aan deze jongeren. Dat een Roma meisje ook kan werken. Dat het niet verboden is. Zo kan deze jongeren nu ook helemaal anders naar mij."

« J'ai été amenée à vivre un profond changement. Et quand je vois où je me trouve aujourd'hui... Pour moi, c'est un succès. D'où je viens (...) Ce qui m'importe le plus, c'est d'avoir pu poursuivre mes études, même avec un enfant. »

15 jaar, loopt van huis weg om uithuwelijking te voorkomen en samen te kunnen zijn met haar vriend. Tijdelijk contactverbod met moeder

"Ja dat was heel hard en de dag van vandaag is het dat nog steeds. Allé, Je moet afstand houden van mensen die je graag ziet als zij je tegenhouden om je eigen pad te gaan. Maar je moet dan wel weten welke je eigen pad is dat je wil gaan hé."

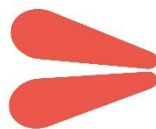

• 28 jaar • Temse • ° Kosovo • Trotse papa
• IT-operator • open • droomt van een diploma
sociaal werk •

• 28 ans • Temse • ° Kosovo • Papa fier
• opérateur IT • ouvert • rêve d'un diplôme de
travailleur social •

**ERDIN
EBDIN**

20 jaar, diploma secundair onderwijs

"Toen ik 16 was ben ik vanuit Duitsland naar hier gekomen. Ik zat in mijn laatste jaar van het technisch onderwijs. Ze hebben me toen terug in het 3e middelbaar geplaatst omdat ze dachten dat ik qua taal niet mee zou kunnen. Ik zat opnieuw tussen 14-jarigen in het derde middelbaar. Dat was wel een hell. Toen heb ik echt een beslissing genomen en tegen mezelf gezegd: 'komaan, ik ga die drie jaar nog verder doen, ook al had ik eigenlijk op een jaar na klaar moeten zijn.'"

sur le lien avec la famille

"Je ne peux pas m'imaginer ne pas voir ou entendre ma famille pendant plusieurs semaines. Mon collègue, par exemple, m'a dit qu'il n'avait plus vu sa mère depuis, je crois, deux mois. Je me suis dit:

'wow, pour les Roms ça signifierait que tu as rompu avec tes parents !' »

20 ans, diplôme de l'enseignement secondaire

"À 16 ans, j'ai quitté l'Allemagne pour venir ici. J'étais en dernière année du secondaire, filière technique. On m'a remis en troisième, car on pensait que je ne pourrais pas suivre à cause de la langue. Je me suis retrouvé avec des jeunes de 14 ans, en troisième année du secondaire. C'était infernal ! C'est là que j'ai pris une décision et que je me suis dit: 'allez, je vais finir ces trois années, alors qu'il ne me manquait en réalité qu'un an pour finir.'"

over de band met familie

"Ik kan mij niet voorstellen dat ik mijn familie weken niet hoor of zie. Mijn collega zei bijvoorbeeld dat hij zijn moeder twee maanden afza niet gezien had. Ik dacht toen:

'wajo', dat zou bij roma's betekenen dat je gebroken hebt met je ouders!"

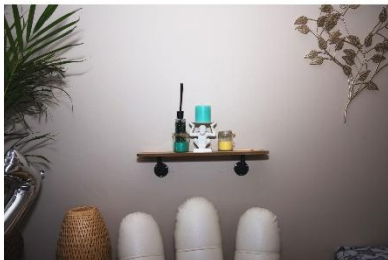
"Mijn vader zei tegen mij: 'luister goed, je hebt niks meer in Kosovo. 7 jaar leef, maar leef als een dode zodanig dat je niet opgemerkt wordt of teveel heisa maakt en kus de grond van België. Wees dankbaar dat je hier wel een schoon leven hebt.'"

"Mon père m'a dit un jour: 'écoute-moi bien, il n'y a plus rien pour toi au Kosovo. Toi-toi, vis, mais vis comme un mort pour ne pas te faire remarquer et ne pas faire trop d'histoires, et embrasse le sol belge. Sois reconnaissant du fait qu'ici, tu as une belle vie.'"

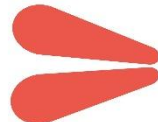

• 27 jaar • Temse • ° Kosovo • opleiding Jeugd- en Gehandicaptenzorg • gezinsondersteuner Kind en Gezin • droomt van diploma sociaal werk • warme vriendin •

• 27 ans • Temse • ° Kosovo • formation d'aide aux jeunes et aux personnes handicapées • soutien familial chez Kind en Gezin • rêve d'être diplômée en travail social • bonne amie •

FATIME EVLIVE

**14 jaar,
gebroken met familie, via
JAC en jeugdrechter naar
instellingen en pleeggezinnen**

"Toen ik tiener werd, werd het voor mij steeds moeilijker om om te gaan met de Roma cultuur omdat je op school iets totaal anders gewend was. Op school kon ik vrij zijn en werden er andere dingen verwacht aan thuis. Dan kwam ik thuis en moest ik precies van karakter veranderen."

**Na een tijdje
was ik net twee
personen."**

**14 ans,
rupture avec sa famille,
placement dans des
institutions et des familles
d'accueil par le JAC
(Jongeren Advies Centrum) et
le Tribunal de la jeunesse**

"Quand je suis devenue adolescente, j'avais de plus en plus difficile à gérer ma culture rom parce que j'étais habituée à quelque chose de complètement différent à l'école. À l'école, je pouvais être libre et on attendait de moi autre chose qu'à la maison. Puis j'étais rentrée à la maison et je devais changer de caractère. Après un certain temps, j'étais devenue deux personnes à la fois."

**18 ans,
obtention du permis de
conduire**

"Obtenir mon permis de conduire a été un très grand moment dans ma vie. Devenir indépendante et faire ses propres choix en tant que femme : 'Je peux faire ça, je n'ai pas besoin d'être avec un homme qui m'emmène partout, je peux me débrouiller seule'."

"Ik dank gewoon dat er heel veel mensen zijn naar wie je kan opkijken binnen de Roma gemeenschap, maar dat die niet voldoende zichtbaar zijn... dat ze onder de radar blijven... ik ben echt niet zo speciaal. Er zijn er heel veel zoals mij."

**19 ans,
la relation avec les parents se
rétablit progressivement**

"Ma relation avec ma famille va mieux, j'ai un bel appartement, un bon travail (...) mais me séparer de ma famille et de toutes ces attentes m'a fait beaucoup de mal pendant 4 ans... et tout le monde ne peut pas gérer ça. Tu ne peux pas attendre ça de tout le monde."

**19 jaar,
relatie met ouders geraakt
stilaan hersteld**

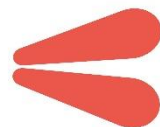
"De relatie met mijn familie is terug goed, ik heb een top appartementje, een goede job (...) maar mij losmaken van familie en al die verwachtingen, leidde tot 4 jaren met heel veel pijn... en niet iedereen kan dat aan. Je mag dat niet van iedereen verwachten."

**18 jaar,
rijbewijs gehaald**

"Mijn rijbewijs halen was echt een groot moment voor mij. Onafhankelijk worden van de rest en als vrouw voor jezelf kiezen: 'ik mag dat wel, ik hoef niet met een man te zijn die mij overal naartoe brengt, ik kan voor mezelf zorgen.'"

"Je pense qu'il y a beaucoup de gens que l'on peut admirer au sein de la communauté rom, mais qu'ils ne sont pas assez visibles... qu'ils restent dans l'ombre..."

**Je ne suis
vraiment pas si
spéciale, il y en a
beaucoup comme
moi. »**

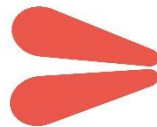

• 38 jaar • Gent • ° Slowakije • Trotse vader
• acteur • in fabrieken gewerkt als interim
• zanger • sociaal werker • nieuw samengesteld
gezin met vriendin en dochter •

• 38 ans • Gand • ° Slovaquie • Papa fier • acteur •
ancien ouvrier d'usine en intérim • chanteur
• travailleur social • forme une famille
recomposée avec son compagnon et sa fille •

FRANTISEK EBNVIIEK

22 ans,
naissance de sa fille

« Dès ce jour-là, j'avais un véritable objectif. C'est peut-être un devoir, mais je ne saurais mieux le décrire. J'aime vraiment être papa. »

22 jaar,
dochter wordt geboren

"Ik had echt een doel vanaf deze dag. Dat is misschien een plicht, maar ik kan dat niet beter omschrijven. Ik ben echt graag papa."

31 ans,
s'installe à Gand avec sa femme et sa fille

« Nous étions en très bons termes avec les voisins. Ils nous ont beaucoup aidés. Ils gardaient un œil sur ma fille. C'était un grand soulagement pour moi. »

31 jaar,
vestigt zich samen met vrouw en dochter in Gent

"Wij hadden een heel goed contact met de buren. Deze hebben ons heel erg geholpen. Ze hielden een oogje mee in het zeil voor mijn dochter. Dat was een grote opluchting voor mij."

31 ans,
travaille dans diverses usines grâce à des contrats d'intérim

« Je m'étais inscrit dans une agence d'intérim. »

J'y allais tous les jours pour savoir s'ils avaient déjà trouvé du travail pour moi.

Au bout de 4 mois, la femme de l'agence en a eu tellement marre, qu'elle m'a donné un job. J'y ai travaillé 9 mois. »

31 jaar,
Werkt in verschillende fabrieken dankzij interim contracten

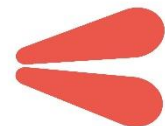
"Ik had me ingeschreven in één interimkantoor. Vanaf dan ben ik iedere dag gaan vragen of ze al werk voor mij hadden. Na 4 maanden was die vrouw van het interimkantoor mij zo beu, dat ze mij een job heeft gegeven. Ik heb daar 9 maanden gewerkt."

38 jaar,
vormt een nieuw samengesteld gezin met zijn vriend en zijn dochter

"Ik heb altijd schrik gehad dat mijn dochter geen Romanès zou praten. Op een dag kwam ze thuis en begon ze Romanès te spreken. En nu praat ze beter Romanès dan ik."

38 ans,
forme une famille recomposée avec son compagnon et sa fille

« J'ai toujours eu peur que ma fille ne parle pas le romani. Un jour, elle est rentrée et elle a commencé à parler romani. Et maintenant elle le parle mieux que moi. »

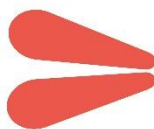

• 40 jaar • Gent • • Slowakije
 • Ervarensdeskundige in armoede en sociale
 uitsluiting • woordvoerder Romagezinnen
 • oprichtster van Seer vzw • nachtbegeleidster
 bij het Rode Kruis • Het begeleiden van sociale
 organisaties die het welzijn van Roma verbeteren
 is van jongs af haar missie •

• 40 ans • Gand • • Slovaquie
 • Experte du vécu en matière de pauvreté et
 d'exclusion sociale • porte-parole des familles
 de Roms • fondatrice de l'ASBL Seer • surveillante
 de nuit pour la Croix-Rouge • Sa mission est,
 depuis son plus jeune âge, d'accompagner les
 organisations sociales qui améliorent le
 bien-être des Roms. •

**JANETTA
VNELLOVA**

19 ans,
 porte-parole des familles de
 Roms

« Ce n'est pas dans la
 mentalité des Roms de
 sortir dans la rue. Ils ont trop
 peur. Consciente de cela,
 j'ai organisé plusieurs soirées
 pour les aider à s'informer et
 à s'organiser. C'est ainsi que je
 suis devenue la porte-parole
 de ces familles, à la demande
 des Roms eux-mêmes. »

**"Ja, ik ben
 Roma. Ik ben
 van de generatie
 die heel breed
 denkt. Ik kies de
 waarden, normen
 en tradities die
 bij mij passen
 vanuit onze eigen
 cultuur. Maar ik
 verrijk me ook met
 andere culturen.
 Ik ben heel blij
 als ik mensen van
 andere culturen
 leer kennen."**

**« Oui, je suis Rom. Je suis de la
 génération qui pense très large. Je
 choisis les valeurs, les normes et les
 traditions qui me conviennent en
 partant de notre culture à nous. Mais
 je m'enrichis aussi d'autres cultures.
 Je suis très heureuse de rencontrer
 des personnes d'autres cultures. »**

19 jaar,
 woordvoerder Romagezinnen

"Roma hebben de mentaliteit
 niet om de straat op te
 gaan. Daarvoor hebben ze
 teveel angst. Daarom heb
 ik verschillende avonden
 georganiseerd om hen te
 informeren en te organiseren.
 Ik ben zo de woordvoerder van
 deze Romagezinnen geworden
 omdat Roma mij dat zelf
 vroegen."

24 ans,
 obtention de son diplôme

« Je n'ai pas fini mes études
 en Slovaquie parce que nous
 avons émigré, d'abord en
 Allemagne, puis en Belgique.
 Mais je désire quand même
 obtenir mon diplôme ici, en
 Belgique. C'est ainsi que j'ai
 entamé la formation d'expert
 du vécu en pauvreté et
 exclusion sociale. En fait, je
 n'ai jamais cessé de me former.
 (...) L'enseignement, ce n'est
 pas seulement un diplôme
 (...) c'est bien plus que cela.
 Votre mode de pensée et vos
 compétences changent. Pour
 moi, l'enseignement continue
 tout au long de la vie. Je ne
 pourrais pas vivre sans. »

24 jaar,
 diploma gehaald

"Ik heb mijn school in Slowakije
 niet afgemaakt omdat
 we eerst naar Duitsland
 en uiteindelijk naar België
 emigreerden. Ik wou toch
 graag hier in België mijn
 diploma halen. Daarom ben
 ik gestart met de opleiding
 "Ervarensdeskundige
 in Armoede en Sociale
 Uitsluiting". Eigenlijk ben ik
 nooit gestopt met studeren. (...)
 Ondervijs, dat is niet enkel een
 diploma (...) het is veel meer.
 Je denken en je vaardigheden
 worden anders. Voor mij is
 ondervijs iets voor levenslang.
 Ik zou niet zonder kunnen."

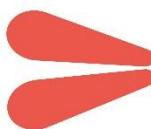

• 34 jaar • Borgerhout • ° Kroatië
• Trotse mama • schoolopbouwwerker
• collega • doorzetter •

• 34 ans • Borgerhout • ° Croatie
• Maman fière • animatrice socioéducative
• collègue • battante •

MERIMA

15 ans,
enseignement secondaire en
Croatie, filière vente

« Je rentrais de l'école avec mon cartable. J'étais souvent fatiguée et affamée, car on ne me donnait pas toujours de l'argent pour acheter de quoi manger. Là, je croisais mes amis qui avaient décroché l'école et qui se la coulaient douce dans le village. Ils se moquaient de moi : 'Oh, tu vas à l'école ?'. 'Qu'est-ce que tu y fais toute la journée ?'. Je me disais à l'époque qu'ils avaient peut-être raison. Mais je me suis rendu compte plus tard que ce n'était pas le cas. En voyant qu'à 19 ans, ils étaient mariés avec trois enfants, sans travail, sans argent, je me suis dit : 'Je suis sur la bonne voie !' »

"Ik heb geleerd dat in het leven niet alles perfect kan zijn."

Daarom ben ik al heel gelukkig dat ik kan werken. Voor Roma is het niet eenvoudig om een plek te vinden. Toch heb ik hier een beetje mijn plek gevonden. Voor mij is dat genoeg. Ik heb er vertrouwen in dat andere Roma families dat hier ook gaan kunnen."

23 ans,
déménagement en Belgique

« (M) Le système, ici, nous a acceptés. (I) À qui ou quoi correspond le système, pour vous ? (M) Le système, c'est le service d'intégration, la commune. Nous avons reçu des papiers. »

Ensuite, mon mari et moi avons signé un contrat et voilà que j'existais quelque part, en tant qu'être humain. »

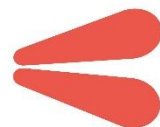
23 jaar,
naar België verhuisd

« (M) Het systeem heeft ons hier aanvaard. (I) Wie of wat is dat voor u, het systeem? (M) Het systeem, dat is de integratiedienst, de gemeente. Wij kregen papieren. Mijn man en ik hebben daarna samen een contract getekend en ik bestond als mens ergens. »

« J'ai appris que tout ne peut pas être parfait dans la vie. C'est pourquoi je suis déjà très heureuse de pouvoir travailler. Les Roms ont du mal à trouver leur place. Et pourtant, j'ai un peu trouvé la mienne ici. Cela me suffit. Et je suis confiante : les autres familles de Roms y arriveront aussi. »

15 jaar,
naar het secundair onderwijs in Kroatië, richting verkoop

"Ik kwam terug van school met mijn boekentas. Vaak moe en hongerig want ik kreeg niet altijd geld voor eten mee. En dan zag ik mijn vrienden die niet meer naar school gingen, chillen in de dorp. Ze lachten met mij: 'Oh je gaat naar school? Wat doe je daar de hele dag?'. Misschien hebben ze wel gelijk, dacht ik toen. Maar nadien zag ik in dat dit niet zo was. Zij waren 19 jaar, getrouwd, reeds drie kinderen, zonder werk, zonder geld. Toen dacht ik: ik ben goed bezig!"

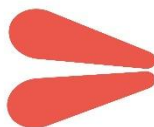

• 26 jaar • Antwerpen • ° Nederland
 • Vader • optimist • twee handen op een buik met Shiva, zijn echtgenote •

• 26 ans • Anvers • ° Pays-Bas
 • Père • optimiste • très complice avec Shiva, son épouse •

ROMANDO BOWVIDO

18 jaar,
 zoekt werk

"Ik heb altijd van thuis uit meegereken dat je met werk iets kan bereiken. Zonder werk kan je niets bereiken, maar met werk kan je dat wel. Dan kan je naar de toekomst kijken, een huis kopen, auto's kopen... Door thuis te blijven kan je dat niet doen."

18 ans,
 en recherche d'emploi

« À la maison, on m'a toujours dit que le travail permettait d'atteindre quelque chose. Sans travail, on n'atteint rien. En travaillant, si on peut se projeter dans l'avenir, acheter une maison, des voitures... Ce qui est impossible en restant chez soi. »

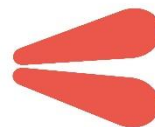
25 ans,
 diagnostic d'insuffisance
 cardiaque, ce qui rend le
 travail difficile

« Si je fais beaucoup d'efforts pour accomplir quelque chose, je peux en être fier. Et j'avoue être très souvent fier dans ma vie. Je n'appréhende pas la vie de façon négative. Je trouve beaucoup de bonheur dans les petites choses. Ça ne doit pas forcément être grand. Je dirais que je suis un épicurien (n). »

25 jaar,
 hartafwijking vastgesteld
 waardoor werken niet
 eenvoudig is

"Wanneer ik heel veel moeite heb gedaan om iets voor elkaar te krijgen, dan kan ik er ook trots op zijn. Maar ik ben dan wel heel vaak trots in mijn leven. Het is niet dat ik negatief in mijn leven sta. Van kleine dingen kan ik heel blij zijn. Het hoeft niet per se groot te zijn. Ik ben wel een genietter (lacht)."

"Roma zijn en tegelijkertijd iets willen doen voor Roma, dat zit me in het bloed. Mijn vader heeft altijd tegen ons gezegd: 'Wees blij dat je Roma bent'."

«Être Rom et, tout à la fois, vouloir faire quelque chose pour les Roms : j'ai ça dans le sang. Mon père nous disait toujours : 'Sois content d'être Rom'.' »

4. Een inkijk in 9 verhalen en bevindingen vanuit het onderzoek

De rijke data uit de gesprekken werden inductief georganiseerd naar 6 vaststellingen die uit de gesprekken naar voor kwamen. Achtereenvolgens gaan we in op de thema's Roma zijn, de diversiteit binnen de gemeenschap, ontwikkeling van een eigen identiteit, leven in verschillende domeinen, de impact van beeldvorming en tot slot, over het ervaren van succes en het belang van rolmodellen hebben en zijn.

4.1 Roma ben je

“Ge zijt da he... Ge zijt daar in geboren. Ge zijt da... wij zijn Roma. Ge kunt daar nie van weglopen. En ge merkt ook... De dingen die in u zitten, hoe da ge zijt als persoon, ge kunt da nie zo... Ik geloof da nie da een Roma gewoon kan zeggen van: vandaag trek ik mij terug van de gemeenschap. Ik begin mijn leven ergens anders en ik ben geen Roma. Da ga nie, da zit in u. Ge kunt daar nie van weglopen.” (vrouw)

Roma is een etniciteit, geen nationaliteit. Roma is daardoor een zeer diverse doelgroep die erg moeilijk is af te bakenen. Voor dit onderzoek gaan we uit van de ‘enge’ definitie van Roma in Vlaanderen: personen uit Midden- en Oost-Europese (MOE) migratie van Roma-origine die voornamelijk na de val van de muur naar West-Europa zijn gekomen. Maar dan nog is er grote nuance nodig. Niet alle nieuwkomers van Midden- en Oost-Europa zijn Roma en niet alle Roma komen uit Midden- en Oost-Europa. Percentages plakken, blijkt onbegonnen werk. Enerzijds omdat niet alle Roma aangeven dat ze Roma zijn, anderzijds omdat sommige Roma al decennialang in Europa zijn en heel wat kenmerken die traditioneel aan Roma toegeschreven worden niet meer van toepassing zijn. (Enache, 2014). Zo leven de meerderheid van de Roma in Europa niet nomadisch of spreekt naar schatting de helft van de Roma in Europa geen Romanès, terwijl deze gemeenschappelijke taal vaak nog als bindend kenmerk wordt gezien (Hemelsoet, 2013a; Enache, 2014).

Etniciteit als sleutel

Etniciteit, anders dan nationaliteit, wordt niet toegekend op basis van geboorte- of woonplaats. Het is een (sociale) constructie die verwijst naar iemands toegeschreven of zelfgekozen identiteit. Etniciteit verwijst naar gemeenschappelijke kenmerken als cultuur, religie, gedeelde normen en/of waarden en/of geschiedenis. De sleutel van etniciteit is dus of iemand zichzelf associeert of geassocieerd wordt met de identiteit ‘Roma’. Etnische identiteit is een product van een wisselwerking tussen hoe iemand zichzelf definieert en hoe een buitenstaander iemand

definieert (Nagel, 1994): *“Ethnicity is constructed out of the material of language, religion, culture, appearance, ancestry, or regionality. The location and meaning of particular ethnic boundaries are continuously negotiated, revised, and revitalized, both by ethnic group members themselves as well as by outside observers.”* (Nagel 1994, p154).

Verwijzend naar Barth, omschrijft Nagel (1994) etniciteit als een dialectisch proces tussen interne en externe opvattingen, tussen iemands zelfidentificatie en de toegewezen eigenschappen en opinies van externen. (Het proces van) zelfidentificatie wordt sterk mee beïnvloed en eventueel beperkt door heersende (negatieve) externe opvattingen en ideeën. Externe krachten bepalen de opties en aantrekkelijkheid van etniciteiten, zo omschrijft Nagel (1994, p161). Jorna (2014) beschrijft hoe Roma die ervaren negatief gedefinieerd en benaderd te worden door hun ruimere omgeving, zich eerder ‘cultureel gaan afsluiten’ voor die omgeving. Op die manier *“[dreigt] een stereotype van Roma als een cultureel (onveranderlijke) afwijkende groep die niet wenst te integreren, [...] een zelf vervullende waarheid te scheppen. Daarentegen [zou] een erkenning van verschillen tussen gemeenschappen én van veranderende normen en waarden een voedingsbodem [geven] waar een gezond evenwicht kan worden gevonden tussen aanpassing en eigenheid”* (Jorna, 2014).

Roma worden gezien als groep met een gelijke geschiedenis en cultuur (Lucassen et al., 1998, in Montesino, 2015) of etnische achtergrond (Kosa en Adany, 2007). De benaming van deze etnische groep met ‘Roma’ is gevestigd op het eerste World Romani Congress in 1971 (Kosa en Adany, 2007). De Romagemeenschap heeft een eigen hymne, vlag en internationale dag (8 april).

Onze respondenten verwijzen in gesprekken veelvuldig naar die eigenheid en hoe hen dat onderscheid van anderen. Er wordt meestal gesproken over wij – zij, als in wij Roma en zij, anderen – gadjés – de samenleving. Die ‘wij-zij’ wijst vooral op een verschillende, andere manier van leven: Wij Roma hebben heel veel tradities, gebruiken, verwachten. Zo is er onder Roma een sterke loyaliteit en verbonden met familie, zijn er eigen verwachtingen over het huwelijk of over genderpatronen, zijn er zelfs andere eetgewoonten. Anderzijds is er ook bij onze rolmodellen een zekere voorzichtigheid en terughoudendheid naar de rest van de samenleving.

“De Roma’s zijn wij. Je hebt heel veel verschillende Roma’s. Je hebt euhm Roemeense Roma’s, je hebt Macedonische Roma’s, je hebt dit Roma, je hebt Sinti, je hebt heel veel Roma’s. En ook veel verschillende talen hebben wij. Wij zijn de Roma’s en jullie zijn de Gadje...he. De witte mensen zijn de Gadje.” (man.)

Onze respondenten zijn gesocialiseerd in die Romagemeenschap -en cultuur en ervaren hun 'lidmaatschap' van die gemeenschap als vanzelfsprekend.

"Ik voel mij gewoon als Roma...en ik ben daar opgegroeid maar verder heb ik er ook nie echt over nagedacht van..." (vrouw.)

"Roma zijn, ik denk vooral dat dat meegegeven wordt door u ouders, door familie." (man)

"Ik denk dat dat gewoon, gewoon. Ik denk da ik da gewoon... bij mij ingepropt is. Da ik gewoon moet zeggen da ik Roma ben en da ik nie gewoon moet afsluiten of zeggen da'k uit een andere land kom. Snap je... Ik denk dat het zelf door mijn vader ingepropt is. Da is gewoon... Ik denk dat dat automatisch voor mij is, Roma, kwee nie." (man)

"Het gevoel van Roma te zijn: je voelt dat gewoon. Ik ben nog altijd trots, maar is dat niet gewoon over dat wat dat voor mij betekent, dat betekent echt heel veel want mijn moeder, mijn hele familie, wij zijn roma en wij waren roma en ik weet dat onze roma-voeling, dat is iets wat ik kan niet opschrijven niet kan zeggen, jij voelt dat gewoon." (vrouw)

In dit onderzoek werd gewerkt met zelfdefiniëring. Wanneer iemand zich Roma noemt, wordt die aanzien als Roma. We gaan dus ook hieruit van de subjectieve beleving van de respondenten. In de gesprekken kwam een, zoals in de literatuur omschreven, dubbele reflex in omschrijving van hun Roma-zijn naar voor: enerzijds was het voor zichzelf evident om Roma te zijn, maar anderzijds werd ook meteen naar hun eigen Roma-zijn gekeken vanuit de perceptie van mogelijke derden: hoe andere mensen Roma percipiëren. Het dialectisch proces tussen interne en externe opvattingen, tussen iemands zelfidentificatie en de toegewezen eigenschappen en opinies van externen waarvan Nagel (1994) melding maakte, werd ook duidelijk in de narratieven van de rolmodellen.

"Ma een Roma zou ook nooit een Roma verraden, we zijn wel een gemeenschap he. We zouden nooit een Roma verraden tegenover een gadjé he. Het is een beetje afweermecanisme ook he. We zijn gedurende al die jaren ja... probeert euhm probeert om ons uit te roeien, om ons ergens te verstoten en te doen. Ik denk dat da een beetje normaal is da we een beetje gesloten zijn en nie iedereen toelaten onmiddellijk. Een beetje wantrouwig ook." (man)

Heel wat respondenten geven aan dat naar buiten komen als Roma niet onder alle omstandigheden evident is. Ze verwachten negatieve of discriminatoire reacties te krijgen op hun etniciteit. Ook Wauters en Pauwels (2012) en Cherkezova en Tomova (2013) beschrijven hoe Roma zich, afhankelijk van de situatie, wel of niet Roma zullen noemen. Volgens de Cherkezova en Tomova (2013:126) verbergen Roma onder andere in België hun identiteit uit schrik om hun werk of huisvesting te verliezen. De identificatie gebeurt volgens hen door zowel de omgeving als door henzelf. Ook onderling zullen Roma zichzelf of elkaar niet als Roma definiëren afhankelijk van de groep met wie ze zich vergelijken (Wauters en Pauwels, 2012) (Eurocities 2017).

“Wanneer jij niet moet vechten om jouw identiteit te tonen. Wanneer je niet moet vechten om met jouw identiteit een plek te vinden in de maatschappij. Wanneer jouw identiteit al gesitueerd is in de maatschappij, maar mijn identiteit is slecht gesitueerd.” (man)

Illustratief in deze zijn “de Roma attesten” (officieel attestering rondtrekkende bevolking) in het Vlaamse onderwijs die aanleiding geven tot extra financiering voor scholen in het kader van gelijke onderwijskansen. Ouders kunnen met een ‘verklaring op eer’ aangeven ‘Roma-Zigeuner’ of ‘rondtrekkende bevolking’ te zijn. Een attest Roma en rondtrekkende bevolking geeft aanleiding tot een 1,5 telling als leerling. Hemelsoet (2013b) stelde in zijn onderzoek vast dat ouders het vaak als erg bedreigend ervaren om zich meteen ‘te uiten’ als Roma omdat ze vrezen dat het impact heeft op de schoolloop van hun kinderen. Dit criterium staat sinds enige jaren ter discussie, onder meer vanuit het besef over de tekortkomingen van deze regelgeving.

Wie of wat bepaald identiteit? Wat is werkbaar?

4.2. Diversiteit in de Roma gemeenschap: Heterogeniteit op verschillende assen

“In de Kosovaarse gemeenschap zijn mannen de koning sowieso. In de Bulgaarse gemeenschap, ik weet het niet, daar zijn de moeder zo een beetje de baas. De Macedonische gemeenschap ook wel denk ik. Meer en meer zie ik dat ze de meisjes ook wel kansen geven. Die studeren veel meer dan Kosovaarse roma, er is minder discriminatie bij hun in Macedonië. (...) Een uitspraak van bij ons is als een man niet zijn positie neemt om een man in huis te zijn, dan mag hij ‘de rok van zijn vrouw dragen’.” (vrouw)

We kunnen de diversiteit tussen Roma in Vlaanderen, en in het verlengde in Europa, niet genoeg benadrukken. Er is niet één afgebakende definitie van wie Roma zijn. Ze komen uit zeer verschillende landen van herkomst, met een zeer verschillende ervaringen van uit- of insluiting. Enache (2014) omschrijft de 'Roma paradox' als: *"Roma people are different enough from others for claiming a particular status, but the differences among themselves are an obstacle in establishing that status."* (p 246)

We geven een aanzet tot beschrijving van de diversiteit binnen de groep 'Roma' op basis van hun land van herkomst en op basis van gender. Daarmee dekken we de diversiteit uiteraard niet. Uitgaande van kruispuntdenken (zie verder) bekijken we elke persoon vanuit een gelaagde identiteit die niet enkel bepaald wordt door bijvoorbeeld een Roma etniciteit, een verschillend land van herkomst of gender. Personen worden ook bepaald door een al dan niet maatschappelijke kwetsbaarheid, door hun familiale positie (ben je broer, dochter, grootvader, ...), door hun seksuele voorkeur, enzoverder.

In de selectie van respondenten werd gestreefd naar een zo groot mogelijke diversiteit: 4 vrouwen en 5 mannen werkten mee, afkomstig uit zeven verschillende landen van herkomst, alleenstaanden – partner -ouder, hetero en holebi, enzoverder.

Diversiteit naar land van herkomst

Roma in Vlaanderen verschillen naar land van herkomst. Een verschil dat niet enkel duidt op een geografisch onderscheid, maar ook tot verschillen leidt op vlak van religie, migratiegeschiedenis, ervaren uitsluiting, ... Het lijkt erop dat Roma in migratie op zoek gaan naar bestaande (informele) netwerken en op die manier terecht komen in steden of buurten met een aanwezigheid van Roma uit hun land van herkomst. Op die manier vindt men in Vlaanderen dus een concentratie van Roma uit bepaalde herkomstlanden in buurten en steden. Hemelsoet (2011b) spreekt in deze over 'volg-migratie', mede door 'mond-aan-mond-reclame' in de herkomstregio.

De grootste Roma populatie in Vlaanderen woont in Brussel en wordt geschat tussen 8400 en 11400 mensen die voornamelijk uit Syrië en Roemenië komen. In Gent wonen er ongeveer 7000 Roma die dan weer voornamelijk uit Bulgarije komen en een deel uit Slowakije. Het lijkt dat in Antwerpen de verscheidenheid aan Roma het breedst is: ze komen uit Bulgarije, Roemenië, Macedonië en Kosovo, en zijn met meer dan 5000. In Sint-Niklaas woont dan weer een groep van een 1200 voornamelijk Kosovaarse Roma. Daarnaast zijn er ook kleinere concentraties van Romafamilies te vinden in kleinere dorpen als Temse, Beveren, Diest of Heusden-Zolder (FRA 2018).

Onze respondenten wonen in Brussel, Gent, Antwerpen en Temse en zijn afkomstig uit zeven verschillende landen van herkomst.

Het land van herkomst heeft niet enkel een mogelijke invloed op de plaats waar ze wonen in Vlaanderen, ook het verblijfstatuut wordt hierdoor bepaald. Sommige Roma hebben de Belgische nationaliteit verworven, bijvoorbeeld door geboorte. Roma afkomstig uit landen die lid zijn van de Europese Unie, kunnen zich (tijdelijk) als Europees burger vestigen in België om economische activiteiten uit te oefenen, te studeren of met niet-economische motieven. Roma afkomstig uit andere landen (niet Europese Unie of derde landen) kunnen verblijfsrecht aanvragen op basis van verschillende redenen, denk aan gezinshereniging, medische gronden, asiel, ... Duizenden Roma verblijven echter verspreid over Europa zonder nationaliteit (staatlozen) of in de illegaliteit, waardoor toegang tot sociale grondrechten moeilijk of onmogelijk is en hun kwetsbaarheid vergroot (van de Pol, 2012).

“Als we naar België zijn gekomen me mijn gezin, me mijn ouders, me mijn broers was het begin super moeilijk. Kwamen toen aan in België in 2002 dan was Roemenië nog niet in de Europese Unie. Dan moest je nog een werkvergunning hebben om te kunnen gaan werken. Da was super moeilijk tot 2007. In 2007 is ook Roemenië bijgetreden in de Europese Unie. We hebben ook ondertussen ook zo’n -hoe noemde da toen- regularisatie van ons papieren in orde kunnen brengen. Da we konden gaan werken.” (man)

“Veel Roma gezinnen zitten ook in hun sociale problemen: nekeer naar de dienst gaan, praten en dit soort zaken. Dat deed ik samen met hen, maar toen die massale uitwijzingen van Roma kwamen was er heel veel angst. En toen zeiden die organisaties van: ‘jullie moeten op straat komen en jullie stem laten horen’. Ma de Roma hebben niet de mentaliteit om op straat te gaan, ze hebben te veel angst daarvoor. Euhm ze zijn ook nooit in straat in geweest om te protesteren. Dus heb ik verschillende zo avonden georganiseerd. En dan kwamen ze allemaal en heb ik dan advocaten ingeschakeld die vrijwillig kwamen praten over regularisatie, over asielprocedures zo informatief en ook zo’n beetje motiveren om zich te organiseren.” (vrouw)

Land van herkomst bepaald vaak ook de geloofsovertuiging van Roma. Waar het voor sommige Roma onbelangrijk is, zorgt religie voor anderen voor een sterk netwerk en kan het normerend werken. Kosovaarse Roma zijn vaak moslim en Slovakken eerder christenen (Wouters, Clycq, Timmerman, 2012). Roma in Roemenië zijn voornamelijk Orthodox-Christen, in Hongarije katholiek, maar er zijn evengoed Roma die Luthers zijn (Cace, Tomescu en Cojocaru, 2012).

“Ma ook zo Roemenen, Bulgaren, Tsjechen enzo verschillen wij ook enorm. Dat heeft ook me geloof te maken maar wij worden ook veel strenger opgevoed dan die kinderen. Gelijk, bij ons ga je da echt nie zo vaak zien dat kleine kinderen op straat rondhangen of meisjes die naar buiten mogen ofzo en daar juist wel...” (vrouw)

“Sommige Sinti’s willen helemaal niets met ons te maken hebben. Omda zij nog andere waarden en normen hebben dan wij. Wij hebben bijvoorbeeld verschillende geloven waarbij dat bij Sinti’s meestal beperkt is tot het Christendom. Bij ons is ’t zowel Moslims als Christen. Als ook mensen die in niets geloven, hoogstwaarschijnlijk. Wa da oké is. Maar euhm bij de Sinti’s is meestal beperkt tot Christendom. En ze hechten zich ook aan nog traditionele waarden, normen. Allé, bijvoorbeeld, je hebt een begrip bij de Sinti’s: Infaam. Infaam betekent zoveel als haram in de Islam. Verboden of niet toegestaan. Dus bijvoorbeeld voor Sinti is het nie toegestaan om dokter te zijn of in een ziekenhuis te werken of met een beroep in aanraking te komen waarbij da bloed of dood... ze mogen ook bijvoorbeeld nie in een mortuarium werken” (man)

Diversiteit op basis van gender

Als tweede as om heterogeniteit binnen Roma te duiden, beschrijven we genderverschillen. Die zijn – samen met land van herkomst – erg bepalend voor verschillen tussen onze rolmodellen. De traditionele Roma familie heeft immers een eerder patriarchale structuur. Hierdoor hebben vrouwen en meisjes andere mogelijkheden en verwachtingen dan mannen. Ze worden het meest benadeeld op vlak van werk, opleiding en gezondheidszorg. Roma vrouwen worden eerder verwacht thuis te blijven en meisjes worden al vanaf jonge leeftijd gevraagd om zorgtaken mee op te nemen (Corsi, Crepaldi, Lodovici, Boccagni en Vasilescu, 2008). Vaders hebben in het gezin het laatste woord (Nationaal Roma platform, 2018). Vaak kiezen ouders ook de toekomstige partner voor hun zonen of dochters (Corsi et al., 2008, p 123). Scheiden is niet veel voorkomend, wat vrouwen opnieuw in een zwakkere positie zet. Huiselijk geweld wordt vaker sociaal aanvaard blijkt uit Corsi’s onderzoek (2008) (waarbij niet gespecificeerd wordt in welke landen). Van jongens wordt het sneller door de vingers gezien als ze buiten de norm treden, terwijl meisjes korter worden opgevolgd. Wanneer meisjes bijvoorbeeld te veel contact hebben met jongens, moeten ze sneller trouwen (Nationaal Roma platform, 2018). Ook hier zijn echter grotere verschillen naar landen van herkomst. Roma uit Macedonië lijken wat progressiever te zijn ten opzichte van genderverhoudingen, Roemeense Roma trouwen vroeger dan bijvoorbeeld Kosovaarse of Servische. Maar over het algemeen stellen we wel vast dat de leeftijdsgrens voor huwelijken verschuift en jongeren overwegend wat ouder zijn op het moment van trouwen dan enkele jaren

geleden. Niettemin is de positie van vrouwen, door gebruiken en verwachtingen, kwetsbaarder dan die van mannen.

“Meisjes moeten misschien meer doen om dingen te bereiken dan een jongen. Ze moeten harder roepen om gehoord te worden omdat ze vrouw zijn.” (vrouw)

“In de Kosovaarse gemeenschap zijn mannen de koning sowieso. In de Bulgaarse gemeenschap, ik weet het niet daar zijn de moeder zo een beetje de baas. De Macedonische gemeenschap ook wel denk ik. Meer en meer zie ik dat ze de meisjes ook wel kansen geven. Die studeren veel meer dan Kosovaarse roma, er is minder discriminatie bij hun in Macedonië. (...) Een uitspraak van bij ons is als een man niet zijn positie neemt om een man in huis te zijn, dan mag hij ‘de rok van zijn vrouw dragen’. (vrouw)

“Er is niets hetzelfde als in de Belgische gemeenschap, alles is zo anders jij kan misschien gaan scheiden van u man, jij bent niet uitgehuwelijkt, voor u hebben u ouders geen bruidsschat van 40.000 euro betaald die u ouders dan moeten afbetalen, jij als moeder hebt evenveel rechten als de vader maar bij Roma’s, als die scheiden, gaan de kinderen naar de vader dus het is allemaal niet zo simpel ze.” (vrouw)

“Mijn mama is er ook wel fier op...dat ze schoondochters heeft die wel zelfstandiger zijn... die beseft wel hoe belangrijk het is om als een Roma vrouw in het gezin te staan voor de kinderen te zorgen, voor huis en alles. Maar ook die vrijheid te hebben, zelfstandig te zijn, om te gaan werken. Dus ze besepte dat vrouwen zelf moeten, kunnen voor zichzelf zorgen. Niet altijd voor de man... Nu staat ze wel alleen en ze voelt dat keihard.” (vrouw)

“Het belangrijkste is voor mij, ook voor de meisjes van ons, om te laten zien van als vrouw... gewoon op u eigen benen staan of u nie laten doen door een man. Of ge kunt ook... Als vrouw nie toelaten dat een man u behandelt als slavin of u mishandelt. Ma tegenover de jongens ook van te laten zien euhm jongens moet respect hebben voor de vrouw maar de vrouw of mensen moeten jullie ook nie kwetsen of u ouders moeten jullie ook nie vroeger laten trouwen, jij moet later u eigen vrouw kiezen. Snapte, da zijn de dingies da ik wil laten zien maar ook gewoon... we leven in België. Dus we moeten nie al die rituelen volgen of al die... ons ouders luisteren.” (vrouw)

Ook in het beleid zijn er structurele gender ongelijkheden. Omdat er weinig aandacht gaat naar deze gender verschillen, worden Roma-vrouwen zowel getroffen door een mindere (beleids-)

aandacht voor hun positie als vrouw als door het feit dat ze Roma zijn; Roma mannen worden enkel op hun Roma identiteit benaderd. Dat maakt dat de discriminatie intersectioneel is voor vrouwen, zowel omwille van hun Roma etniciteit als hun vrouw-zijn, (Nationaal Roma platform, 2018) en hier weinig rekening mee wordt gehouden (Corsi et al., 2008; Cukrowska en Kóczé, 2013).

Bijvoorbeeld toegang tot gezondheidszorg is voor de volledige Roma gemeenschap moeilijk. Maar Roma-vrouwen ervaren extra drempels dan mannen op vlak van hun reproductieve gezondheidszorg. In België blijkt dat abortus vaak gebruikt wordt als geboortecontrolé in plaats van anticonceptie. Ook miskramen komen vaker voor omdat vrouwen niet vaak op regelmatige controle gaan, maar eerder pas als er iets misgaat. Een ander gevolg van de onregelmatige doktersbezoeken is dat zwangere vrouwen vaak een vitaminetekort hebben (Corsi et al., 2008, p 113).

Tegenwoordig lijken de eerdergenoemde traditionele genderrollen vaker in vraag te worden gesteld. Vrouwelijke activisten kaarten de traditionele cultuur aan in de gemeenschap (Corsi et al., 2008, p 124). Ook beleidsmatig is de aandacht voor genderverschillen in de Roma gemeenschap groeiend. Het Europees Parlement heeft in het Europese Raamwerk voor Nationale Roma Integratie Strategieën het versterken van Roma-vrouwen opgenomen als één van de werkpunten, hoewel eerder “vaag geformuleerd” (Crowley, Genova en Sansonetti, 2013). Het Belgisch Nationaal Roma Platform heeft in haar tweede actiejaar (2018) specifieke aandacht voor de genderdimensie in de integratie van Roma. Ook in het werkveld wordt er momenteel gewerkt aan het versterken van vrouwen en blijkt de nood aan een organisatie van en voor Roma vrouwen (Nationaal Roma platform, 2018). Heel wat van onze (vrouwelijke) rolmodellen bevestigen deze nood en willen er, zoals verder zal blijken, ook zelf een actieve rol in opnemen.

“Het is heel moeilijk om te weten wat de echte hulpvraag is, zeker voor Roma meisjes die getrouwd zijn. Die... bij de schoonfamilie zitten in plaats van bij de ouders. Is nog heel anders dan dat er een Roma meisje bij de ouders woont. Ik ga het zo zeggen als een meisje uitgehuwelijkt wordt en bij de schoonouders woont, dan is ze daar om te poetsen, om op de kinderen te passen, om voor de man te zorgen, voor de moeder te zorgen, voor de vader te zorgen, eten, drinken, da moet er allemaal zijn. Eigenlijk, die vrouw of die meisje heeft geen andere keuze dan dat te doen. Ik zat ook zo een beetje in een val. Ik moest da ook na school. En ze vonden da altijd raar da ik naar school ging terwijl ik samen ben me mijn vriend. Dus da was altijd een strijd om naar school te blijven gaan want die meisjes... die Roma vrouwen, die hebben die kans nie. Ouders sturen de kinderen wel naar school om kinderbijslag ofzo te krijgen he. Maar er zijn gezinnen die hun

kinderen sturen ook om hun studie af te maken. Ma dan is da meestal een jongen die dan een diploma moet behalen om later te kunnen werken. En hen ook kan helpen. Ma een vrouw... Alle, gisteren zegt mijn nonkel: 'ik heb een meisje van Servië voor mijn zoon gebracht.' En die is maar zeventien jaar... Heeft zij hier een toekomst? Nee... Zij heeft geen papieren hier. Zij is illegaal dan. Niemand kent haar. Niemand weet da zij er is... Dus wie gaat alle... Zij heeft geen kans hier dan. Ze kent de taal nie. Die heeft echt hulp nodig.” (vrouw)

Bestaat er wel zoiets als de of een Roma gemeenschap?

4.3. Complexe identiteit

“Roma zijn... ’T is moeilijk... (...) Ik ben blij dat ik Roma ben. Ik ben trots op mijn cultuur euhm op dit soort zaken... Maar langs de andere kant is het een last.” (vrouw)

Verschillende deelidentiteiten, verschillende rollen, bepalen iemands identiteit. Elk van onze rolmodellen is op één of andere manier ‘gevangen’ tussen die verschillende rollen, tussen de Roma wereld en de niet-Roma wereld. De individuele vrijheid die ze ervaren bij bijvoorbeeld klasgenoten of collega’s is een spiegel en zorgt dat hun Roma identiteit als uitdagend of complex wordt benoemd. Ze worstelen met de verhouding tussen die twee werelden. De omgeving waarin ze opgroeien of leven, bepaald hoe sterk of aanwezig die worsteling is. Sommigen hebben helemaal moeten breken met familie en de Roma gemeenschap om eigen keuzes te kunnen maken om nadien die relaties met vrienden en familie stap voor stap terug op te bouwen. Anderen groeiden op in een omgeving die meer stimulerend of open was om eigen keuzes te maken. Maar ook zij zien het gevecht dat sommige Roma moeten leveren. Het vormen van een eigen identiteit is dus voor alle rolmodellen een uitdaging.

“Het blijft heel moeilijk (met zwaarte in stem) heel moeilijk [nvdr: om te zeggen dat je Roma bent] ...want mijn kinderen hebben dat nog altijd zo’n beetje. Ze zijn op euh een katholieke school. Een goeie school... goed gemengd, goeie mix van alle nationaliteiten. Hun collega's weten dat ze Roemeen zijn, van Roemenië komen. En zij hebben het heel moeilijk om te zeggen dat ze Roma zijn. Die verstoppen dat nog altijd. Want die zijn nog altijd bang van de reacties van hun vrienden, van hun collega's, van hun leerkrachten.” (man)

Verschillende interpretaties van identiteit

Over identiteit bestaan er in de literatuur veel uiteenlopende invullingen. Er zijn twee uitersten te omschrijven waarbinnen identiteit besproken wordt: aan de ene kant een essentialistische opvatting van identiteit en aan de andere kant identiteit als iets meervoudig/meerlagig (kruispuntdenken). Met het eerste (essentialistische visie) wordt bedoeld dat een identiteit wordt bepaald op basis van één aspect. Meestal wordt dit aspect bepaald van buitenaf; bijvoorbeeld een groep met een bepaalde etniciteit wordt enkel op dit aspect benaderd en de invulling van de identiteit van een persoon wordt hierop gebaseerd (Henze, 2000; Hoffman, 2009). Eerder onderzoek waarschuwt voor het “essentialiseren” van de Roma gemeenschap; Roma worden op een bepaalde – eenzijdige - manier benaderd door de dominante gemeenschap en problemen van of met Roma worden louter gekaderd in hun cultuur (Amitai en Delcour, 2017). Deze visie op identiteit geeft ook voeding aan de – vaak weinig genuanceerde – beeldvorming over Roma. Verder in dit rapport gaan we hier dieper op in.

Tegenover de essentialistische, statische visie op identiteit is er een visie die de complexiteit en ‘meerlagigheid’ van identiteit benadrukt. Het idee is dat identiteit wordt bepaald door zowel iemands gender, huidskleur, sociale klasse, etniciteit, fysieke mogelijkheden... Dit wordt benoemd als kruispuntdenken of intersectionaliteitsdenken (Tirions, 2011, McCall, 2005). Intersectionaliteitsdenken geeft tegelijk ook plaats aan het idee dat mensen elk op hun eigen manier inhoud geven aan hun culturele achtergronden in de vorming van hun identiteit en zo vormen zij mee de cultuur waartoe ze behoren (Hoffman, 2009, 2012).

De verschillende aspecten waarmee een identiteit wordt gebouwd, staan in relatie tot de omgeving, waardoor intersectionaliteit niet duidt op het volledig zelf/individueel bepalen van een identiteit, maar dit net in relatie tot de omgeving gebeurt. De cultuur waarin iemand opgroeit heeft dus invloed op hoe iemand haar/zijn identiteit beleeft. Sommige culturen maken dat mensen hun identiteit meer collectief beleven of net meer individueel. De eerste vorm komt meer voor bij fijnmazig (F) gestructureerde culturen (meer collectivistisch en groepsgericht, duidelijke regels en omgangsvormen) en de tweede meer bij grofmazige (G) culturen (eerder individu-gerichte, losse regels en omgangsvormen). Bij F-culturen is bijvoorbeeld de eer van de familie een belangrijke waarde en wordt de opvoeding ook mee door de familie opgenomen. G-culturen bekijken onder andere de sociale relaties van mensen als individuele keuzes en is er meer aandacht voor de vrijheid van het individu. Natuurlijk zijn ook dit twee uitersten, maar het toont wel aan dat de plaats van identiteit binnen verschillende culturen anders wordt beleefd en soms ook een groepsaangelegenheid is. Oost-Europese landen blijken een M(ix)-structuur te hebben, wat wijst op een mengeling van beide (Pinto, 2004). Het verschil tussen F- en G-structuur bestaat

echter niet alleen tussen landen, maar ook tussen groepen, regio's, landsdelen, individuen. De Romacultuur lijkt eerder een 'F-cultuur' te zijn, waar West-Europese landen eerder 'G-culturen' zijn.

“Identiteit als roma, wij zijn ook een mens van de wereld als iedereen, maar heel heel specifiek als ik op iets fier ben om roma te zijn is het wat ik van mijn ouders heb gekregen in mijn opvoeding, het belang van familie, de uitgebreide familie dat we niet enkel kerngezin die banden hadden, maar ook de uitgebreide familie. De broers en de zussen, schoonfamilie, tantes, nonkels en neven, nichten. Dus die horen er allemaal nog bij. Dat vind ik dat is één ding van onze identiteit.”
(vrouw)

Een identiteitsconcept dat deze meerlagigheid ook omvat, is het concept van “patchwork identity”. Het idee is dat een identiteit zowel van binnenuit als van buiten uit wordt beïnvloed. Volgens Keupp werkt iemand actief aan haar/zijn identiteit en streeft daarbij naar erkenning van haar/zijn omgeving (vom Orde, 2016). Belangrijk om mee te nemen uit patchwork identity is de notie dat een identiteit wordt opgebouwd vanuit verschillende invloeden en componenten, zoals ook het idee is bij intersectionaliteit.

“Elke Roma staat uiteindelijk nu wel -zeg maar- sterk in zijn schoenen op vlak van zijn afkomst en zo'n dingen. Wij hebben in't algemeen al de identiteitscrisis die bijvoorbeeld ook Turkse jongeren of Marokkaanse jongeren hier hebben, die zijn van 'one level'. Maar onze identiteitscrisis is denk ik nog eens 'on another level'. Omdat we puur euh nooit eigenlijk weten waar komen we vandaan. Wat, waar horen wij... Je bent Moslim ma je bent van Kosovo. Ze verwachten van u da gij Albanees en Servisch spreekt. Die zoektocht van: waar hoor ik, waar kom ik?” (man)

Een intersectionele visie op identiteit houdt in dat de respondenten zelf hun identiteit invullen en zelf kunnen kiezen wat ze ervan belangrijk vinden in relatie tot hun omgeving. Dit eigenaarschap over identiteit houdt ook het actorschap in waarop we de respondenten willen benaderen.

Zoals intersectionaliteit aantoont, kan etniciteit een deel zijn van iemands identiteit.

(Sociale) druk verbonden aan etniciteit, komt niet enkel van buitenaf zoals eerder omschreven. Dimitrova en Jordanov (2015) beschrijven de invloed van “etnische druk” binnen de Roma gemeenschap. De druk die mensen voelen vanuit het behoren tot een etnische groep kan grote invloed hebben. Enerzijds kan het behoren tot een bepaalde etniciteit leiden tot grote solidariteit.

Anderzijds willen mensen, behorende tot dezelfde etniciteit, conformeren en tradities volgen (Nagel 1994).

Koen Geurts (2018) bevestigt dat “overmatig Gadjé-gedrag” soms als bedreigend wordt ervaren. Gezinnen die zich deels afscheiden van de traditionele Roma manier van leven en meer aansluiting vinden bij de samenleving, kunnen een grote druk vanuit de Roma gemeenschap ondervinden om een evenwicht te houden tussen de (Roma) cultuur waarin ze zijn opgegroeid en de cultuur waarin ze leven. De (Roma) in-groep kan zich vastklampen aan het gezin waardoor het betreffende gezin soms zelfs zijn Roma omgeving moet loslaten om aansluiting te kunnen vinden bij deze rest van de samenleving (Geurts 2018).

Een eigen pad

Vanuit de ‘wij-zij’ beleving die respondenten veelvuldig aangeven, is de ‘wij’ die de Roma deelidentiteit aanduidt complex omdat ze die ‘zij’, Gadjé’s, als spiegel ervaren. Ze zijn zoekende om hun eigen pad vorm te geven. De meeste rolmodellen ervaren hun Roma-zijn (ook) als beperkend: omdat ik Roma ben zijn er een aantal kansen niet of minder evident zoals studeren, holebi zijn, trouwen op latere leeftijd, ...

Door de sterke tradities en verwachtingen binnen de Roma gemeenschap, is het niet evident een eigen weg te vinden. Als je kiest voor onafhankelijkheid of eigen keuzes maakt, geven onze rolmodellen aan altijd ‘tegen’ iets in te moeten gaan. Als je je weg wil vinden in de Belgische samenleving en succes wilt hebben op een ‘westerse’ manier, is er een confrontatie nodig met je Roma deelidentiteit. Dat kan een zachte confrontatie zijn, bijvoorbeeld door die Roma identiteit in vraag te stellen en betekenis te zoeken, maar kan ook heel harde confrontatie zijn.

“Alle ge moet afstand houden van mensen die ge graag ziet als ze u tegenhouden voor u eigen... eigen pad te gaan. Maar je moet wel weten welke pad je gaat hé... (overtuigd)” (vrouw)

“Dus toen da’k tiener werd, ik zat in’t middelbaar, werd da voor mij steeds moeilijker om om te gaan met Roma cultuur omda ge op school iets totaal anders gewoon waart. Op school konde vrij zijn en werden er totaal andere dingen van u verwacht als thuis. Dan moeste thuis komen en ge verandert gelijk van karakter. Da was heel moeilijk om daarmee om te gaan op den duur waarde twee personen. (...) Dat is zo’n vloek dat wij roma zijn. Dat is op zo veel vlakken. Omdat er je kan nooit beslissingen nemen enkel voor uzelf. Je neemt altijd beslissingen voor heel u familie. Als je roma bent, hoe moet ik dat, het is heel moeilijk om u eigen te maken, jij en u beslissingen en u leven.” (vrouw)

Tegelijk zijn alle rolmodellen fiere Roma. Ze zijn trots op hun gemeenschap, om ergens deel van uit te maken. Ze zien en benoemen het mooie van de collectiviteit in hun cultuur en zijn daar fier op. De keerzijde is dat als je als individu in die collectiviteit iets anders wil dan is voorgeschreven, een confrontatie onvermijdelijk lijkt. De mate van ongelijkheid tussen de positie van mannen en vrouwen én hoe de collectiviteit er binnen jouw gemeenschap uit ziet, bepaald de grootte van confrontatie die nodig is om een eigen – andere – weg te gaan.

“Om u eigen keuzes te maken hebde vrijheid en vastberadenheid nodig. Je moet vastberaden zijn vooral he. Ge moet echt vastberaden zijn. Ge moet weten wa da ge wilt. En als ge, als ge geen doel hebt he... En als ge sowieso nie qua mindset zijt van ik wil studeren of ik wil... Nie iedereen kan dokter zijn. Nie iedereen kan advocaat zijn he. Maar da ge probeert mee te doen in de maatschappij da is ook al he... Maar vaak worden meisjes een beetje naïef en dom gehouden. Ze hebben die vrijheid nie om zelf dingen te exploreren. En als ge da nie hebt, hoe kunde dan weten wa da ge wilt. Dan doe ge hetgeen da vanzelfsprekend is en verwacht wordt van u.

(...) heel uw leven is eigenlijk beïnvloed door de mensen rondom u heen. En je bent nooit een individu maar altijd E. van die familie, F. van die familie. Het blijft u achtervolgen. (...) zo zelfontplooiing, dat is niet echt mogelijk of beperkt natuurlijk maar dan moet je wel verzetten eh. (...) Mensen hebben veel mogelijkheden om hun identiteit te bepalen tot een bepaald punt. Maar ik als Roma zijnde bijvoorbeeld. Ik kan mijn identiteit niet bepalen want uiteindelijk wordt je ergens in geboren in een familie in een bepaalde land. En familie bepaald alles.” (man)

“Ik weet niet, in de romagemeenschap, in hoeverre dat je ooit volledig jezelf kan zijn. Dat gaat niet, als je roma bent gaat dat niet. Je hebt te veel mensen rondom u waar je rekening mee moet houden en die invloed hebben op hoe vrij dat je uzelf laat of laat zien. Je moet u altijd sterker voordoen dan dat je bent je moet u altijd aanpassen aan het beeld dat u familie wil uitstralen naar andere mensen toe. Je moet daartussen horen.” (vrouw)

Naast beperkingen die veel rolmodellen ervaren vanuit de Roma gemeenschap, heeft ook de rest van de samenleving wezenlijke impact omwille van de ervaren discriminatie en racisme ten aanzien van die Roma identiteit. Ze ervaren dus een dubbele beperking: niet enkel beperkingen door de sterk normerende verwachtingen vanuit de gemeenschap zelf, maar ook beperkingen door allochtoon te zijn, vanuit een discriminerende of veroordelende houding en reacties van Gadjés. Daardoor geven veel rolmodellen aan altijd op hun hoede te zijn. Er is een groot wantrouwen binnen de Roma gemeenschap ten aanzien van Gadjés.

De verhouding tot Gadjés is dus complex. Enerzijds bieden ze een spiegel die toont hoe een ander leven kan zijn en anderzijds zorgt het voor discriminatie en onzekerheid. Gadjés dagen de Roma identiteit uit door andere mogelijkheden te tonen, door een bredere kijk te geven, andere waarden en normen.

“Ik heb altijd iemand [n.v.d.r.: die niet uit de Roma gemeenschap kwam] gehad die mij geholpen heeft met mijn keuzes. Ik heb dat niet helemaal alleen gedaan. Misschien omdat ik dan met twee kanten zit? Omdat ik met een been in de roma staat en met een been in de... Ja, misschien daarom, ik weet het niet maar ik heb dat altijd nodig gehad. Iemand die zegt van het is oké zo of misschien daar wat bijsturen of.” (vrouw)

(Etnische) identiteit is dus een complex en veelzijdig begrip, met mogelijks grote impact op de dagelijkse realiteit van mensen. Daarenboven is zelfvertrouwen om te weten én te uiten wat je zelf wil niet iets dat bewust wordt gestimuleerd binnen de Roma gemeenschap. Het woord ‘zelfvertrouwen’ kent zelfs geen vertaling in Romanés. Dat maakt dat het niet evident is om een trotse, zelfbewuste Roma te zijn.

“In romagezinnen zijn meestal vijf, zes kinderen en jij bent niet kind, jij bent een van die kinderen en er wordt niet zoveel aandacht gespendeerd aan elk van die kinderen apart om die zo zelfvertrouwen te geven. Dat bestaat zo het woord zelfvertrouwen bestaat zelf niet bij ons. Ik denk dat wordt niet zo je hebt dat goed gedaan, ze zeggen zelfs bij ons je moet je kind niet belonen met woorden, anders wordt hij ontouchable.” (vrouw)

“Wat betekent het om als Roma in België te leven ... De twee [zowel Roma zijn als België als land] zijn superbelangrijk. Daarvoor was gemeenschap misschien belangrijker, familie belangrijker en de rest komt daarna. Maar ik wil eerder een balans kunnen herstellen waardoor mijn kinderen in de twee kunnen bestaan, dat even belangrijk is. Dat wil ook zeggen dat ik misschien de keuze van mijn kinderen kan bespreken als zij buiten de gemeenschap gaan trouwen ofzo. Da wil ik kunnen bereiken...” (man)

Bestaat er zoiets als een ‘individu’ als Roma?

4.4. Leven in verschillende domeinen

“Met werken, ik bedoel ik heb dat ook altijd meegekregen van thuis dat je met werk iets kan bereiken. Zonder werk kan je niets bereiken maar met werk kan je dat wel. Dan kan je iets, in de toekomst kijken, een huis kopen, auto’s kopen, ... maar door thuis te zitten kan je niets doen.”
(man)

Onze respondenten zijn rolmodellen binnen hun gemeenschap omdat ze op verschillende, voor hen betekenisvolle levensdomeinen, hun weg hebben gevonden. Ze hebben zichzelf doelen gesteld en zijn vooruitgegaan. Onderwijs volgen, rijbewijs halen, het hebben van een job, een stabiele, veilige en comfortabele woonsituatie, enz. Voor een grote groep Roma geldt dit echter niet.

Sociaaleconomisch zijn Roma overwegend een erg kwetsbare groep. Op tal van domeinen blijkt keer op keer hun achterstelling: armoedige huisvesting, onduidelijkheid over tewerkstelling, inkomen, onzekerheid omtrent hun verblijfsstatuut... (Hemelsoet, 2013b; FRA, 2020). Nochtans is er ook in de Romagemeenschap een groeiende middenklasse van gezinnen die een stabiele job vinden, een hogere scholingsgraad kennen en een eigendom verwerven. Het laatste FRA rapport (2025) bevestigt dat Roma op heel veel levensdomeinen erop vooruitgaan. Al blijven ze globaal een maatschappelijk kwetsbare groep.

Europees worden lidstaten aangespoord om in te zetten op onderwijs, werkgelegenheid, gezondheidszorg en huisvesting, in een poging om de inclusie van Roma te versterken. Participatie en beeldvorming/discriminatie werden opgenomen als aanvullende aandachtsdomeinen.

Onderwijs en een diploma behalen wordt gezien als noodzakelijk om een goed leven uit te bouwen (Wauters, Clycq en Timmerman, 2012). Veel Roma ouders ervaren onderwijs als belangrijk en positief, onder andere omdat het voor hun kinderen de weg is naar een beter leven (Wauters et al. 2012). Desondanks beschrijft het nationaal Roma Platform dat 50% van de minderjarige Roma niet naar school gaat, ondanks hun leerplicht. Hun absenteïsme heeft verschillende oorzaken. Het kan te maken hebben met de grote mobiliteit van Roma, onbetrouwbare huisvesting, financiële armoede, opportuniteiten om geld te verdienen, ... maar ook vanuit de overtuiging dat familie de beste zorg en omkadering biedt aan kinderen.

“Oké, sommige Roma vinden onderwijs niet belangrijk maar niet allemaal. Maar ik denk dat de instanties ook een beetje meer moeten leren over Roma en het systeem en sommige dingen die eventueel heel slecht naar jullie over komen die helemaal niet slecht zijn? Kleuteronderwijs

eigenlijk een perfect voorbeeld. Dat ze hun niet naar het kleuteronderwijs willen sturen niet zo vroeg. De meeste mensen zouden denken van oké die willen echt dat hun kinderen onderontwikkeld blijven of dom maar dat is hem niet. Dat is gewoon echt puur omdat ze van hen houden en dat ze bang zijn dat hun kinderen bijvoorbeeld niet voldoende eten gaan krijgen, dat er niet voldoende op hen gelet gaat worden, dat ze gaan vallen, dat ze iets...” (man)

Veel jongeren haken af in het secundair onderwijs om te trouwen en een gezin te starten. Vaak al op 15 of 16 jaar. Ze voelen zich nadien verantwoordelijk voor het onderhouden en verzorgen van hun gezin (Nationaal Roma Platform, 2018). Tewerkstelling binnen het eigen netwerk heeft voor deze jongeren op korte termijn vaak meer te bieden dan onderwijs.

Onze respondenten geven aan dat studeren een belangrijk onderdeel van emotioneel en materieel welbevinden is. Nederlands leren is dé voorwaarde om aan werk te komen en om werk te behouden. Niemand van de respondenten heeft Nederlands als zijn of haar moedertaal. Het leren van Nederlands gebeurt op verschillende manieren: in het formele onderwijs, als deel van hun inburgeringstraject of door de taal te gebruiken in informele netwerken zoals bij bureaus, winkels, vrienden, ...

Studeren zien ze in functie van het hebben van een goede job. Een opleiding is de manier om hun droom waar te maken. Om andere Roma te kunnen helpen en om aan een nieuw hoofdstuk te kunnen beginnen. De noodzaak om nieuwe dingen te leren in functie van een goede job. Onderwijs en het belang van een diploma staat bij iedereen centraal. Hoewel de meeste zelf enkel een diploma middelbaar onderwijs hebben gehaald, zoeken ze zelf ook naar manieren om te blijven leren en groeien.

“Onderwijs is enorm belangrijk voor mij. Ik heb dus mijn school niet afgemaakt in Slowakije en dan moesten we gaan emigreren in Duitsland en in België euh maar ik was altijd aan het nadenken van ik wil toch mijn diploma halen en euh hier in België ben ik daarmee gestart. Maar eigenlijk ben ik nooit gestopt met studeren. Ik heb ook tijdens mijn voltijdse job altijd gestudeerd en nu doe ik dat nog altijd. Nu heb ik eufke pauze omdat ik zocht naar ander werk euh maar ik overweeg om terug te herstarten met psychologie. Voor mij is dat enorm belangrijk. Ja met onderwijs het is niet enkel een diploma eh die komt eh maar het is ook veel meer eh. Je denken wordt anders he. Je vaardigheden, je denken wordt anders je ziet beter dingen of je begrijpt dingen die je vroeger niet begrijpt. Dus voor mij is onderwijs iets voor levenslang ja. Ik zou ook niet zonder kunnen hoor.” (vrouw)

“Onderwijs is the key, da we daardoor een beetje verder komen. En da we ook afstappen. Ik zeg nie, ik ben ook iemand die heel gehecht is aan het Roma zijn en ook aan de culturele waarden en normen. Maar er zijn bepaalde... de waarden en normen die wij als waarden en normen beschouwen die eigenlijk meer een vloek zijn voor ons.” (man)

“En ik zeg dat ook vaak tegen mijn gezin he roma’s hoeven niet altijd de vuile jobkes te doen of wc’s gaan kuisen of leven van een uitkering. Als je kinderen gewoon de kans geeft om naar het onderwijs te gaan en te studeren kunnen ze zo’n toffe job hebben. Heel hun leven hangt daarvan af. Iets dat je zo graag doet en als vrouw hoef je ook niet perse thuis te blijven met kinderen. Er zijn zo veel getalenteerde jongeren tussen de roma’s. zo spijtig dat niet iedereen de kans krijgt om het onderwijs af te maken. Het is voor mij iets heel belangrijk. Misschien nummer 1.” (man)

Het hebben van werk en een inkomen is erg belangrijk. Veel Roma zijn gemigreerd omwille van de hoop op meer materiële welvaart. Waar dat voor hun kinderen geprojecteerd wordt op het belang van onderwijs, vertaalt zich dat voor volwassenen in een inkomen. Dat inkomen kan uit de formele, informele of sociale economie komen. De meeste Roma op de arbeidsmarkt zijn laaggeschoold. Mede daardoor is er een heel aantal afhankelijk van een werkloosheidsuitkering (Wouters et al. 2012).

Onze rolmodellen geven werk aan als één van de belangrijkste bronnen van welbevinden.

Financiële zekerheid is belangrijk om voor hun gezin te kunnen zorgen. Vooral mannelijke respondenten voelen de verantwoordelijkheid om – financieel - voor hun gezin te zorgen. Hun zelfbeeld hangt deels af van het hebben van werk.

“Met werken, ik bedoel ik heb dat ook altijd meegekregen van thuis dat je met werk iets kan bereiken. Zonder werk kan je niets bereiken maar met werk kan je dat wel. Dan kan je iets, in de toekomst kijken, een huis kopen, auto’s kopen, ... maar door thuis te zitten kan je niets doen.” (man)

“Van u prestaties, wat je behaalt door te werken en dat je dan bepaalde dingen u kan permitteren met je gezin bijvoorbeeld. Een huis kopen, op vakantie gaan. Wie ben je? Ben je de vader die zijn gezin alles kan bieden en ja, probeert er het beste van te maken of ben je degene die thuis zit en niks kan en wacht tot er iets uit de hemel naar beneden valt? Dat zijn twee verschillende personen voor mij.” (man)

Een goede job is niet enkel o.w.v. financiële reden belangrijk, het geeft op heel veel andere manieren betekenis. Het is een leeromgeving die voor vele van onschatbare waarde is; het biedt voldoening, erkenning, ...

“De centen ok, die zijn belangrijk maar zo dat mijn kinderen zo'n beetje mij als voorbeeld kunnen zien. Ja dat is voor mij het meest belangrijke. Ik herinner mij in de klas. We moesten de beroep roepen van ouders. Mijn vader was een vuilnisman. Ik was altijd, als een kind in de klas. Ik was een Roma, ik was beschaamd om mezelf. Doordat ik donker was en mijn vader de beroep is vuilnisman en iedereen lachen. Da is mij bijgebleven en nu kunnen mijn kinderen gewoon zeggen: “mijn moeder heeft een gewone job.” En dan denk ik ‘ze gaan mij een beetje volgen’ als ze mij maar helpt volgen, ik ga blij zijn, maar ik denk meer. Ook de job geeft mij ook beetje zo, dat heeft me ook heel veel voldoening.” (vrouw)

“Ik ben bewust gebleven in de sociale sector want ik vind werken met mensen super belangrijk, mensen ondersteunen, mensen helpen, mensen advies geven, echt die hulp geven die ze nodig hebben. Mensen die die hulp echt nodig hebben. Op die manier voel ik mij ook beter. Euh ja, hoe zeg je dat, nuttig voor de maatschappij, voor de gemeenschap en ik ga ook zeker hier mijn stem, mijn zicht met mijn collega's delen die dezelfde visie hebben, dat is super leuk om te zien, dat is super schoon en dat is vanzelfsprekend als jij over dingen spreekt als jij collega's hebt die jou meningen delen en jou zicht van de dingen. Dan komen hele mooie gesprekken en ook de nood om met hen aan de slag te gaan want je wil sowieso met je mooie lijn mee dus echt kei schoon dat ik ook die gelegenheid heb. Ik ben super blij met mijn job (lacht).” (vrouw)

“Onze coördinator vond het belangrijk om onze bemiddelaars een beetje op te voeden, maatschappelijk. En die deed dat ook, over politiek, over rechten, plichten enzo maar ook heel persoonlijk. (...) Dat was ook vorming, zeker. Die we moesten volgen zoals daarstraks die, dat was echt denk ik van ik weet niet van welke dienst maar echt hoe Brussel werkt. Brussels parlement, gemeenschapscommissie, Vlaamse commissie, Franse commissie, al die dingen. Maar ook persoonlijk op informele momenten. ‘op wie ga je stemmen? Ah en waarom doe je dat? Ah oké mooi.’ Zo op die manier. zien dat hij heel actief was politisch, dat hij dat belangrijk vond en dat hij echt een genuanceerde visie had van alles. Dat was ook een grote factor om denk ik mijn zicht te kunnen vormen.” (man)

“Ik denk dat collega's al mijn onzekerheden, want ik ben heel onzeker in alles, ik denk dat ze mij daarbij helpen. Bij elke ook privé maar ook voor werk eigenlijk als je met iemand daarover vrij kan

praten met vertrouwen, ik denk dat je sowieso geholpen wordt. Ik denk dat ze dan ook als het misschien iets onnozel doen, ik nam dat altijd op, bij hun situatie ah zij hebben dat zo gedaan, misschien moet ik dat eens, voor mij was dat een opening, een veilige brug naar de samenleving.”
(vrouw)

Huisvesting is een andere belangrijke prioriteit. Er zijn grote verschillen in de woonsituatie van Roma in Vlaanderen, gaande van illegaal betrekken van kraakpanden tot het verwerven van een eigen eigendom. Voor veel Roma is het moeilijk om toegang te krijgen tot betaalbare en kwalitatieve woningen (Bernard&Moons, n.d.). Deels omwille van de ontoegankelijkheid en discriminatie op de reguliere woonmarkt, deels omwille van de tekortkomingen op de sociale woonmarkt. Heel wat Roma zijn genoodzaakt in kraakpanden te wonen met slechte levensomstandigheden als gevolg (Hemelsoet 2011b). Het gebrek aan vast domicilie heeft op zijn beurt effect op heel wat andere levensdomeinen. Zo is het voor schoolgaande kinderen vaak moeilijker om voor school te werken en is hun (tijdelijke) woning vaak ver van school verwijderd. De toegang tot sociale huisvesting is niet evident. Niet alleen wordt er verwacht het Nederlands te beheersen, er zijn ook heel wat administratieve voorwaarden, in het bijzonder de lokale binding die vaak gehanteerd wordt, en de markt voor sociale huisvesting is veel te klein om aan de vraag te voldoen. Sociale verhuurkantoren zijn voordeliger voor Roma aangezien hun – vaak - grote gezinnen ervoor zorgen dat ze een hogere nood toegewezen krijgen en zo relatief sneller een huis kunnen krijgen. Op de private huurmarkt kennen Roma veel discriminatie. (Bernard&Moons, n.d.).

De respondenten betrokken in dit onderzoek bevestigen het belang en de moeilijkheden met betrekking tot huisvesting. Een eigen huis hebben is belangrijk, liefst als eigenaar. Niet afhankelijk te zijn van een eigenaar geeft rust en veiligheid. Heel wat respondenten bevestigen echter negatieve ervaringen op de huurmarkt. De meeste respondenten verkiezen een multiculturele woon- en leefomgeving omdat ze zich dan als ‘één van de allochtonen’ kunnen voelen en niet geïsoleerd worden als Roma. Een dergelijk omgeving biedt veiligheid.

“In 2012 heb ik mijn appartement kunnen kopen. Nog meer zekerheid voor mijn gezin. Nog meer die positie te hebben van iemand verantwoordelijk te zijn. Dus dat mij die gevoel geeft dat het zin heeft. Dat is ook iets wat ik moet en wil mij daar aan herinneren.” (man)

“Maar ik moet, ja jammer, maar ik moet toch zeggen ik heb een beetje ervaring met racismes, maar dat heeft niets te maken met werk maar dat was eigenlijk mijn neef was hier in België en hij was een huis aan het zoeken en ik weet het dat een immo, zij wilde geen appartement geven naar

buitenlander. Waarom? Tot vandaag heb ik geen antwoord gekregen en ik heb naar de baas van de kantoor gebeld en die hebben gezegd van ja wij zullen helpen. Maar natuurlijk tot vandaag geen hulp gekregen.” (vrouw)

“Een huis hebben of een appartement of ergens waar je kan wonen. Dat is het moeilijkste. Dat is niet altijd gemakkelijk te vinden voor de meeste van ons. Sommige kunnen niet direct gaan werken of zijn analfabeet of kunnen geen Nederlands of duurt het heel lang voor je de taal kent, kan je niet direct werk vinden om een appartement te betalen dus de meeste gaan via OCMW direct en dan via artikel 60 werken maar dat is ook niet gemakkelijk om een huis te vinden of een appartement ofzo. En de waarborg, je moet centen hebben om te kunnen leven. Dus dat is het moeilijkste voor beginners.” (vrouw)

De respondenten van dit onderzoek benoemen onderwijs, tewerkstelling, huisvesting, gezondheid en hun gezin als belangrijkste voorwaarden om zich goed te voelen. Om daar stappen in vooruit te zetten is de steun van en betekenisvolle verbindingen met anderen essentieel: collega's die je op weg helpen, leerkrachten die in je geloven, sociaal werkers die kansen tonen, ...

Het hebben van een netwerk en interpersoonlijke relatie, het 'goed doen' en het 'goede doen' is voor elk rolmodel belangrijk. Het geeft aan dat ze 'er mogen zijn', erkenning krijgen van anderen en/of van 'het systeem'. Respondenten vinden deel mogen uitmaken van de Belgische rechtstaat belangrijk en betekenisvol. Tegelijk is het niet vanzelfsprekend aangezien iedereen ervaringen heeft met racisme en uitsluiting. Ze ervaren een (maatschappelijk) klimaat van verharding en verrechtsing, en een ongenueanceerde beeldvorming in de media die het gevoel van 'er mogen zijn' bemoeilijken. Anderzijds hebben ze vaak het gevoel dat ze ten aanzien van de rest van de samenleving nooit goed genoeg gaan doen/zijn omdat ze allochtoon zijn. Dat gevoel zorgt voor een drijfveer om het beter te doen in het leven, op alle levensdomeinen. Maar tegelijk wordt die constante druk als erg vermoeiend ervaren. Ongenuanceerde beeldvorming, ervaringen van uitsluiting en racisme, zowel op micro- als op macroniveau hebben dus – rechtstreeks en onrechtstreeks – een enorme impact op hun leven en de verschillende levensdomeinen.

Hoe kunnen anderen bijdragen bij tot ontplooiing van Roma? En wie moeten die 'anderen' zijn?

4.5. Beeldvorming

“Onze huiseigenaar ontdekte pas na twee of drie jaar dat ik Roma was. Zij was een beetje gechoqueerd: ‘Jij bent Roma? Nee dat gaat niet, jij bent niet echt Roma want geen dief en dit en dat. Als jij echt waar Roma bent, zeg het maar bij aan niemand openlijk want hier in België zijn veel mensen tegen Roma.’ En ik was van oké, dus ik zal stil zijn.” (man)

Verbonden in wantrouwen, beeldvorming en uitsluiting

Over Roma leven tal van ideeën, ontstaan uit verschillende indrukken, maar niet altijd berust op feiten. Dit samenvoegen van indrukken tot een ‘werkelijkheid’ is beeldvorming. Over alle verschillen tussen Roma heen, delen ze een eeuwenlange uitsluiting en daardoor vaak een ingebakken wantrouwen tegenover Gadjo’s (niet-Roma) en tegenover instellingen. De geschiedenis van stereotype beeldvorming, uitsluiting en discriminatie is zo oud als de aanwezigheid van Roma in Europa zelf. Deze geschiedenis vormt de voedingsbodem voor een verwachtingspatroon van Roma dat uitgaat van een groot wantrouwen en terughoudendheid (Hemelsoet, 2013a).

“Dat wantrouwen dat komt van daar eh en dat wordt van generatie op generatie overgedragen en dat blijft nog. En we hopen dat we daar wat verandering kunnen inbrengen. (...) Het principe of concept is dat jij werkt niet enkel met de jongere, maar jij werkt ook met het trauma van de ouders. De kinderen hebben trauma’s, maar ook de ouders. En binnen dat concept werk je eigenlijk samen aan traumaverwerking. Ook van de ouders en ook van de kinderen. En dat is nodig. Dan kan je wel een stuk geschiedenis verwerken, dat wantrouwen een beetje doorbreken en dan bouwen ga je eigenlijk een beetje in de andere richting geschiedenis schrijven voor de Roma. En dan zijn we nu een beetje mee bezig.

Gisteren [met collega’s] waren wij bezig van je hebt kind en je hebt ouders met trauma’s. Maar je mag ook niet vergeten dat de trauma’s in de geschiedenis, de holocaust, maar ook later, zoals racisme en discriminatie, dat is iets dat structureel gebeurt dus je moet eigenlijk ook een stuk maatschappij mee hebben in die begeleiding als je dat doet zodanig dat dat ook door de maatschappij gedragen wordt. Door de structuren. Want het is een structurele discriminatie en uitsluiting eh die Roma....” (vrouw)

“(...) Hoe ze behandeld zijn geweest in hun land van herkomst, de ouders zelf eh, die hebben zelf geen goede ervaringen met school bijvoorbeeld. Romakindjes worden in Kosovo en andere landen niet zo goed behandeld. Waarom handelen ze nu zo? Omdat ze zelf heel slechte

ervaringen hebben gehad en ze hebben geen vertrouwen in deze gemeenschap, nog niet omdat ze daar veel te veel generaties op generaties dingen hebben meegemaakt.” (vrouw)

“De Roma op zich is een heel gesloten gemeenschap. Het vertrouwen naar andere diensten toe is heel beperkt. Waarom? Wij worden opgevoed met de gedachte van oké CLB en allemaal die dingens is allemaal heel bad, zij willen de familie kapot maken en kinderen afpakken. Maar zo denken de Roma dus en ze gaan zich zeker altijd dwars opstellen en horizontaal van no no no no en heel bang zijn ook van misschien gaan we te veel vertellen, misschien gaan we de verkeerde dingen vertellen. Maar ik denk dat de instanties ook een beetje meer moeten leren over Roma en het systeem en sommige dingen die eventueel heel slecht naar jullie over komen die helemaal niet slecht zijn en zeker iemand als neutrale persoon.” (man)

Uitsluiting en racisme ten opzichte van Roma wordt benoemd als antitsiganisme of antigypsyism. Het is één van de grootste uitdagingen waar Roma tot op vandaag mee geconfronteerd worden en is diepgeworteld in de geschiedenis van Roma.

Het is niet helemaal zeker wanneer Roma uit Indië richting Europa vertrokken, maar schattingen liggen tussen de zevende en de dertiende eeuw. De eerste vermelding in de literatuur van “gipsy’s” is uit 1054, waar ze worden beschreven als tovenaars of boosdoeners (Petrova 2003). Sinds de 15de eeuw is de aanwezigheid van Roma in West-Europa goed gedocumenteerd. Roma werden initieel welkom geheten in West-Europa als pelgrims. Na verloop van tijd werden steden echter slachtoffer van (vermeende?) criminaliteit. Waar Roma voordien werden beschreven als ambachtslieden en kunstenaars, werd er in latere geschriften niet meer verwezen naar een beroep maar zouden Roma leven van bedelen, overvallen en waarzeggerij. Gaandeweg werden de eerste ‘antigypsy-wetten’ opgesteld (Petrova 2003). Daar werd de basis gelegd voor een eeuwenlange uitsluiting van Roma, met een ander hoogtepunt tijdens Wereldoorlog II. Antigypsyisme is dus een eeuwenoud fenomeen (Petrova, 2003; Hemelsoet, 2011; Vermeersch, 2014).

Ook vandaag leidt de stereotype beeldvorming over Roma tot uitsluiting en discriminatie op tal van levensdomeinen. In Midden- en Oost-Europa, meestal landen van herkomst, vormt dit aanleiding tot migratie. In West-Europa zorgt het mee voor moeizame inclusie en vaak voor kwetsbare levensomstandigheden. Met andere woorden, in alle delen van Europa behoren Roma tot de meest kwetsbare en gemarginaliseerde groepen (Vermeersch 2014; Eurocities 2017). Uit de terugkerende bevraging van het Europees Agentschap voor Fundamentele rechten (FRA) naar

de levenskwaliteit van Roma in verschillende Europese landen, blijkt dat een derde tot de helft van de respondenten de maanden voorafgaand te maken had met discriminatie (FRA, 2012; FRA, 2020; FRA 2025). Dit cijfert kent daarenboven weinig verbetering. Het terugdringen van discriminatie en uitsluiting blijft één van de moeilijkst te behalen doelen binnen de EU strategie.

In heel Europa worden Roma (té) vaak gezien als homogeen en benaderd als probleemgroep (Jorna 2014). Wauters en Pauwels (2012) wijzen op het gevaar om naar Roma als homogene groep te kijken. “Niet alle Roma zijn arm of hulpbehoevend”, schrijven ze (Wauters en Pauwels 2012, 9). Het houdt een ongenueanceerd beeld over Roma in stand. De omgeving zal/kan bijvoorbeeld mensen die passen in het stereotiepe beeld van een Roma bedelaar als Roma bestempelen, maar personen die getuigen van succesverhalen (zie verder), zullen deze benaming minder snel krijgen (Wauters en Pauwels 2012). “Roma” heeft volgens Wauters, Clycq en Timmermans (2012) een negatieve bijklank verkregen, waardoor het woord connotaties oproept die niet opgaan voor alle mensen die zich identificeren als Roma.

Een historisch wantrouwen omwille van structurele uitsluiting en een ervaren afwijzing door de ‘andere’ van hun etniciteit, creëren mee een context die de inclusie van Roma ernstig bemoeilijkt. Het maakt dat oplossingen of initiatieven die werken voor andere kwetsbare groepen, niet (altijd) werken voor Roma.

Beeldvorming in landen van herkomst

Roma migreren vaak omwille van humanitaire redenen. Ze vormen in landen van herkomst een kwetsbare en gediscrimineerde groep en worden systematisch uitgesloten van (ontwikkelings-) kansen (Wauters en Pauwels, 2012). In de meeste Midden- en Oost-Europese landen maken Roma maar een klein deel uit van de bevolking, in sommige landen maken ze echter tot tien procent van de populatie uit (Bakker, 2003). Roma worden er het vaakst omschreven als ‘arm’, ‘marginaal’, ‘miserabel’ en ‘desastreus’. Toegang tot hoger onderwijs, bezit van land of goederen, de toegang tot gezondheidszorg zijn vaak slecht en zelfs nog verslechterd na de val van de communistische regimes rond het jaar 1990. Sociale, economische en politieke discriminatie van Roma is veel voorkomend. Respondenten spreken over systematische discriminatie op school of bij arbeidskansen, of leven in getto’s van Roma, gekleineerd en openlijk gediscrimineerd worden door officiële instanties, ...

“Wat mij is bijgebleven is dat ik op school zat en dat de leerkracht zei: ‘iedereen die zigeuner is moet opstaan’. En dat heeft mij toen wel geraakt. Ik wou niet opstaan eh. Maar wij waren met vijf in de klas en drie zijn opgestaan, ik en mijn studiegenoot, wij zijn blijven zitten en die drie zeiden

ja jullie moeten ook opstaan, jullie zijn ook zigeuner. En daarna merkte je wel dat ze dat in alle scholen deden met zigeunerkinderen en dat ze in hun boekje naast onze namen een Z van zigeuner noteerde dus dat was eigenlijk dat ze aan het tellen waren hoeveel zigeuners zitten er in de klas en dat is mij wel bijgebleven. Omdat ja als kind dan heb je zoiets in heel de klas en wij hadden indertijd grote klassen met veel kinderen en wij moesten opstaan als uitzondering.”
(vrouw)

“Roma’s daar [Servië] leven ook zo nog altijd afgelegen, ook zo in die getto’s en in wijken en euhm... Ja, ge ziet da wel als ge een winkel binnenstapt of op de markt ofzo. Mensen behandelen u daar echt gelijk stront gewoon omda je Roma zijt. Ge wordt nie gezien als één van hun ook al... is da wel u land. Dus ge merkt da daar veel sterker dan in België. “ (man)

“ [onbegrijpelijke toon in stem] Dus gij bent al... banned naar de getto’s, naar de buitenste randje van de stad en da gij dan nog nie me rust gelaten wordt. Dan heb ik zoiets van ja, de Roma’s zouden meer kansen moeten krijgen hier. (...) Ik ga u echt citeren wa da mijn vader zei. Mijn vader zei tegen mij: ‘luister goed, je hebt niks meer in Kosovo. In Kosovo moet je ook nie zijn. Zwijg, leef maar leef als een dode zodanig da ge nie opgemerkt wordt of teveel heisa doet en kus de grond van België. “ (man)

“In Kroatië studeerde ik verkoop en ik moest stage doen. ‘Verkoop en Roma’, ze denken Roma stelen, aannemen als stagiair?’ Ik heb heel veel nee’s gekregen, door zo live te gaan vragen. En de manier om stage te zoeken was: ik achter de hoek en mijn vriendin die was blond was een Servische ze kwam voor mij vragen, ‘goedemiddag hebben jullie een stagiair nodig? Ze zeiden ja, ze zei mijn vriendin zoekt dat’. Dan pas kwam ik zodat ze niet nee kunnen zeggen. Zo heb ik stage gevonden. Ik ben toch blijven komen, gezorgd dat ze mij vertrouwen. Deels is dat gelukt, deels niet want ik zag wel af en toe zo’n kleine centen achterlaten om te zien, gaat M. da pakken, wel of niet?” (vrouw)

Als mensen in de grote vakantie euhm op vakantie vertrekken naar de Balkan, ze worden heel vaak aan de grens tegengehouden en aan de hand van uw namen zien ze van waar da ge zijt. Of da ge één van hen zijt of nie. Dat de politie nog altijd u uitbuit aan de grens omda ze weten da ze da me u nog kunnen doen. Dus heel veel Roma’s die heel veel geld moeten betalen aan de grens of soms nie doorgelaten worden. Da zijn dingen die gij als toerist nooit ga meemaken aan de grens ma wij bijvoorbeeld wel. (vrouw)

Er bestaat een structurele uitsluiting en discriminatie op tal van levensdomeinen. Om uit kansarmoede en achterstelling te geraken, moeten Roma niet enkel opboksen tegen deze ongelijke kansen, maar ook tegen de hardnekkige beeldvorming die gepaard gaat met hun etniciteit. Ervaringen van discriminatie en uitsluiting in hun land van herkomst, hebben tot op vandaag impact, zo geven respondenten aan.

Sinds de jaren negentig krijgt in Midden- en Oost-Europa een tegenbeweging van Roma- en rechtenbewegingen vorm (Petrova 2003) (Vermeersch, 2014). Romabewegingen zetten in op politieke betrokkenheid, identiteitsontwikkeling, achterstelling wegwerken en bewustzijn van mensenrechten. Ze worden hierin bijgestaan door internationale organisaties. Sinds begin 21ste eeuw, op het moment dat verschillende Midden- en Oost-Europese landen kandidaat-lidstaten van de Europese Unie werden, kwam de thematiek ook op de Europese agenda te staan (Vermeersch 2011).

Beeldvorming in Vlaanderen

Discriminatie en structurele uitsluiting in hun land van herkomst vormt voor heel wat Roma een sterke drijfveer om te migreren naar West-Europa. Ze hopen in deze nieuwe omgeving op minder discriminatie en meer kansen te krijgen. (Vermeersch 2014)

Echter, ook in West-Europa komen ze terecht in een klimaat van verrechtsing en verharding. Het beeld dat veelal over Roma wordt opgehangen is problematisch en vaak crimineel. Het discours dat heerst is dat Roma een rondreizende groep of illegale krakers zijn die vooral last bezorgen. Veelal door een gebrek aan kennis, worden Roma door Gadjés aangeduid en geduid als ‘zigeuners’, wat de meeste Roma als scheldwoord ervaren.

Alleen al op basis van hun etniciteit ervaren Roma vormen van stigmatisering, naast andere drempels in het dagelijkse leven op basis van hun nationaliteit, taal, opleiding, etc. (UNDP, 2012).

“Ik wil mij niet identificeren met de stigma die de Roma’s hebben. Zigeuner, dieven, bedelaars, woonwagenbewoners, rondtrekkers, zo’n paar dingen. Voor mij, dat is niet Roma.” (man)

Geurts (2018) illustreert de beeldvorming van Roma in het Vlaamse onderwijs aan de hand van een reactie van een school bij inschrijving van een Roma kind. De school gaf, aldus Geurts, aan dat Roma kinderen toch niet in het onderwijs kunnen functioneren omwille van hun achtergrond.

“Ik denk dat de mensen zich nog nie echt bewust zijn da hier Roma’s leven, en wat da Roma zijn eigenlijk inhoudt. Alle ze kennen Turkse volk zeg maar, Marokkanen maar de Roma’s zijn een

beetje ja, onder het radar aan't liggen laat me zo zeggen. Ze kennen het als zigeuners he... (...)
Met mijn collega's, ik kom daar heel goe me overeen, lachen we, we zeveren me mekaar en soms zeggen ze ook ne keer 'zigeuner, er is iets verdwenen en zo', als grap natuurlijk en ik neem da hun helemaal nie kwalijk. Maar dan denk ik ook van: jij zegt zigeuner. Stel je zou nu makak zeggen, zoude jij dan evenveel lachen. Of waarom zeg je nie makak tegen mijn Marokkaanse collega. Want was evenveel een scheldwoord. Ge kunt toch Roma zeggen.” (man)

“Een zigeuner da's een slecht woord voor ons. Ja das een beledigend woord voor ons... 'Zigeuner' heeft Hitler in die tijd gezegd, van die gemeenschap zijn vieze mensen, stelende mensen en mensen die in euhm hoe zeg je dat... magie doen he. Da zijn zo'n... zo'n soort mensen die nie willen integreren in de maatschappij. Die gewoon vies zijn en...en je moet van hen afblijven. Zo waren wij heel lang geleden genoemd he.” (man)

Hemelsoet (2013a) beschrijft drie perspectieven waaruit Roma worden gezien als een bedreiging: Roma als ordehandhavingsprobleem, als cultureel probleem en als armoedeprobleem. Roma als ordehandhavingsprobleem (of criminaliteitsprobleem) komt vaak naar voren in de media die rapporteren over de criminele activiteiten waar Roma in betrokken zijn. Een voorbeeld is bedelen; in vele landen is bedelen legaal, maar dit wordt meer en meer illegaal gemaakt om de praktijken tegen te gaan. Hemelsoet besluit dat Roma, net zoals andere bevolkingsgroepen betrokken zijn bij criminele activiteiten, maar dat ze op zichzelf niet als crimineel probleem moeten worden beschouwd. De aanwezigheid van Roma wordt binnen dit perspectief geproblematiseerd omdat het gedrag dat wordt geassocieerd met het 'Roma-zijn' als niet-toelaatbaar en ongepast wordt beschouwd (Wauters en Pauwels, 2012).

Daarnaast onderscheidt Hemelsoet (2013a) ook het discours van een cultureel gekaderd probleem. Daarmee bedoelend dat de cultuur van Roma de oorzaak is van de problemen waarin ze verwickeld raken, en dat de cultuur van Roma niet past binnen de dominante cultuur. De Roma cultuur zou net een obstakel zijn voor integratie en participatie (Jorna, 2014).

Tot slot worden Roma gezien als armoedeprobleem (Hemelsoet, 2013a). Dit houdt in dat de sociale problemen waar Roma zich in bevinden komen uit de structurele armoede van Roma. Inburgering, integratie en participatie worden als onmogelijk gezien omwille van deze structureel, slechte levensomstandigheden (Wauters en Pauwels, 2011).

Roma ervaren ook in Vlaanderen in hun dagelijkse leven vooroordelen, onverdraagzaamheid, discriminatie en sociale uitsluiting, zij het op een andere manier dan in de landen van herkomst. Terwijl respondenten aangeven in Midden- en Oost-Europese landen gevisieerd te worden als

‘Roma’, gaat racisme hier over ‘allochtoon zijn’ en niet over ‘Roma zijn’. De meeste respondenten ervaren dit als minder ingrijpend aangezien ze dan ‘één van de velen zijn’.

“Ik was zoekende maar ik heb veel meegemaakt. Nu als dat opnieuw zoiets gebeurd dan wordt ik super onzeker en super euh. Dan denk ik die strijd wil ik niet opnieuw gaan. Ja. Ik krijg direct terug die traumatische gevoelens van ik zelf klein was. Het doet ietske minder pijn als ze niet weten dat ze denken dat is een of andere buitenlandse. Dan denk ik ze kijken direct meer neer naar jou maar dan nog weten ze niet dat wij roma zijn, maar moesten ze vraag stellen, ik zou dat toch antwoorden.” (vrouw)

“Ja, hier heb ik dat gevoel van uitsluiting ook maar nie zo neig om het feit dat ik Roma ben ma wel het allochtoon zijn. Da is veel meer in België maar nie specifiek omdat je Roma zijt. Ik heb heel vaak het gevoel van u te moeten bewijzen. Meer moeten bewijzen dan een Belg misschien omdat je allochtoon zijt, omdat je die vooroordelen hebt.” (vrouw)

“De maatschappij bepaald nog altijd wie de Roma zijn. Alle je ziet dat tot op vandaag nog altijd als het komt in het nieuws. Veralgemening is ook nog altijd een probleem eh. Stel dat een aantal jongeren criminaliteit plegen, die wij zelf onder Roma ook afkeuren ja, en dan wordt dat in een krant anders gebracht. Dan wordt de hele gemeenschap geviseerd en wordt het op de cultuur gezet enzo. Op die manier ja, beschadigen ze ook onze identiteit eh.” (vrouw)

De bestaande – weinig genuanceerde - beeldvorming is voor veel respondenten een drijfveer om het ‘beter’ te doen, een stimulans om te tonen dat niet alle Roma ‘zo’ zijn. Tegelijk hebben ze het gevoel dat ze ten aanzien van de rest van de samenleving nooit goed genoeg gaan zijn omdat ze allochtoon zijn.

“Ik vind het hier veel druk om constant te moeten presteren, constant moeten u bewijzen ook en zeker ook als allochtoon eh echt waar dat is zo moeilijk. Ik heb altijd het gevoel, juist omdat je allochtoon bent, dat voor mij... hoe hard je je best ook doet hoe, je moet u altijd meer bewijzen dan een gewone Belg. Dat is gewoon zo en ik voel dat bij mij dan en dat zal misschien bij andere mensen ook zo zijn dat je nog eens zo’n extra druk ervaart want je bent hier en zie zeker niet dat je van een systeem profiteert. Dat speelt wel enorm mee in mijn achterhoofd van het is niet zo gelijk dat mensen ons soms aanzien of ja altijd bewijzen he, je moet tonen, bewijzen. En dan krijg je als reactie ‘jij bent niet zo, je bent anders’. Nee dat is niet waar, ik ben hetzelfde ze, wat is daar zo anders aan?” (vrouw)

Welke plaats krijgt ervaren discriminatie in onze omgang met Roma?

4.6. Ervaren van succes en rolmodel zijn

“Nu als ik voor mezelf spreek, voel ik mij een succesverhaal. Waarom, ik heb een pad verlegd. Ik ben tot een bestemming gekomen. Maar van de kant van mijn ouders ben ik niet echt succes want een succesverhaal voor mijn ouders is een gezin waar iedereen bij elkaar zit, het gezin blijft samen in dezelfde plek. Ik moet thuisblijven voor mijn ouder zorgen. Maar ik ben ver van mijn ouders, zij zitten in Bulgarije. Ja dat is op familiaal niveau. Op het gemeenschappelijke niveau, ben ik denk ik een succesverhaal, omdat ik een rolmodel ben geworden. Ik ben een van de eerste van mijn gemeenschap naar de universiteit geweest.” (man)

Hoewel er veel geschreven is over de achterstelling en positie van Roma, zijn er ook – in toenemende mate – Roma die wel hun weg vinden en een rolmodel kunnen zijn voor anderen. Een aantal publicaties hanteren die positieve kijk en schuiven Roma-rolmodellen naar voor (ERIO, 2015; Partners for democratic change, n.d.). Deze publicaties tonen verschillende mensen die hogere (economische) posities in de samenleving bekleden en die een voorbeeld willen zijn voor andere Roma. Over het algemeen schrijven ze hun succes aan zichzelf toe *“Roma moeten twee keer zo hard werken dan andere mensen”* (ERIO, 2015). Daarnaast verwijzen ze ook vaak naar hun familie, maar de ruimere samenleving of dienstverlening worden zelden (tot nooit) vermeld. Het moet gezegd dat de succesverhalen voornamelijk een persoonlijke kijk geven in een aantal Roma levens (ERIO, 2015, ProjectPal, 2016). De mensen die getuigen, leggen sterk de nadruk op het belang van educatie voor hun succes. Veel mensen met een succesverhaal hebben minstens één diploma. Het lijkt dus dat een opleiding een katalysator is om op te klimmen of succes te kennen (ProjectPal, 2016; Partners for democratic change, n.d.). Ze zoeken naar een (grotere) wisselwerking tussen de ruimere samenleving en de Roma gemeenschap (ProjectPal, 2016; Partners for democratic change, n.d.).

Dit wordt bevestigd in onderzoek van Wauters, Clycq en Timmermans (2012). Volgens de onderzoekers bevatten succesverhalen van Roma volgende aspecten: mensen voelen zich hier goed en bouwen hun leven uit. Daarnaast hebben ze vast werk, een woning, zijn ze sociaal goed ingebed en doen ook hun kinderen het goed op school.

Heel wat organisaties en bewegingen met en van Roma, proberen het hardnekkige discours van ‘Roma-problematiek’ om te buigen naar het neutralere ‘Roma-thematiek’. Aandacht hebben voor de diversiteit binnen de Roma, voor succesverhalen en rolmodellen, kan hieraan bijdragen.

Onze respondenten bevestigen voorgaand onderzoek met en over rolmodellen uit de Roma gemeenschap, maar benadrukken vooral ook de achterliggende complexiteit, de rol van de samenleving en ervaren moeilijkheden: de (relatieve) betekenis van succes, het moeilijke pad om rolmodel te worden, de verwachtingen ten aanzien van zichzelf eens ze die positie bereikt hebben.

Succesvol zijn als relatief gegeven.

Succes is iets relatiefs. Bijna niemand van onze rolmodellen ziet zichzelf als echt succesvol.

“Op zich, ik vind wel dat ik misschien succesvol ben, van waar ik kom wel... ik ben nie helemaal geraakt waar ik wou geraken...” (vrouw)

Eenzijds omwille van de verschillende invullingen van wat succesvol zijn voor hen betekent. Zoals bovenstaand citaat illustreert, betekent 'succesvol zijn' binnen traditionele Roma waarden iets anders dan vanuit een West-Europees perspectief. Eerder (zie complexe identiteit) beschreven we het moeilijke – en conflictueuze – pad om een eigen weg te gaan. Succes hebben op een 'westerse' manier, is een confrontatie aangaan met je Roma (deel-)identiteit en vaak ook de gemeenschap. Illustratief is één van de respondenten die een academische graad haalde en doctorerde maar zich in de ogen van zijn familie niet als succesvol voelt omdat hij in een ander land woont en dus weinig verantwoordelijkheid voor de familie kan opnemen.

Gevraagd naar een omschrijving van succes en succesvol zijn, lijken onze respondenten te verwijzen naar een combinatie van beide perspectieven. Vanuit hun Roma identiteit benoemen ze hun familie of eigen gezin als belangrijkste om trots en succesvol te zijn; daarnaast zijn ingrediënten om succesvol te zijn: de taal spreken, een diploma halen, een goede woning vinden en een stabiele – legale - job hebben, je weg weten in het systeem. Het al dan niet hebben van een verblijfsvergunning maakt het verschil en kan zorgen voor veel onzekerheid. Het gebrek aan duidelijkheid over papieren is belastend en staat inclusie in de weg omdat er geen of weinig perspectief is.

“Als jij hier je weg goed kent en geaccepteerd bent, papieren hebt en rustig kan werken of ten minste een inkomen hebben. Een huis hebben of een appartement of ergens waar je kan wonen. Dat is het moeilijkste.” (man)

Je weg vinden in de samenleving is niet evident. Een netwerk hebben is belangrijk om je de weg te wijzen, om andere voorbeelden te hebben, enzoverder. Dat netwerk wordt opgebouwd via werk, kerkgemeenschap of organisaties. Niet iedereen heeft dezelfde kansen in het opbouwen van dat (extern) netwerk. Vrouwen hebben bijvoorbeeld vaker een grote zorgtaak ten aanzien van het gezin, én worden niet verwacht ‘zo maar’ contacten te leggen met anderen.

Inclusie benoemen onze respondenten als tweerichtingsverkeer. Je moet ook de kans krijgen om te integreren en aanvaard worden.

“Iemand die niet welkom is kan zich niet integreren volgens mij. Dat is geen eenrichtingsverkeer. Het moet langst de twee komen. Als je zegt ‘hey je bent welkom, je mag meedoen en hier is jouw kans’. Grab it en maak er iets van. Als je dat gevoel krijgt van jij mag effectief en je bent welkom, dan denk ik dat het veel makkelijker is voor iemand om zich aan te passen. Want iemand die het gevoel krijgt of iemand die het gevoel gegeven wordt van eigenlijk willen we je hier niet, probeer maar je best te doen maar eigenlijk ga je er toch nooit bij horen of we moeten u niet.” (man)

Anderzijds is ‘succesvol’ zijn ook relatief omdat onze respondenten de lat voor zichzelf hoog leggen. Aangezien ze zelf een voorbeeld willen zijn van ‘goede Roma’ ten aanzien van ‘de andere’, is het niet snel genoeg voor zichzelf. Dat is ook de klank die ze van anderen krijgen: als allochtoon kan je je best doen, maar het zal nooit voldoende zijn. Rolmodel zijn, krijgt zo ook betekenis ten aanzien van de Gadjés: ze willen positieve verhalen uit de Roma gemeenschap naar buiten brengen en positief bijdragen aan de beeldvorming over Roma. Deze motivatie is een erg sterke drijfveer voor iedereen.

Ze hebben nog grote dromen en ambities, en een grote vastberadenheid. Die maken dat ze vandaag rolmodel (kunnen) zijn, maar die zich ook projecteert op de toekomst om nog op meer manieren een verschil te kunnen maken.

Belang van rolmodel zijn en hebben

Rolmodellen kunnen een groot verschil maken. Mensen zijn een rolmodel door hun eigen manier van leven voor te leven, of door erkenning en positieve bevestiging te geven.

Niet iedereen van onze respondenten heeft zelf een rolmodel gehad. Sommigen hebben alles zelf moeten uitzoeken. Diegene die wel aangeven een rolmodel te hebben gehad, vinden die vaak bij familie, beste vrienden of professionele begeleiders zoals leerkrachten of trajectbegeleiders. De vertrouwensband, het geloof en kennis van deze personen hebben meer dan eens het verschil gemaakt.

“Ik heb mijn eigen keuzes gemaakt. Dat was omdat ik altijd doel had om bijvoorbeeld tegen mijn vader te bewijzen van kijk vrouwen hebben ook dromen, niet alleen mannen. Dus ik ga niet alleen iemand zijn vrouw zijn en ik wou altijd alleen wonen en zelfstandig, maar dat kon toen niet. En prestatie op school hebben mij kracht gegeven om te denken ik kan deze weg maken. Ik weet het niet, moest ik geen goede prestaties hebben dat ik ook opgegeven zou worden zo ik kan het niet. Maar doordat ik goede leerling was, goed begrepen werd en goede contacten met een vriendin had in de klas dat heeft mij geholpen.” (vrouw)

Rolmodel zijn betekent de eigen keuzes en het eigen pad voor te leven aan anderen, advies of feedback te geven aan mensen in hun omgeving. Een voorbeeld zijn voor anderen om keuzes te maken. Bijvoorbeeld door jongeren stimuleren een diploma te halen en niet op je 14 jaar af te haken. Door een luisterend oor en aanmoediging te bieden aan familie en vrienden in kwetsbare posities. Door te ondersteunen in administratieve kwesties.

Respondenten ervaren dat ze het beter hebben dan andere Roma. Ze voelen de verantwoordelijkheid én de nood om anderen te ondersteunen om hetzelfde te bereiken. Vooral ook om anderen te beschermen tegen het moeizame en vaak conflictueuze parcours dat ze zelf hebben moeten lopen.

“Ik wil vooral ja om hun te laten zien van het kan ook anders. Ge kunt echt anders als gij wilt ma ge moet echt u beslissing maken. En ge moet ervoor werken en ge gaat het nie zomaar krijgen.” (man)

Van rolmodel naar professional

Quasi alle respondenten hebben een droom om een verschil maken in de samenleving voor andere Roma. Ze willen een actieve rol spelen om Roma bij te staan hun weg te vinden. Vanuit hun eigen leerproces en ervaren moeilijkheden, willen ze bijdragen door bijvoorbeeld jongeren breder te doen dromen of hun mogelijkheden te verkennen; ze willen een opvanghuis voor vrouwen starten om de positie van de vrouw te versterken; ze willen bijdragen aan de sociale inclusie van Roma op tal van manieren.

“Er zijn rolmodellen nodig want het probleem is dat Roma op zich heel gesloten zijn. Wij worden opgevoed met de gedachte van oké CLB en allemaal die dingen willen de familie kapot maken en kinderen afpakken. Dat is niet zo. Maar zo denken Roma dus en ze gaan zich zeker dwars opstellen en heel bang zijn, van misschien gaan we te veel vertellen, misschien gaan we de verkeerde dingen vertellen.”

Maar ik denk dat de instanties ook een beetje meer moeten leren over Roma. Iemand als neutrale persoon, iemand uit de Roma gemeenschap zelf bijvoorbeeld, ken alle twee de kanten en uitleggen van oké dat lijkt misschien heel slecht maar uiteindelijk is het dat dat dat en dat.” (man)

“Laat een Roma voor de Roma’s werken. Die kennen het beste... Laat een Roma voor de Roma’s werken, en nie bijvoorbeeld een gadgé die helemaal niet van de cultu... Ik ken zo veel, ik ken zo veel mensen he. Ik ken zoveel mensen die helemaal niets van de cultuur weten, die niets van de Roma gemeenschap weten en werken voor de Roma’s. “ (man)

“Ik vind het belangrijk om te kunnen tonen, Kijk, het lukt...Ik was ook in jouw situatie (...) ze voelen eigenlijk vertrouwen. D. begrijpt ons want die heeft dat ook. Ik heb altijd gevoeld dat ze naar mij luisteren en ik ook belangrijk voor hen was in hun ontwikkeling. Dus een beetje het voordeel om van die gemeenschap, met die gemeenschap te kunnen werken. (vrouw)

Hoe bepaal je wat succes is? Is dat hetzelfde voor Roma als niet-Roma?

5. Opdracht voor de sociale professional

Wat betekent dit alles voor de rol en opdracht van de sociale professional?

Een inclusieve samenleving zoekt een evenwicht tussen de (culturele) eigenheid van een individu en gemeenschap enerzijds en de bestaande systemen anderzijds. De verbindende rol van sociale professionals is hierin cruciaal. Individuen maken het verschil als de structuren niet passen.

Uit gesprekken met sociale professionals blijkt dit echter geen eenvoudige opdracht. Ze beschrijven een afstand tussen hen en de Roma gemeenschap, of moeilijkheden met het hulpverlenen aan Roma: Hoe kunnen we Roma bereiken? Hoe kunnen we samenwerken? Welke tools hebben we nodig om aan de slag te gaan met Roma?

Er is bij professionals vooral weinig kennis over Roma. Als je actief op zoek gaat zijn er aanspreekpunten en websites met informatie, maar in persoonlijk netwerk is er een grote onwetendheid. Het is een groep die maatschappelijk niet of te weinig gekend is.

Wat nodig is volgens Roma stewards, is geduld, doorzettingsvermogen, hulpverlening in het hier en nu, aanwezig zijn, aanklappend werken en humor.

“Toen wij pas gekomen zijn hier in België. Dan was het heel moeilijk omdat mijn mama veel problemen had, wij amper naar school konden gaan omdat we geen boterhammen hadden of te laat gingen slapen, omdat we echt geen structuur hadden in huis. En dan kwamen de leerkrachten aan de deur kloppen. Wij woonden om de hoek van de school, zij kwamen ons klaarmaken, boterhammen geven en naar school brengen. Dan zeiden ze, zo is dat hier in België. (...) die leerkrachten vormden later een heel groot voorbeeld voor mij om nu ook zoveel mogelijk anderen te helpen” (vrouw)

5.1 Inzetten op vertrouwen

Vertrouwen en verbinding opbouwen is de allereerste opdracht van elke professional die met Roma werkt. We beschreven eerder de grote afstand tot instituties en de formele samenleving vanuit een jarenlange discriminatie. Het opbouwen van een (hulpverlenings-)relatie met Roma is precair en vraagt tijd. Vanuit eigen ervaring als Roma en als hulpverlener, dringt één van de respondenten aan om te starten zonder verwachtingen en agenda. Een hulpverlener moeten zich eerst openstellen en de persoon of personen en hun context leren kennen, hun manier van leven ontdekken. Daarbij maakt nabijheid en aanklampend werken het verschil.

“Er is een diepgeworteld wantrouwen. Heel veel weerstand. Alles wat van buitenaf komt is een bedreiging. Zeker de diensten. En sommige spreken daarover, sommige zwijgen daarover. Euh. Soms zijn ze ook te trots om daarover te spreken en de schaamte die dan wat leeft om toe te geven van eigenlijk ben ik iemand die wel kwetsbaar is vanuit mijn geschiedenis. En dat wordt een kracht op het moment dat je dat toegeeft en daarover praat. Maar om zover te komen moet je eerst zorgen voor vertrouwen en veiligheid.” (vrouw)

Vanuit vertrouwen kan samengewerkt worden en gezocht worden naar dieperliggende hulpvragen.

5.2 Kennisgestuurd cultuursensitief werken

Vertrouwen heeft baat bij een gevoeligheid voor en juiste lezing van de (culturele) context waarin iemand leeft en gesocialiseerd werd.

Cultuursensitief werken betekent dat je rekening houdt met de culturele achtergrond en waarden van de persoon voor jou en daarop afgestemde zorg of ondersteuning biedt. Mensen kunnen niet gevat kunnen worden in één aspect van hun identiteit, zoals migratieachtergrond of cultuur. Ondersteuning en begeleiding starten vanuit die veelheid aan (soms conflicterende)

(deel)identiteiten en dus vanuit (de leefwereld van) de persoon zelf. Uit dit rapport mag echter blijken dat cultuur ertoe kan doen, en kennis over die cultuur de rol en opdracht van een sociale professional kan versterken. Daarom spreken we hier eerder over cultuursensitief dan divers sensitief.

Naast kennis, vormen een open en nieuwsgierige basishouding ten opzichte van de andere en de context en een permanente zelfreflectie de kern van cultuursensitief werken. Zelfreflectie gaat over het besef dat jouw denken en handelen ook normatief en cultureel gestuurd zijn. Blijf je eigen positie bevragen, denk na over de invloed van jouw waarden en normen op je professionalisme en bedenk wanneer en waarom je je oncomfortabel voelt.

Respondenten reiken volgende handvatten aan om kennisgestuurd, cultuursensitief aan de slag te gaan:

Eerst zien dan geloven

Veel Roma zijn erg trots en willen in de eerste plaats graag zelf, of samen met hun nauwe omgeving uitdagingen aangaan. Veel Roma zijn plantrekkers! Hulp en ondersteuning krijgen, voelt dus in eerste instantie vaak bedreigend.

“Momenteel heb ik nog zoiets een beetje fierheid, ik kan zelf oplossen, ik ga da oplossen en ik moet da oplossen. Maar als het echt nie lukt weet ik waar ik moet naartoe gaan om die hulp te vragen zeker. “ (man)

“We zijn heel, heel sterk. Omda we ons telkens overal heel goed kunnen aanpassen. Omda we ons plan zelf trekken. We zijn plantrekkers he... Ik denk da ge een Roma echt in de jungle kunt droppen en die...” (man)

“Zeker vroeger was het wel noodzakelijk dat je op jouw familie moest kunnen rekenen want ja op de maatschappij was het zo moeilijk om te vertrouwen. Het was altijd zo gezien wij tegen de maatschappij. We zijn nooit welkom. (...) Ik denk dat is zo gegroeid.” (vrouw)

Hulp aanvaarden is gemakkelijker als het concreet is, als ze zien wat ze eruit kunnen halen en in het beste geval ook al bij andere Roma hebben gezien dat ze er beter van worden.

“Wij roma’s willen snel geholpen worden en als dat niet gebeurt dan zijn we niet geholpen. Dus goed uitleg geven, herhalen, motiveren en de weg wijzen. Ik denk dat dat het meeste helpt. En het vertrouwen opbouwen. Dat is het.” (vrouw)

Be-REYN is een netwerk van praktijk- en beleidswerkers uit basisvoorzieningen voor Roma gezinnen met jonge kinderen in Vlaanderen en Brussel. Op de kick-off (2018) werd er aangehaald dat het loont om met voorbeeldfiguren te werken uit de Roma-gemeenschap. Veel Roma bekijken het leven eerder pragmatisch en willen het succes van anderen eerst zien alvorens ze dit kunnen en willen projecteren op zichzelf (‘eerst zien, dan geloven’). Het creëren van vertrouwen en het stimuleren van verantwoordelijke samenwerking tussen voorzieningen en Roma speelt in op deze pragmatische omgang. De hulpverlener moet haar praktisch nut bewijzen, onder andere door te onderhandelen en compromissen te sluiten waar beide partijen zich in kunnen vinden.

Familie eerst

Individuele hulpverlening aan Roma is nooit echt individueel. In een hechte gemeenschap waarin familiebanden voorop staan en er weinig ruimte is voor individuele ontwikkeling, moet elke ondersteuning aandachtig zijn voor dat familieperspectief: in de geboden aanpak, in mogelijke weerstand en in de opvolging. Heel wat Roma ervaren bijvoorbeeld gezinsondersteuning of hulp aan kinderen en jongeren als een bedreiging. Er leeft een hardnekkig idee dat die ondersteuning erop uit is om hun kinderen weg te halen en hun hechte familiebanden te verstoren.

“Ja als ze horen da uw kind ondersteuning krijgt, da zorgt gewoon voor schaamte, van ‘ah ik kan mijn kind nie opvoeden, dus’. Die ene roddelt dan, die andere zegt zo van: ‘ja ge kunt u kind nie opvoeden...’ Snap je, die ouders worden ook aangevallen door de grootouders of kennissen of door de gemeenschap, wat het heel moeilijk maakt.

Ja... Dus ge ga eigenlijk nooit hulp verlenen aan één persoon maar aan een heel familie...” (man)

Veel respondenten geven aan dat er vooral in kinderen en jongeren geïnvesteerd moet worden, dat zij versterkt moeten worden in keuzes en mogelijke toekomstperspectieven. Maar ouders en familie moeten altijd betrokken worden. De loyaliteit tussen families is groot en vaak sterker dan adviezen of voorstellen van sociale professionals.

“Of het vanuit de samenleving of vanuit de romagemeenschap zelf moet komen? Hoe neig de invloed van de gemeenschap is op dat kind of op die individuele persoon en hoe groot de steun dat hij ook krijgt, die loyaliteit en het familiegevoel van ‘ik moet doen wat mijn familie en mijn

ouders zeggen', dat gaat altijd overheersen. Dus het moet een beetje een gezonde mix van allebei zijn. Er moet een beetje samengewerkt worden.” (man)

Omgekeerd maakt de sterke samenhang en loyaliteit binnen families, dat iedereen die binnen de Roma gemeenschap versterkt wordt of wat sterker is, meteen ook invloed heeft op andere familieleden omdat de banden zo sterk zijn.

“De meeste roma's kennen elkaar allemaal eh. Dus als de ene iets doet dan begint de andere zich ook af te vragen van oh ik wil dat eigenlijk ook, hoe kan ik dat bereiken? Dat zorgt ook voor veel ruzies eh want het is door slechte invloed dat mijn schoondochter bijvoorbeeld dat en dat heeft aangeleerd.” (vrouw)

“Ik zie bijvoorbeeld mijn jongste broer die ook naar me opkijkt en die ook probeert iets te maken omdat hij zie ja wa heb ik allemaal gedaan....” (vrouw)

Zet eens een Roma bril op

“Instanties moeten meer leren over Roma om dingen juist te begrijpen”, vatte één van de respondenten het mooi samen. Reacties die vanuit West-Europees oogpunt moeilijk te begrijpen zijn, kunnen verklaard worden vanuit bijvoorbeeld een beschermende reflex of vanuit eeuwenlang opgebouwd wantrouwen. Luisteren, doorvragen en vanuit voldoende kennis met de leefwereld de hulpvraag naar boven halen en reageren. ... En humor werkt!

“Er zijn heel veel regels en normen die gelden binnen de Roma gemeenschap en die zijn voor heel veel andere mensen onbekend. Soms denk ik, ja, het is goed dat om te weten. Het is belangrijk dat die informatie meer verstrekt wordt aan maatschappelijk werkers; (...) Je hoeft misschien niet perse volledige kennis maar wel voldoende begrip, ergens geruststelling van je bent goed bezig.” (vrouw)

5.3 Ervaringskennis en capacity building vanuit de gemeenschap ondersteunen

Alle respondenten en professionals die met Roma werken, benadrukken het belang van ervaringskennis.

Ervaringskennis en sleutelfiguren uit de gemeenschap zijn onmisbaar om noden zichtbaar te maken en het beleid toegankelijker te maken. Ze vormen een brug tussen de gemeenschap en het

beleid, en bevorderen wederzijds begrip. Binnen de leefwereld van mensen, kunnen ze werken aan vertrouwen en verlagen van drempels tot voorzieningen. Binnen voorzieningen en beleid kunnen ze sociale problemen contextualiseren en dagelijkse ervaringen met hulp- en dienstverlening duiden. (Keuzenkamp&Van Hoorn, 2022).

“Je hebt mensen uit de gemeenschap nodig die dat werk zouden moeten doen maar dat zijn er te weinig eh. Maar eigenlijk is dat wat we nodig hebben om te starten denk ik, om echt dingen aan te pakken. Diensten of voorzieningen mogen nog zo hard hun best doen, ze gaan nooit bereiken wat dat je als Roma zijnde zelf kan bereiken binnen de gemeenschap. Nooit. Puur omdat jij hun vertrouwen geniet en jij hen begrijpt. Je hebt begrip voor sommige dingen waar iemand anders bijvoorbeeld geen begrip voor zou hebben.” (man)

“Er is niets hetzelfde als in de Belgische gemeenschap, alles is zo anders. Jij kan misschien gaan scheiden van uw man, jij bent niet uitgehuwelijkt, voor u hebben uw ouders geen bruidsschat van 40.000 euro betaald die uw ouders dan moeten afbetalen. Jij hebt als moeder evenveel rechten als de vader maar bij Roma, als die scheiden, gaan de kinderen naar de vader dus het is allemaal niet zo simpel. Maar dat zijn natuurlijk dingen die de meeste hulpverleners niet weten, daar wordt ook niet zo makkelijk over gesproken, gezinnen laten dat niet zo makkelijk los.” (vrouw)

Ook buiten de formele hulp- en dienstverlening kunnen en willen Roma zelf het verschil maken. Enkele respondenten gaven aan dat ze zelf iemand in de gemeenschap misten om naar op te kijken of om een weg te tonen. Tegelijk wil ieder van hen die rol nu opnemen om te vermijden dat jongeren voor dezelfde uitdagingen opnieuw moeten staan en vooral om te vermijden dat er zoveel talent onontgonnen blijft.

“Ik denk gewoon dat er heel veel mensen naar wie we kunnen opkijken binnen de gemeenschap maar dat da gewoon nie genoeg naar boven komt. Of da ze onder de radar blijven ... Ik ben echt nie zo speciaal hoor, er zijn er heel veel zoals mij. Ja... Ik zie da echt tijdens huisbezoeken. Er zijn er veel die heel veel zouden kunnen bereiken ma de juiste handvaten nie hebben om daartoe te komen.” (vrouw)

“Ik probeer jongeren te ondersteunen in hun eigen krachten, kwaliteiten en hen te motiveren... Als rolmodel kunt je altijd zeggen: kijk, ik ben ook van nul begonnen. En dan zie je wel dat euhm dat ze dat proberen. Ja...” (vrouw)

Er zit een schat aan menselijk kapitaal in de Roma gemeenschap, die mits structuren die het toelaten, een grote bron voor ‘capacity building’ van binnenuit kunnen vormen. Een mooi voorbeeld is de samenwerking van het Roma team van CAW Antwerpen en Avansa regio Antwerpen in het project Sterke Roma vrouwen, sterke gemeenschappen. Samen met een aantal Roma vrouwen doorliepen ze één jaar lang een traject dat resulteerde in de oprichting van een eigen vzw: Bahtale Romnja (Gelukkige Roma vrouwen) vzw.

In het kader van dit project werkten we met CAW Antwerpen, Be-Reyn en Agentschap Integratie en Inburgering samen om te informeren en te inspireren rond Roma. Op de website van het Agentschap Inburgering en Integratie lanceerden we een webpagina <https://www.integratie-inburgering.be/nl/roma> om vanuit 10 thema’s een dieper beeld te geven over Roma. Daarnaast is er ook een reizende tentoonstelling die een meer genuanceerde kijk op Roma geeft en die lokale besturen en organisaties gratis kunnen gebruiken.

6. Tot slot

Dit rapport is een neerslag van de wetenschappelijke analyse van 9 verhalen met alle gemeenschappelijkheden, uitdagingen en contextfactoren die daaruit naar voor komen. Maar de verhalen lenen zich tot veel meer, ze zetten aan tot reflectie en verandering. Bij het grote publiek om stereotypen te nuanceren, bij organisaties en beleidsmakers om hun aanpak te bevragen en bij onze Roma respondenten zelf om hun zelfbewustzijn te vergroten. Door de diepgaande gesprekken en voortdurende reflectie op eigen handelen en keuzes en op hun omgeving, zagen we mensen groeien.

Het onderzoek lijkt inhoudelijk vooral een bevestiging te zijn van eerder Roma onderzoek. Denk aan de moeilijkheid om aansluiting te vinden bij maatschappelijke instanties zoals onderwijs; denk aan het belang van familie en het mogelijke conflict tussen loyaliteit aan de familie en zelfontplooiing, de geslotenheid van de gemeenschap, de impact van decennialange discriminatie en uitsluiting, ... Het onderzoek is daarentegen vernieuwend wat betreft de aanpak en het perspectief. Door co-creatief onderzoek te doen met Roma komt een heel ander beeld tevoorschijn: Dat van potentieel, van krachten en kansen; uitdagingen en drempels worden in een ander perspectief geplaatst en vooral het belang van capacity building van de gemeenschap wordt bevestigd. Enkele rolmodellen geven zelf aan dat ooit een doelgroep benadering hopelijk

overbodig is, maar dat we vandaag nog niet zover zijn. Vandaag moet vooral geïnvesteerd worden in hoe de kloof tussen Roma en (delen van) de samenleving ‘van binnenuit’ verkleind kan worden. Hiervoor reiken onze rolmodellen eigen ervaringen en perspectieven aan.

Onze respondenten zijn eigengereide mensen met een duidelijke (levens-)visie, ze weten waarvoor ze de confrontatie aangaan. Dualiteit en polariteit, interne conflicten door identiteiten die zich ontwikkelen op complexe kruispunten. Verschillende deelidentiteiten kunnen met elkaar in conflict komen. Een beweging die ruimte zoekt en geeft aan die interne conflicten, zoals bijvoorbeeld die tussen zelfontplooiing en collectieve cultuur, is noodzakelijk.

9 rolmodellen leren ons dat een plaats vinden in de samenleving niet zwart wit is maar gedreven vanuit karakter en persoonlijkheid én een verhaal van kansen en context. Aan dat laatste kan een samenleving en kunnen sociale professionals veel bijdragen. Het gaat enerzijds over het garanderen van sociale grondrechten met alle gekende voorwaarden om die tot bij kwetsbare groepen te brengen. Anderzijds ook over kansen en context bieden tot ontplooiing via arbeidskansen en onderwijs; over het versterken van zelfvertrouwen om keuzes te maken en dus ook toekomstmogelijkheden tonen aan Roma kinderen en jongeren. Het gaat over representatie in de samenleving, en vooral over als samenleving ruimte geven aan conflicten in identiteit en culturen. Samenleven in diversiteit, samenleven tussen Roma en Gadjé, is geen wij-zij verhaal, maar vertaald zich ‘grijs’. Conflicten tussen identiteiten en deelidentiteiten laten zijn en aangrijpen om keuzes te maken en competenties te versterken om die keuzes waar te maken. Een mooi voorbeeld hiervan werd aangereikt door één van onze respondenten: wanneer een meisje van 14 de moed heeft om aan te geven dat ze uitgehuwelijkt wordt, reageer je als ‘omringende actor’ niet vanuit bescherming door bijvoorbeeld naar de jeugdhulp te stappen (tenzij daar uiteraard expliciet vraag naar is) maar door het conflict aan te grijpen om het meisje zelf keuzes te laten formuleren en te zoeken wat er nodig is om die keuzes te leven; welk netwerk nodig is om het conflict op te helderen; hoe het positief gekanaliseerd kan worden waarbij ‘positief’ niet eenduidig normatief is maar afhankelijk van persoon en/of context.

Cultuursensitief zijn betekent niet oordelend luisteren en open staan voor een individu binnen een context en niet, sensitief zijn voor dé Roma cultuur want die bestaat niet.

Als samenleving kunnen we de kloof helpen dichten door streng op te treden tegen elke vorm van uitsluiting en discriminatie: in taalgebruik, in dagelijks praktijk en in beleidsbeslissingen. We kunnen een genuanceerde representatie van Roma versterken en mee uitdragen door voorbij de stereotypen te kijken, te praten en te tonen.

Het onderzoek legt de vinger op heel wat opportuniteiten: Er blijven veel noden bij sociale professionals in verband met het werken met Roma. Ze dienen verder versterkt te worden om hun handelingsverlegenheid t.a.v. de doelgroep te overstijgen; Roma jongeren hebben nood aan bredere toekomstperspectieven door mogelijkheden en voorbeelden aangereikt te krijgen en – structureler- door betere representatie. En er is vooral nood aan ‘capacity building’ van de gemeenschap zelf. De voorbije jaren groeiden de mooie voorbeelden en werkingen, maar om Roma in Vlaanderen en de Vlaamse samenleving duurzaam te versterken is er meer ondersteuning nodig.

Verhalen van rolmodellen werken inspirerend voor andere (Roma). Ze zien voorbeelden van mensen met een (recent) migratieverleden, die opgroeien in een eerder gesloten cultuur en die er toch in slagen succesvol te zijn. Het biedt anderen een bredere, hoopvolle kijk op de toekomst. We pleiten dus graag voor het verder ontwikkelen van het idee van rolmodellen en het versterken van een gemeenschap van binnenuit om zo inclusief samenleven te versterken. We denken hierbij aan methodiek- en praktijkontwikkeling, opvolging, evaluatie en bijsturing vanuit, door en samen met Roma. Dit alles in nauw overleg en samenwerking met de integratiesector.

Want als één ding blijkt uit dit onderzoek, is dat er overal mensen rondlopen met een onstuitbare veerkracht, dynamiek en kracht om samen-leven waar te maken.

7. Referenties

- Amitai, A., & Delcour, C. (2017). *De percepties van Gentse middenveldactoren over Roma en hun integratie: Ambigue processen van othering binnen een inclusief kader*. SOCIOLOGOS, 38(1–2), 120–141.
- Anderson, C., & Kirkpatrick, S. (2016). *Narrative interviewing*. International Journal of Clinical Pharmacy, 38(3), 631–634. <https://doi.org/10.1007/s11096-015-0222-0> [link.springer.com]
- Bakker, E. (2003). *Roma policies in Eastern Europe: Success and its side-effects*. Helsinki Monitor, 14(2), 161–172. <https://doi.org/10.1163/157181403100377408>
- Baldwin, C. (2005). *Narrative, ethics and people with severe mental illness*. Australian and New Zealand Journal of Psychiatry, 39(11–12), 1022–1029. <https://doi.org/10.1111/j.1440-1614.2005.01721.x> [bradschola...brad.ac.uk]
- Bernard, N., & Moons, N. (n.d.). *De moeilijkheden van Roma en woonwagenbewoners in België inzake toegang tot huisvesting* [Rapport].
-
- Booth, T., & Booth, W. (1996). *Sounds of silence: Narrative research with inarticulate subjects*. Disability & Society, 11(1), 55–70. <https://doi.org/10.1080/09687599650023326> [ingentaconnect.com]
- Bourdieu, P. (1987). *What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups*. Berkeley Journal of Sociology, 32, 1–17. <https://www.jstor.org/stable/41035356> [jstor.org]
- Buffel, T., Verté, D., Vyncke, V., & Willems, S. (2009). *Netwerken, vertrouwen en wederkerigheid: Over de complexiteit van het concept sociaal kapitaal*. In Welzijnsgids (pp. 25–60). Mechelen: Welzijnsgids.
- Buja A and Akhtar S (2025) The association between social capital and quality of life in old adults: a systematic review and meta-analysis. Front. Public Health 13:1668696. doi: 10.3389/fpubh.2025.1668696
- Cace, S., Tomescu, C., & Cojocaru, D. (2012). *The role of religion in several Roma communities*. Revista de Cercetare si Interventie Sociala, 36, 162–177.
- Cherkezova, S., & Tomova, I. (2013). *An option of last resort? Migration of Roma and non-Roma from CEE countries* (Roma Inclusion Working Papers). Bratislava: UNDP Europe and the CIS.
- Coleman, J. (1988). *Social capital in the creation of human capital*. American Journal of Sociology, 94(Supplement), S95–S120. <https://www.jstor.org/stable/2780243> [jstor.org]

- Collinge, A., Rüdell, K., & Bhui, K. (2002). *Quality of life assessment in non-Western cultures*. International Review of Psychiatry, 14, 212–218.
- Corsi, M., Crepaldi, C., Lodovici, M. S., Boccagni, P., Vasilescu, C., & Europese Commissie, DG Werkgelegenheid, Sociale Zaken en Gelijke Kansen. (2010). *Ethnic minority and Roma women in Europe: A case for gender equality?* Synthesis report. Luxembourg: Publications Office.
- Crowley, N., Genova, A., & Sansonetti, S. (2013). *Empowerment of Roma Women within the European Framework of National Roma Inclusion Strategies*. Brussel: Europees Parlement. (Geraadpleegd 24 april 2018).
- Cummins, R. A. (2005). *Moving from the quality of life concept to a theory*. Journal of Intellectual Disability Research, 49(10), 699–706.
- Cummins, R. A., Mpofu, E., & Machina, M. (2014). *Quality-of-community-life indicators*. In Community-oriented health services: Practices across disciplines (p. 165). New York: Springer Publishing Company.
- Cukrowska, E., & Kóczé, A. (2013). *Interplay between gender and ethnicity: Exposing structural disparities of Romani women* (Roma Inclusion Working Papers). Bratislava: UNDP.
- Dimitrova, R., & Jordanov, V. (2015). *Do family ethnic pressure and national identity enhance psychological well-being among Roma youth in Bulgaria?* Today's Children Are Tomorrow's Parents, 40, 23–35.
- Enache, R. (2014). *Identity shift: The case of Roma people in the European Union*. Procedia – Social and Behavioral Sciences, 163, 240–246. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2014.12.312> [sci-hub.st]
- ERIO. (2015). *Roma Role Models*. Brussels: European Roma Information Office (ERIO).
- Eurocities. (2017). *Roma inclusion in cities: Mapping of the situation of Roma in cities in Europe*. Brussel.
- Felce, D., & Perry, J. (1995). *Quality of life: Its definition and measurement*. Research in Developmental Disabilities, 16(1), 51–74. [https://doi.org/10.1016/0891-4222\(94\)00028-8](https://doi.org/10.1016/0891-4222(94)00028-8) [europepmc.org]
- Fereday, J., & Muir-Cochrane, E. (2006). *Demonstrating rigor using thematic analysis: A hybrid approach of inductive and deductive coding and theme development*. International Journal of Qualitative Methods, 5(1), 80–92. <https://doi.org/10.1177/160940690600500107> [journals.sagepub.com]
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2012). *The situation of Roma in 11 EU Member States: Survey results at a glance*. (Met UNDP).

- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2016). *Tweede enquête van de Europese Unie naar minderheden en discriminatie: Roma — Geselecteerde resultaten*. Wenen. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2016-eu-minorities-survey-roma-selected-findings_nl.pdf
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2018). *Mapping naar aanleiding van onderzoek naar levensomstandigheden en de grondrechtensituatie van personen die zich identificeren als Roma*.
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2020). *Roma en woonwagengewoners: Belangrijkste resultaten van de enquête onder Roma en woonwagengewoners uit 2019* (Country sheet België). Wenen. https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/fra-2020-roma-and-travellers-survey-country-sheet-belgium_nl.pdf
- FRA – European Union Agency for Fundamental Rights. (2025). *Rights of Roma and Travellers in 13 European countries - Perspectives from the Roma Survey 2024*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. <https://fra.europa.eu/en/publication/2025/roma-survey-2024>
- Geurts, K. (2018, 28 maart). *Be-REYN Kick-off*. Mondelinge presentatie bij VBJK, Brussel.
- Hemelsoet, E. (2011). *De sociale inclusie van Roma: Vragen bij een Europees project*. Oikos (Brussel), 4(59), 46–56.
- Hemelsoet, E. (2011b). *Samenleven met Roma: Fictie of realiteit?* In D. Dierckx, J. Vranken, J. Coene, & A. Van Haarlem (Red.), *Jaarboek Armoede 2011*. Leuven/Den Haag: Acco.
- Hemelsoet, E. (2013a). *A critical appraisal of policies and practices focusing upon the right to education: The case of the Roma in Ghent* [Doctoraatsproefschrift]. Ghent University.
- Hemelsoet, E. (2013b). *Roma in het Gentse onderwijs. Een verhaal apart?* Tielt: Lannoo.
- Hemelsoet, E. (2015). *Questioning the policy framing of Roma in Ghent, Belgium: Some implications of taking an insider perspective seriously*. Social Inclusion, 3(5). (DOI mogelijk: 10.17645/si.v3i5.xxx).
- Henze, R., & Davis, K. A. (1999). *Introduction: Authenticity and identity: Lessons from indigenous language education*. *Anthropology & Education Quarterly*, 30(1), 3–21. <https://doi.org/10.1525/aeq.1999.30.1.3> [psycnet.apa.org]
- Hoffman, E. (2009). *Interculturele gespreksvoering: Theorie en praktijk van het TOPOI-model*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum. <https://link.springer.com/book/10.1007/978-90-313-8142-5> [narratives...lib.unb.ca]
- Hooghe, M. (2003). *Sociaal kapitaal in Vlaanderen: Verenigingen en democratische politieke cultuur*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Janssens, P., Boulogne, F., Becker, T., & Boudry, L. (2011). *Onverwachte en moeilijk beheersbare instroom van personen uit Midden- en Oost-Europa in steden van de Benelux en aangrenzende regio's* [Rapport]. European Urban Knowledge Network.
- Jansen, W. S., Otten, S., van der Zee, K. I., & Jans, L. (2013). *Inclusie: Conceptualisatie en meting*. In R. Dotsch, E. Papies, T. Pronk, B. Rutjens, E. Ufkes, & J. van der Toorn (Red.), *Jaarboek Sociale Psychologie*. Rijksuniversiteit Groningen / Universiteit Twente.
- Jenaro, C., Verdugo, M., Caballo, C., Balboni, G., Lachapelle, Y., Otrebski, W., & Schalock, R. L. (2005). *Cross-cultural study of person-centred quality of life domains and indicators: A replication*. *Journal of Intellectual Disability Research*, 49(10), 734–739. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2005.00742.x> [cris.unibo.it]
- Jorna, P. (2014). *Tussen eigenheid en aanpassing: Over cultuur en integratie van Nederlandse Roma en Sinti*. *Justitiële Verkenningen*, 40(5).
- Jovchelovitch, S., & Bauer, M. W. (2000). *Narrative interviewing*. In *Qualitative researching with text, image and sound* (pp. 57–74).
- Karimzadeh, M., Ahmad, F., & Karimzadeh, B. (2013). *Impact of social capital on quality of life: Evidence from India*. *International Journal of Economic Practices and Theories*, 3(4), 264–271. Retrieved from http://inscriere.excelis.ase.ro/index.php/ijept/article/download/Impact_of_Social_Capital_on_Quality_of_Life_Evidence_from_Indi/pdf/365
- Keuzenkamp, S., & van Hoorn, E. (2022). *Ervaringskennis: Betekenissen, bronnen en invloed*. Movisie. <https://www.movisie.nl/publicatie/ervaringskennis-betekenenissen-bronnen-invloed>
- Knipprath, H., & De Rick, K. (2011). *“Is het wat je weet, of is het wie je kent?” Literatuurstudie naar de relatie tussen sociaal kapitaal, levenslang leren en werken*. Leuven: Steunpunt SSL.
- Kósa, K., & Ádány, R. (2007). *Studying vulnerable populations*. *Epidemiology*, 18(3), 290–299. <https://doi.org/10.1097/01.ede.0000258919.15281.4f>
- Maes, B., & Petry, K. (2006). *Kwaliteit van leven bij personen met verstandelijke beperkingen*. *Gedrag en Gezondheid*, 34, 192–201.
- McCall, L. (2005). *The complexity of intersectionality*. *Signs*, 30(3), 1771–1800. <https://doi.org/10.1086/426800> [jstor.org]
- Montesino, N., & Ohlsson Al Fakir, I. (2015). *The prolonged inclusion of Roma groups in Swedish society*. *Social Inclusion*, 3(5), 126–136. <https://doi.org/10.17645/si.v3i5.247> [cogitatiopress.com]
- Nagel, J. (1994). *Constructing ethnicity: Creating and recreating ethnic identity and culture*. *Social Problems*, 41(1), 152–176. <https://doi.org/10.1525/sp.1994.41.1.03x0430n> [psycnet.apa.org]

- Nationaal Roma Platform. (2018). *Dialoogmoment genderdimensie*. POD MI: Brussel. (Geraadpleegd 24 april 2018) <https://www.mi-is.be/nl/themas/armoede/integratie-roma/belgisch-nationaal-roma-platform/werkingsjaar-2-2017-2018/gender>
- Neuendorf, K. (2017). *The content analysis guidebook* (2e ed.). Thousand Oaks, CA: SAGE. (e-book DOI: 10.4135/9781071802878 / platformversie: 10.4135/9781071873045). [sk.sagepub.com]
- Noghani Dokht Bahmani, M., Asgharpourmasouleh, A., Safa, S., & Kermani, M. (2009). *Quality of life and social capital in Mashhad city in Iran*. In Conference of Health and Society. Partners for Democratic Change.
- Petrova, D. (2003). *The Roma: Between a myth and the future*. Social Research, 70(1), 111–161.
- Pinto, D. (2004). *Beeldvorming en integratie*. Houten: Bohn Stafleu van Loghum.
- POD Maatschappelijke Integratie. (n.d.). *Het Belgisch nationaal Roma contactpunt*. (Geraadpleegd 30 maart 2018) <https://www.mi-is.be/nl/themas/armoede/integratie-roma/het-belgisch-nationaal-roma-contactpunt>
- Polya, T., Laszlo, J., & Forgas, J. P. (2005). *Making sense of life stories: The role of narrative perspective in perceiving hidden information about social identity*. European Journal of Social Psychology, 35(6), 785–796. <https://doi.org/10.1002/ejsp.277> [psycnet.apa.org]
- Project Roma 't Werkt: *Eindrapport* (z.d.). <https://ocmwtemse.be/wp-content/uploads/2016/03/Eindrapport-Roma-t-Werkt-DEFINITIEF-versie-EINDE-PROJECT.pdf>
- PAL Netwerk. (2016). *PAL Project*. <https://www.palnetwork.eu/portfolio/pal-project/>
- Rimaz, S., Dastoorpoor, M., Vesali, S., Saiepour, N., Nedjat, S., Sadeghi, M., & Merghati Khoei, E. (2015). *Investigation of relationship between social capital and quality of life in female-headed families*. Medical Journal of the Islamic Republic of Iran, 29, 270.
- Ringersma, R., van der Feen, N., Roelofse, E., Neuijen, H. (2015). *Op eigen kracht ver gekomen: Inclusie van derdelanders en de decentralisaties* [Handreiking]. CMO STAMM; Spectrum; Partoer; Interconnect.
- Rosenthal, G., & Fischer-Rosenthal, W. (2004). *The analysis of narrative-biographical*. In A companion to qualitative research (pp. 259–271). (Uitgever/plaats nader te verfijnen).
- Schalock, R. L. (2004). *The concept of quality of life: What we know and do not know*. Journal of Intellectual Disability Research, 48(3), 203–216. <https://doi.org/10.1111/j.1365-2788.2003.00558.x> [psycnet.apa.org]
- Schalock, R. L., Verdugo, M. A., Jenaro, C., Wang, M., Wehmeyer, M., Jiancheng, X., & Lachapelle, Y. (2005). *Cross-cultural study of quality of life indicators*. American Journal on

- Mental Retardation, 110(4), 298–311. [https://doi.org/10.1352/0895-8017\(2005\)110\[298:CSOQOL\]2.0.CO;2](https://doi.org/10.1352/0895-8017(2005)110[298:CSOQOL]2.0.CO;2) [meridian.a...npress.com]
- Schalock, R. L., Verdugo, M. A., Gomez, L. E., & Reinders, H. S. (2016). *Moving us toward a theory of individual quality of life*. American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 121(1), 1–12. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-121.1.1>
 - Schinkel, W. (2008). *De gedroomde samenleving*. Kampen: Klement.
 - Sools, A. (2012). *Narratief onderzoek*. KWALON, 17(1), 27–35.
 - Squire, M., Andrews, C., & Tamboukou, M. (2013). *Doing narrative research* (2e ed.). London: SAGE.
 - Tirions, M. (2011). *Kruispuntdenken: Diversiteit in het sociaal werk*. Alert, 37(2), 19–28.
 - Touquet, H., & Wets, J. (2013). *Context, drijfveren en opportuniteiten van Midden- en Oost-Europese immigratie: Een exploratief onderzoek met focus op Roma*. Leuven: HIVA.
 - UNDP. (2012). *The situation of Roma in 11 EU Member States: Survey results at a glance*. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/publications/UNDP_Roma_Poverty_Reduction_Roma_Survey.pdf
 - Van Ceulebroeck, N., & Holvoet, I. (2014). *Komt een betere morgen: Over participatie van Romakinderen en jongeren aan buurt en beleid*. Antwerpen: VVJ.
 - Van Hecke, N., Claes, C., Vanderplasschen, W., De Maeyer, J., De Witte, N., & Vandeveld, S. (2018). *Conceptualisation and measurement of Quality of Life based on Schalock & Verdugo's model: A cross-disciplinary review of the literature*. Social Indicators Research, 137(1), 335–351. <https://doi.org/10.1007/s11205-017-1596-2> [econpapers.repec.org]
 - van de Pol, S. (2012). *Roma in Vlaanderen: Grote diversiteit aan verblijfsstatuten* [Rapport]. Antwerpen: Steunpunt Inburgering en Integratie.
 - Vermeersch, P. (2011). *Europeanisering en de Roma: Op zoek naar maatschappelijke inclusie in een nieuwe politieke en institutionele context*. Tijdschrift voor Sociologie, 3–4, 414–436.
 - Vermeersch, P. (2014). *Een kansloze minderheid in de marge? De sociaaleconomische en politieke positie van de Roma in Europa*. Justitiële Verkenningen, 40(5), 57–71.
 - Visse, M. (2014). *Hermeneutisch narratief analyseren: Creëren van mogelijkheden*. KWALON, 19(3), 18–26.
 - Vlaamse Overheid. (2012). *Vlaams Actieplan MOE (Roma-) migranten*. Agentschap Binnenlands Bestuur.
 - Vom Orde, H. (2016). *Perspectives on identity: An overview of identity concepts from psychoanalysis, sociology and psychology*. Televizlon, 29, 6–9. München.

- Wauters, J., Clycq, N., & Timmerman, C. (2012). *Aspiraties en sociale mobiliteit bij Roma: De visies van beleidsmakers, middenveldorganisaties, schoolactoren en Roma zelf*. Antwerpen: Steunpunt Inburgering en Integratie.
- Wauters, J., & Pauwels, F. (2012). *Roma in Vlaanderen. Fact sheet 6*. Antwerpen: Steunpunt Inburgering en Integratie.
- WHO. (1998). *WHOQOL User Manual*. Geneva: WHO. (Microsoft Word – WHOQOLUserManual.doc)
- World Health Organization. (2002/2012 rev.). *WHOQOL-HIV instrument: Scoring and coding for the WHOQOL-HIV instruments: User's manual (2012 revision)*. <http://www.who.int/iris/handle/10665/77776>
- WHOQOL Group. (1995). *The World Health Organization quality of life assessment (WHOQOL): Position paper from the World Health Organization*. *Social Science & Medicine*, 41(10), 1403–1409. [https://doi.org/10.1016/0277-9536\(95\)00112-K](https://doi.org/10.1016/0277-9536(95)00112-K) [colab.ws]